

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ VE EKONOMİK
KALKINMA: İLLER DÜZEYİNDE BİR MEKÂNSAL VERİ
ANALİZİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

DANIŞ BARAN

BURSA 2021

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ VE EKONOMİK
KALKINMA: İLLER DÜZEYİNDE BİR MEKÂNSAL VERİ
ANALİZİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

DANIŞ BARAN

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Sibel BALI

BURSA 2021

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

..... **ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tez Başlığı / Konusu: Türkiye'de Cinsiyet Eşitsizliği ve Ekonomik Kalkınma: İller Düzeyinde Bir Mekânsal Veri Analizi
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin,/...../..... tarihinde şahsım tarafından (Turnitin)* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı:

Öğrenci No:

Anabilim Dalı:

Programı:

Statüsü:

Yüksek Lisans

Danışman

(Adı, Soyad, Tarih)

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İktisat Anabilim Dalı'nda 701711005 numaralı Danış BARAN'nın hazırladığı “**Türkiye'de Cinsiyet Eşitsizliği ve Ekonomik Kalkınma: İller Düzeyinde Bir Mekânsal Veri Analizi**” konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı,/...../2021 günü-..... saatlerini arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../20.....

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / Doktora Tezi/Sanatta Yeterlik Tezi/ Çalışması olarak sunduğum **“Türkiye'de Cinsiyet Eşitsizliği ve Ekonomik Kalkınma: İller Düzeyinde Bir Mekânsal Veri Analizi”** başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Daniş BARAN

Öğrenci No: 701711005

Anabilim Dalı: İktisat

Programı: İktisat

Statüsü: Yüksek Lisans ■

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Danış Baran
Üniversite :Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitüsü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim/Anasanat Dalı: İktisat
Bilim/Sanat Dalı : İktisat
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xii+147
Mezuniyet Tarihi :/...../2021
Tez Danışman(lar)ı : Dr. Öğr. Üyesi Sibel Balı

TÜRKİYE'DE CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ VE EKONOMİK KALKINMA: İLLER DÜZEYİNDE BİR MEKÂNSAL VERİ ANALİZİ

Toplumsal cinsiyet kavramsal olarak cinsiyet kavramından farklıdır. Cinsiyet başlı başına biyolojik bir karşılık iken, toplumsal cinsiyet; cinsiyetteki normlar üzerinde kurulan rollerin tümüne karşılık olarak kullanılmaktadır. Günümüz toplumlarının birçok yapısında özellikle kadınlara yönelik olan eşitsizlikten dolayı, daha çok bir kadın problemi olarak görülmektedir. Cinsiyet eşitsizliğinin toplumsal yapıdaki kalkınma araçlarında olumsuz yansımaları açısından önemli bir hal almıştır. Özellikle beşerî sermaye açısından değerlendirildiğinde bu eşitsizlik birçok emek kaybına neden olduğu söylenebilir. Bu çalışmada ise Türkiye’de cinsiyet eşitsizliği ve ekonomik kalkınma ilişkisi iller düzeyinde Keşfedici Mekânsal Veri Analizi teknikleri ile incelenmiştir. Bulgular göstermektedir ki Türkiye’de iller arasında cinsiyet eşitsizliği göstergeleri ve gelir düzeyi ile ilgili kayda değer ölçüde pozitif mekânsal otokorelasyon ya da bir başka deyişle mekânsal bağımlılık söz konusudur. Bu durum Türkiye gibi yıllardır bölgesel gelişmişlik farklılıkları ile mücadele eden bir ülke için bölgesel kalkınma sorunlarının devam ettiğini göstermektedir. Çalışmada cinsiyet eşitsizliği kapsamında incelenen değişkenler birbirleri ve kişi başına gelir düzeyi ile de karşılıklı bir ilişki içerisindedir. Kadınların eğitim düzeyleri ve işgücüne katılmaları gibi değişkenleri ise büyük ölçüde bölgelere özgü kültürel ve sosyo-ekonomik faktörler şekillendirilmektedir. Bu nedenle çalışmada tespit edilen sorunlu bölgelerde yapılacak daha detaylı saha çalışmaları ile konunun ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Ayrımcılık, Ekonomik Büyüme, Kalkınma

ABSTRACT

Name and Surname : **Danış Baran**
University : **Bursa Uludag University**
Institution : **Social Science Institution**
Field : **Economics**
Branch : **Economics**
Degree Awarded : **Master**
Page Number : **xii+147**
Degree Date : **...../...../2021**
Supervisor/s :

GENDER INEQUALITY AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN TURKEY: A SPATIAL DATA ANALYSIS AT PROVINCIAL LEVEL

Gender as a measure differs from Sexuality as a measure. Instead of sexuality, gender means that all structured roles are based on societal norms. In this setting, the necessity of a difference in gender meaning sparked a reaction against gender inequalities, particularly against women. As a result, this inequality as a problem is widely recognized as a female issue that is dependent on sexuality. This perspective is critical. As this study focused on the relationship between inequality and development; Exploratory Spatial Data methods were employed to investigate the relationship between gender inequality and economic development on a provincial level in Turkey. The findings reveal that there is a significant positive geographical autocorrelation, or spatial dependence, between gender inequality indices and income levels across Turkish provinces. This demonstrates that Turkey's regional development problem is still ongoing, despite the fact that the country has been grappling with regional development discrepancies for years. Because it has a detrimental impact on the development tools' goal. In essence, as a labor force, this position is a waste. The variables studied in the study of gender inequality have a mutual link with one another as well as with the level of per capita income. Variables like women's educational attainment and engagement in business are heavily influenced by cultural and socioeconomic factors unique to the region. As a result, the topic should be investigated further, with more extensive field investigations being conducted in the problematic locations mentioned in the study.

Key Words

Gender Inequality, Discrimination, Economic Growth, Development

ÖNSÖZ

Yüksek Lisans tezimin tamamlanması aşamasında yoğun ilgi ile takip eden sayın Dr. Öğr. Üyesi Sibel Balı' ya teşekkür ederim.

Danış BARAN

Bursa 2021

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar	xi
ŞEKİLLER	xii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

CİNSİYET EŞİTLİĞİ/EŞİTSİZLİĞİ VE EKONOMİK KALKINMA

I. CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
A. Toplumsal Cinsiyet Kavramı	6
B. Cinsiyet Eşitliği ve Ayrımcılık Kavramları	8
II. ANAAKIM İKTİSAT VE KADIN	10
A. Feminist İktisat.....	14
B. Feminist İktisadın Ortaya Çıkışı ve Kolları	16
1. Pozitif Ayrımcılık.....	18
2. Feminist Deneycilik.....	18
3. Feminist Farklılık	19
4. Feminist Postmodernizm	20
5. Feminist Yapısallaştırmacılık	20
C. Feminist İktisat ve Toplumsal Cinsiyet.....	21
III. EKONOMİK KALKINMA İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	27
A. Ekonomik Kalkınmanın Tanımlanması.....	28
B. İktisat Literatüründe Kalkınma Kavramının Değişen Anlamı	31
1. Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı	31
2. İnsani Kalkınma Yaklaşımı	33
3. Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı	34

C. Bölgesel Kalkınma.....	37
1. Bölge Kavramı.....	37
a) Homojen Bölgeler.....	38
b) Polarize Bölge.....	39
c) Plan Bölge.....	39
1) Birinci Tip Plan Bölge	40
2) İkinci Tip Plan Bölge	40
2. Bölgesel Dengesizlik ve Kalkınma Açısından Önemi	41
3. Bölgesel Kalkınma Politikası İlkeleri ve Stratejileri	42
Beklenmeyen Formül Sonu	
A. Kalkınmada Kadın Yaklaşımı	47
B. Kadın ve Kalkınma Yaklaşımı.....	49
C. Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı	51

II. BÖLÜM

DÜNYA, AB VE TÜRKİYE'DE

CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ

I. EVRENSEL BİR NORM OLARAK CİNSİYET EŞİTLİĞİ.....	56
II. CİNSİYET EŞİTLİĞİ / EŞİTSİZLİĞİNİ ÖLÇMEK İÇİN KULLANILAN ENDEKSLER	57
A. Avrupa Cinsiyet Eşitliği Endeksi	57
B. Küresel Cinsiyet Eşitliği Gelişim Endeksi	59
C. Küresel Cinsiyet Eşitliğini Güçlendirme Endeksi	60
D. Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	61
E. Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi.....	62
III. DÜNYA'DA CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ.....	63
A. Cinsiyet ve İnsan Hakları	64
B. Küreselleşme ve Cinsiyet Eşitsizliği	65
C. Dünya'da Cinsiyet Eşitsizliğinin Genel Durumu	70
IV. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ	74
A. Avrupa Birliği'nde Cinsiyet Eşitliğinin Gelişimi.....	75
B. Avrupa Birliği Hukukunda Cinsiyet Eşitliği	77
C. Avrupa Birliği'nde Genişleme Sonrası Cinsiyet Eşitsizliği	79

D. Avrupa Birliği'nde Cinsiyet Eşitsizliğinin Genel Durumu.....	81
V. TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ	83
A. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Cinsiyet Eşitliğinin Gelişimi.....	83
B. Ulusal Kalkınma Planlarında Cinsiyet Eşitliği	87
C. Uluslararası Raporlarda Türkiye'de Cinsiyet Eşitsizliği	92
VI. CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ VE EKONOMİK KALKINMA İLİŞKİSİNE YÖNELİK LİTERATÜR TARAMASI.....	98
A. Yurt İçinde Yapılan Çalışmalar.....	98
B. Yabancı Çalışmalar.....	101
II. VERİ, KAPSAM VE SINIRLILIKLAR.....	103
III. YÖNTEM.....	105
A. Keşfedici Mekansal Veri Analizi	106
1. Global ve Lokal Mekansal Otokorelasyon	106
2. LISA Analizi.....	108
IV. BULGULAR.....	109
A. Mekânsal Dağılım Haritaları	109
B. Moran's I İstatistiği Bulguları	113
C. LISA Analizi Bulguları.....	114
SONUÇ.....	125
KAYNAKLAR.....	127
EKLER.....	143

TABLÖLAR

Tablo 1.AB ve Bazı Ülkelere ait Erkek ve Kadın İşgücü Katılım Oranı (2000-2018)...	66
Tablo 2.Kadınların Haftalık Çalışma Süresi ve Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılık	69
Tablo 3.Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi (GGI) Verilerine Göre Kadın-Erkek Cinsiyet Eşitliği Bakımından İlk ve Son 10 Ülke (2006-2020)	73
Tablo 4.Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi (GGI)'ne Göre Türkiye'nin Konumu (2006-2020).....	94
Tablo 5.Araştırmada Kullanılan Veriler	105
Tablo 6.Değişkenlerin Vezir Ağırlık Matrisine Göre Hesaplanmış Moran's I Değerleri.....	114

ŞEKİLLER

Şekil 1.AB ve Bazı Ükelere ait Erkek ve Kadın İşgücü Katılım Oranı (2000-2018).....	67
Şekil 2.Toplam İstihdam ve İşteki Duruma Göre Kayıt Dışı İstihdam Oranı.....	68
Şekil 3.2020 GGI'ye Göre Küresel Cinsiyet Uçurumunda Genel Görünüm.....	70
Şekil 4.2006-2019 Yılları Arasında Türkiye'nin GGI Genel Ortalaması (0-1).....	93
Şekil 5. Moran's I Saçılma Diyagramı.....	107
Şekil 6.Verilere İlişkin Dağılım Haritaları - 2009	110
Şekil 7.Verilere İlişkin Dağılım Haritaları - 2018	111
Şekil 8.2009 ve 2018 Yıllarında Kadınların Eğitim Düzeyinin LISA Küme Haritaları.....	115
Şekil 9.2009 ve 2018 Yıllarında Eğitimde Cinsiyet Eşitsizliğinin LISA Küme Haritaları	116
Şekil 10.2009 ve 2018 Yıllarında Ergen Doğurganlık Hızının LISA Küme Haritaları	117
Şekil 11.2009 ve 2018 Yıllarında Kadın İstihdamının LISA Küme Haritaları.....	118
Şekil 12.2009 ve 2018 Yıllarında Kişi Başına Gelir Düzeyinin LISA Küme Haritaları.....	119

GİRİŞ

Cinsiyet eşitsizliği genel olarak siyasi, iktisadi, eğitim ve sağlık alanlarında başta olmak üzere toplumun pek çok kademesinde ortaya çıkmaktadır. Bu durum çeşitli biçimlerde hem fırsat hem de hak eşitsizliklerinin yaşanmasına sebep olmaktadır. Sözü edilen fırsat ve hak eşitsizliği en fazla kadınları etkilediğinden dolayı bir kadın sorunu olarak değerlendirilse de toplumsal yapıyı oluşturan bireylerin tamamını ilgilendiren bir problem olması nedeniyle karmaşık bir konu halini almaktadır.

Kadın ve erkek eşitliğinin sağlanabilmesi, cinsiyete dayalı her türlü ayrımcılığın engellenmesi bakımından önem arz etmektedir. Günümüzde dahi kadınlar, insana yaraşır iş, istihdama katılım, sosyal hayata katılım ve karar mercilerinde yer alma süreçlerinde farklı şekillerde görülen ayrımcılıklara maruz kalmaktadır. Bu ayrımcılıklardan özellikle de bir insan hakkı ihlali olarak kadına yönelik aile içi şiddettir. Bu durum kadının can güvenliğini tehdit eden bir gerçeklik halinde karşımıza çıkmaktadır.

Eşitsizlik ortadan kaldırılmak isteniyorsa konuyla ilgili münferit tedbirler uygulanarak değil, eşitsizliğe/ayrımcılığa karşı topyekûn bir mücadeleye girişilmesi gereklidir. Bu noktada başrolü ise uluslararası düzenleyici ve denetleyici örgütler almaktadır. Bu örgütlerin başında en geniş kitleye hitap etmekte olan Birleşmiş Milletler (BM) yer almaktadır. BM tarafından tasarlanan ve 1948 yılında imzalanan “*İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*” tesir alanı bakımından, eşitlik için uluslararası arenada atılan ve katılımı oldukça yüksek olan ilk ciddi adımdır.

Bu beyannamenin birinci maddesinde bütün insanların eşit ve özgür olduğu tüm taraf ülkelerce kabul edilmiştir. Fakat uygulamaya geçildiğinde dünyanın pek çok coğrafyasında çeşitli sebeplerle bireylerin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatta çeşitli ayrımcı muamelelerle karşılaştıkları ve uygulamalara en fazla maruz kalanların ise kadınlar olduğu görülmüştür. Bu sebeple BM, insan haklarının ihlali noktasında önemli bir mesele olarak değerlendirilen cinsiyet eşitsizliğinin olabildiğince üstesinden gelinebilmesi maksadıyla küresel çapta kadın konferansları düzenlemiş ve cinsiyet eşitsizliği konusunu uluslararası boyutta gündemde tutmakla yetinmeyip, hukuki alanda harekete geçerek kadınların bu dezavantajlı konumunu düzeltebilmek için çalışmalar başlatmıştır.

Küresel boyutta durum böyle iken dünyanın en önemli ekonomik ve sosyal topluluklarından biri olan Avrupa Birliği'nde (AB) ise hem cinsiyet eşitsizliği konusunda yapılan çalışmalar hem de AB'deki cinsiyet eşitsizliği oranları bakımından gösterge niteliği taşımaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan yirmi yedi ülke ve birliğin parçası olmak isteyen Kuzey Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Türkiye gibi aday ülkelerin de dâhil olduğu oldukça geniş bir nüfuz yoğunluğuna hitap etmektedir.

AB'de ise cinsiyet eşitsizliğine karşı gelişen bakış açısının oluşumunda, AB'nin BM ile olan yakın ilişkisi önemli bir role sahiptir. AB politikaları dâhilinde kendine yer bulan cinsiyet eşitliğinin sağlanması hedefinin ana akım siyasete yerleştirilmesi, aslında bir BM politikasıdır. AB'nin temelinde ekonomik iş birliği ve ortak pazar anlayışı olduğu açıkça bellidir. Zamanla AB bu misyonun da ötesine geçerek, insan haklarına önem veren çeşitli sosyal ve siyasi politikaların geliştirilmesinde de söz sahibi olmuştur. Ancak AB'de sağlık, eğitim ve ücret eşitliği gibi konularda önemli gelişmeler olmakla birlikte ekonomik ve politik alanda aynı olumlu durumunun olduğunu söylemek zordur. Nitekim erkeklerin istihdam edilme oranının kadınlardan daha fazla olmasının yanı sıra politik hayata katılım noktasında da erkek ve kadın arasındaki eşitsizlik oldukça büyüktür. Bu durum; sadece az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin değil, gelişmiş toplumların dahi toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için daha fazla çaba sarf etmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Bu bağlamda pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de kadınların istihdam, sosyal hayat, eğitim, sağlık ve karar mercilerinde yer alma gibi konularda farklı şekillerde görülen ayrımcılıklara maruz kalmaktadırlar. Türkiye'de özellikle de bir insan hakkı ihlali olarak kadına yönelik aile içi şiddetin, kadının can güvenliğini tehdit eden ciddi bir sorun halinde karşımıza çıkmakta olduğu inkâr edilemez bir gerçekliktir. Türkiye, cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi ile ilgili BM sözleşmelerinin pek çoğuna taraf olmakla birlikte, aday ülke konumunda bulunduğu için AB'ce geliştirilen cinsiyet eşitliği ile ilgili politikalara da uyum sağlamaya çalışmaktadır. Türkiye milli gelir esas alındığında dünyanın en büyük 17. ekonomisidir. Ancak bu ekonomik büyümenin farklı kesimlere ve kadınlara eşit ölçüde yansıdığı, sosyal kalkınmayı doğrudan beraberinde getirdiği ve bölgesel eşitsizlikleri azalttığı söylenemez.

Son yıllarda Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğini ölçmek için yapılan çalışmalarda nicel artışlar gözlemlenmektedir. Ancak cinsiyet eşitliğini ülke geneline yaymak için sadece uluslararası ve ulusal düzeyde değerlendirme yapmak, ülke genelinde belli sektörlerde veya genel düzeyde kadın erkek eşitliğinin boyutlarını ortaya koymak yeterli değildir. Bu eşitliği ülke geneline yaymanın ve kadınlara karşı ayrımcılığı önlemenin yolu, yerel düzeyde üretilen politikaların ve sunulan hizmetlerin, cinsiyet eşitliğini gözetip gözetmediğini ölçmek, sonuçlarını değerlendirmek ve ülke genelinde kadın erkek eşitliğini sağlamaya yönelik cinsiyete duyarlı ve dönüştürücü ekonomik kalkınma politikaları geliştirmekten geçmektedir.

Türkiye’nin kadın erkek eşitliğini il düzeyinde ölçmek ve illerin durumunu kadın eşitliği açısından değerlendirmek, ulusal ve uluslararası düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik politikaları tanımlamak amacıyla önem arz etmektedir. Fakat Türkiye’de cinsiyet eşitsizliğinin tespit edilmesi için bölgesel ve hatta iller bazında çalışmalar yapılması, çıkan sonuçların da birbirlerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak yerele inildiğinde karşılaştırma yapabilmek bir yana il düzeyinde veri bulmak ve verilere ulaşmak bile zor olmaktadır.

Bu çalışmanın nihai amacı, ulusal ve bölgesel düzeyde cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik politikalar ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkisinin ortaya konularak hem araştırmacılara hem de politika yapıcılara farklı bir bakış açısı sunmaktır.

Tezin önemi, gelişmiş ülke olmanın önemli bir göstergesi olan cinsiyet eşitliği konusunda Türkiye’nin eksikliklerini ve ekonomik kalkınma ile cinsiyet eşitliğinin sağlanması noktasındaki ilişkiyi göstermektir. Böylece gelecekte oluşturulacak politika ve planlara katkı sağlamaktır. Ayrıca, mekânsal veri analizi yönteminin kullanılacak olması konuyla ilgili literatüre katkı sağlanması bakımından da çalışmayı önemli kılmaktadır.

Araştırma, iki farklı yöntem kullanılarak oluşturulacaktır. Bunlardan ilki literatür taramasıdır. Bu yöntem ile cinsiyet eşitsizliği ve ekonomik kalkınma hakkında yazılmış kitaplar, dergiler, makaleler, tezler ve benzerleri araştırılarak, ilgili olan kısımlar incelenecektir. Bunun yanında konuya ilişkin uygulanan ya da uygulanacak politikalar, BM, AB ve Türkiye’nin resmi raporları incelenip aktarılacaktır. İkinci yöntem ise

mekânsal veri analiz yöntemi ile cinsiyet eşitsizliği ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki iller düzeyinde incelenmesidir.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde cinsiyet eşitsizliği, eşitlik, ayrımcılık ve ekonomik kalkınma gibi kavramların tanımları ve kapsamaları ele alınacaktır. İkinci bölümde Dünya, AB’de ve Türkiye’de cinsiyet eşitliği konusu incelenecektir. Bu bölümde BM, AB ve Türkiye’nin konuyu ele alışı ve konu ile ilgili hukuki ve politik gelişmeler, uygulamalara değinilecektir. Son bölümde ise Türkiye’de cinsiyet eşitsizliği ve ekonomik kalkınma ilişkisi mekânsal veri analizi ile incelenecektir.

I. BÖLÜM

CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ/EŞİTLİĞİ VE EKONOMİK KALKINMA

Cinsiyet kavramı, fertlerin doğuştan gelen biyolojik niteliklerini belirtmekte kullanılan bir kavramdır. “*Toplumsal cinsiyet*” kavramı ise daha çok gelenek, görenek ve kültür gibi objektif olmayan öğeler tarafından belirlenerek bir toplumu oluşturan tüm kadın ve erkeklere yüklenen rol ve sorumlulukları ifade etmek için kullanılmaktadır.

Bu genel tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere “*cinsiyet eşitliği*”, cinsiyet ayrımına gidilmeksizin erkek ve kadınların yaşamın her sahasında eşit haklara sahip olmaları; iktisadi kaynakların dağıtımında, kamu hizmetlerinden yararlanmada, yönetime katılmada ve fırsatlara erişme konusunda tam bir eşitliğin gözetilmesidir.¹

Çalışmanın bu bölümünde, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları açıklanacak, ayrıca feminist iktisat ve kalkınma ile ilgili kavramsal çerçeve oluşturularak iktisadi kalkınma ile cinsiyet eşitsizliği/eşitliği arasındaki ilişki incelenecektir.

I. CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Doğuştan gelen biyolojik farklılıklar nedeniyle kadınların yaşadıkları eşitsizlikler her ne kadar dünyanın pek çok bölgesinde sürmekte ise de toplum tarafından kadın ve erkeğe atfedilen rol, sorumluluk ve tanınan haklarda eşitliği odak noktasına alan “*toplumsal cinsiyet eşitliği*” anlayışına sosyal, iktisadi ve siyasi alanlarda her geçen gün daha çok önem verilmektedir (Genç, 2010: 476). Bu konunun öne çıkmasında küreselleşme süreci ile demokrasiye ve insan haklarına yapılan vurguların kuşkusuz ki payı oldukça büyüktür. Özellikle 20. yüzyılda iktisadi, sosyo-politik süreçleri hızla yeni bir düzene sürükleyen bilgi çağının da etkisiyle toplumlar daha kolay ve süratle bilinçlenmeye başlamış, vatandaşı oldukları devletlerin eşitlik adına geliştirdikleri politikaları ve uyguladıkları faaliyetleri olabildiğince sorgular olmuştur. Geçtiğimiz yüz yıllık süreç içerisinde küresel anlamda cinsiyet eşitliği ve eşit vatandaşlık hedefleri açısından kadınların hem toplumsal hayatta hem de hukuki mecrada kayda değer bir

¹www.tbmm.gov.tr, Erişim tarihi: 18-03-2020

gelişme elde ettikleri genel olarak kabul edilen bir durumdur (McClain ve Grossman,2009: 1).

Örneğin, 19. asrın sonlarına doğru oy hakkı için mücadele veren kadınların çabaları ilk olumlu gelişimini göstermiş ve 1893 senesinde kadınlar Yeni Zelanda'da seçimlerde oy kullanma hakkını elde etmiştir. Finlandiya, kadınların oy kullanma hakkını 1906'da tanıyarak Avrupa kıtasında bu ilerlemenin öncüsü olurken Osmanlı, Fransa, İspanya ve İtalya gibi ülkeler ise bu süreci nispeten geriden izlemiştir. 20. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise %96'lık bir oranla dünya ülkelerinin neredeyse tamamında kadınlar oy verme haklarını kazanmışlardır (Aldemir ve Budak, 2018: 38).

A. Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Bir ferдин erkek veya kadın olarak sahip olduğu genetik, biyolojik ve fizyolojik niteliklere “*cinsiyet*” (sex) denilmektedir (Eveline ve Bacchi, 2005: 497-498). “*Toplumsal cinsiyet*” (gender) ise; Anglo Amerikan dilinden gelen ve pek çok Avrupa ülkesinde de kullanılmakta olan bir mefhumdur ve kişinin sadece doğuştan gelen biyolojik özelliklerini değil aynı zamanda mensubu bulunduğu sosyal yapıyı da öne çıkararak tanımlayan bir kavramdır (Seyyar, 2006: 162).

Toplumsal cinsiyet, temelde biyolojik farklılıklardan kaynaklanmayan, daha çok topluluğun cinsiyetleri nasıl algıladığı, değerlendirdiği ve bu ferдин cinsiyetine bağlı olarak nasıl davranmasını beklediği ile alakalı bir kavramdır (Eveline ve Bacchi, 2005: 497-498). Diğer bir ifadeyle, *toplumsal cinsiyet* kavramı, erkeklik ya da kadınlığın edimsel olarak toplum tarafından kurgulanan ve bireyler tarafından da öğrenilen kalıplardan oluştuğu anlamını içermektedir. Biyolojik özellikler kadar toplumda kabul görebilen bu kalıplar; yaşanılan yer, aile durumu, asgari yaşam standartlarına sahip olma gibi unsurlara bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Aslında tüm erkek ve kadınlar için kabul gören yegâne bir kalıp mevcut değildir. Farklı toplumlarca kabul gören farklı erkeklik ve kadınlık modelleri vardır (Archer ve Lloyd, 2002: 17; Üstün, 2011: 11). Bu nedenle toplumsal cinsiyetin ortaya çıkarttığı roller dinamiktir; içeriği coğrafya, inançlar ve zamana gibi pek çok parametreye göre değişmektedir (ILO, 2007: 89; KSGM, 2008: 15).

Toplumsal cinsiyet kavramının tam anlamıyla günümüzde kabul gören şekilde ve bugünkü manasıyla feminist hareket tarafından ilk defa 1970’li senelerde kullanılmaya başladığını ileri sürmek mümkündür. Feministleri toplumsal cinsiyet kavramı üzerinde düşünmeye sevk eden saik, bireylerin biyolojik özelliklerinin toplumsal eşitsizlikleri meşrulaştıracak bir zemin olamayacağını bütün dünyaya kanıtlamaktır. Feministler, bu amaç doğrultusunda erkekle kadın arasındaki psikolojik ve davranışsal farklılıkların ferdin sahip olduğu biyolojik niteliklerden kaynaklanmadığını, asıl nedenin kültürel ve toplumsal sebepler olduğunu savunmuşlardır. Bunu yaparken bir taraftan erkek ya da kadın olmanın yaradılıştan geldiği ve tabii olduğuna işaret ederlerken, diğer taraftan ise erkek ve kadının nasıl davranacağına sınırlarının dâhil olunan toplumun eliyle tayin olduğunu ifade etmişler ve toplumsal cinsiyet kavramını ortaya atmışlardır (Sayer, 2011: 9-10).

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin dünya çapında daha fazla gündeme gelmesinde Birleşmiş Milletlerin etkisi neredeyse tartışılmazdır. Nitekim BM’nin toplumsal cinsiyet tanımı, erkek ve kadınlar arasında her alandaki ilişkileri tanzim eden toplumsal norm, uygulama ve kurumlara göndermelerde bulunmakta, esasında “*erkeklik*” ve “*kadınlık*” gibi bir takım sosyo kültürel rollerin tanımlarının temelinde bulunan güç ilişkilerini de içermektedir (Uluocak ve Aslan, 2011: 24).

Bir diğer önemli yapı olan Avrupa Konseyi de benzer şekilde, toplumsal cinsiyeti erkek ve kadının sosyal olarak kurgulanmış rollerinin birer tarifi şeklinde tanımlamaktadır. Toplumsal cinsiyet, daha net bir deyişle, biyolojik cinsiyetin sosyal hayatta, özel hayatta veya kamusal alanda erkeklerle kadınlara atfedilen roller, vazifeler ve işlevler ile şekillendirilmiş, kadınlığın ve erkekliğin kültüre özgü olarak kavramlaştırılmış halidir. Bunun yanı sıra toplumsal cinsiyet, sadece kadın ve erkeklerin rollerinin toplum tarafından tanımlanması anlamını içermemekte; erkek ve kadınlar arasındaki ilişki biçimlerinin toplumca tayin edilmesi anlamını da taşımaktadır (Sayer, 2011: 9-10)

Kısacası toplumsal cinsiyet kavramında eşitlik meselesi, sadece bir “*kadın sorunu*” olarak görülmediği gibi erkekler ile kadınlar arasındaki ilişkiler de yalnızca bir hiyerarşi ilişkisi şeklinde tanımlanmaz. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet, kadınlarla erkekler arasındaki ilişkileri ayrı ayrı ele almakla kalmaz, toplumsal ilişkilere bütünsel

olarak cinsiyet ilişkileri noktasından da bakar (Archer ve Lloyd, 2002: 17). Esasında toplumsal cinsiyet ile ilgili temel mesele, erkek ve kadının toplumsal ilişkiler içerisinde sadece farklı değil, eşit olmayan şartlarda da olmaları noktasında toplanmasıdır. Nitekim yapılan araştırmalar da özellikle kadınların kendi düzeylerindeki erkeklere nazaran daha az ekonomik gelire, toplumsal statüye, güce ve kendini gerçekleştirme imkânına sahip olduklarını göstermektedir (Uluşen, 2010: 30).

Kadın ve erkek eşitliği, tüm kadın ve erkekler için hayatın her alanında insana yaraşır bir yaşam biçimi hedeflemektir. Her ne kadar aktif hayatın temel aktörleri erkekler gibi gözükse de kadınlar, dünyamızdaki değişimlerin meydana çıkması ve yerleşmesinde çok önemli roller üstlenmişlerdir. Ancak kadın-erkek eşitsizlikleri ve ayrımcılık bugün dahi pek çok alanda yaşanan sorunların çözümünü etkilemektedir.

B. Cinsiyet Eşitliği ve Ayrımcılık Kavramları

Eşitlik kavramının ana dinamiği ırk, dil, din ve cinsiyet farklılıkları gözetmeksizin bütün insanların eşit derecede hak, fırsat ve koşulları elde edebildikleri; ayrımcılığa maruz kalmadıkları adil bir sosyal düzende var olabilmeleridir. Hayatın her alanında eşitliğin sağlanması ve ayrımcılıktan imtina etme, hukukun üstünlüğünün temel unsurları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda ele alındığında yasalar önünde eşitliğin sağlanabilmesi ve uygulanabilir olması, anayasalarda ve uluslararası sözleşmelerde bu ilkeye yer verilmesi ve denetim altına alınması ile ancak 20. yüzyılda sağlanmıştır (İnceoğlu, 2006: 47).

Eşitlik, “*şekli*” ve “*maddi*” olmak üzere ikiye ayrılır. *Şekli eşitlik* kavramsal olarak eşit koşullara sahip olanlara eşit muamele, farklı şartlara sahip olanlara ise farklı davranılmasını öngörür. Şekli eşitlik ilkesi, uluslararası toplumca kabul gören insan hakları belgelerinde ve bu belgelere taraf olan ülkelerin iç hukuklarında da yer alan temel bir ilkedir. Bu prensip her ne kadar karşı koyulamayacak derecede bütün fertlerin yararlanmış gibi görünse de farklı koşullarda, bireylerin eşit olma durumunun göreceli olduğu meydana çıkmaktadır. Aynı zamanda şekli eşitlik düşüncesi, farklılıkların göz ardı edilmesi anlamına da gelmektedir. Bu yok sayma hali beraberinde her bir bireyin farklı gereksinimleri olabileceğinin ve bu bağlamda tüm fertlere farklı yaklaşılmasının da gerekli olduğunun yok sayılması demektir. Örneğin işe alım süreçlerinde özel

gereksinimli bireylerle özel gereksinimi olmayan kişilere eşit fırsat sağlanması, eşitlik ilkesine uygunmuş gibi algılansa da iş yerlerinin özel gereksinimli kişilerin çalışmasına elverişli duruma getirilmediği hallerde özel gereksinimli fertlerin ilgili iş başvurularının bir önemi kalmayacaktır. Kısacası şekli eşitlik, gerçek anlamda bir eşitliğin sağlanmasında yetersiz kalmaktadır (Karan, 2011: 1-7).

Maddi eşitlik kavramı ise şekli eşitlikten farklı olarak; eşitliğin her koşul altında gerçekten sağlanmasını öne çıkartarak farklı şartlara sahip olanlar arasında eşitsizliği azaltacak şekilde davranılması prensibine önem verir. Şekli eşitlik, eşitler arasındaki dengenin eşit muamele ile sağlanması ilkesine odaklanırken; maddi eşitlik düşüncesi ise var olan eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı gündeme getirmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek amacıyla da farklı koşullara sahip olan bireyler arasında bulunan farklılıklar ölçüsünde dezavantajlı konumda yer alan kişiye karşı pozitif açıdan davranılması gerekmektedir. Farklılıklardan doğan eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için geçici önlemler alınmasında bir sakınca yoktur. Dolayısıyla fırsat eşitliğini, sadece bireylerin üzerine yüklenen bir sorumluluk değil; eşit sonuçlara ulaşılma noktasında kolektif bir hareket biçiminde düşünmelidir (Karan, 2011: 1-7).

Eşitsizliği ortaya çıkartan bir durum da ayrımcılıktır. Herhangi bir bireye veya bir gruba, sadece sahip olduğu özellikleri nedeniyle haklı bir gerekçe olmaksızın, haklardan yararlanma konusunda diğer birey ve gruplara göre karşılaştığı daha aleyhte muameleye, *ayrımcılık* denilmektedir (Yücel, 2015: 60). Ayrımcılık, en basit haliyle, doğrudan ya da dolaylı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. *Doğrudan ayrımcılık*, bir kişi ya da gruba yönelik, doğrudan dışlama, engelleme ya da haklardan yararlandırmama şeklinde ortaya çıkmaktadır. *Dolaylı ayrımcılık* ise herkes için eşit sonuçlar yaratacağı düşünülen bir durumun, bazı kişi ya da grupları olumsuz yönde etkilemesi durumudur. İki ayrımcılık arasındaki en temel fark, ilkinde farklı muamele yasaklanırken, ikincisinde ayrımcılığa sebep olabilecek aynı muamelenin yasaklanmasıdır. Doğrudan ayrımcılıkla ilgili verilebilecek en tipik örneklerden biri olarak çok yakın zamanlara kadar ABD’de siyah tenli fertlerin öğrenci olarak üniversitelere kabul edilmemesi ve günümüzde bir lokantada toplumun Roman/Çingene bireylerine servis yapılmaması sayılabilir. Dolaylı ayrımcılığa örnek olarak ise boyu 165 cm’den kısa olan kimselerin ordu mensubu olarak alınmaması gösterilebilir. Bu noktada görünüş itibarıyla bir ayrımcılık bulunmayabilir, fakat söz konusu

kadınlar ve bazı etnik gruplar olduğunda yerleşik kuralların dolaylı ayrımcılığın sebebi olabileceği ortadadır (Gül ve Karan, 2011: 14-17).

Eşitlik ile ilgili sorunlar sosyal politika kavramı içinde konu edilen ve sosyal düzenlemeler kapsamında gündeme getirilen mevzulardır. Eşitlik anlayışının toplumun her bir katmanında gelişmesi demek; sosyal olarak her bir bireyin siyasi ve medeni haklarını elde etmesinin bir sonucudur ve bundan sonra geliştirilecek sosyal politika uygulamalarında fırsat eşitliğini gözetme ve sağlama perspektifinin yerleşmesidir. Bu durum, tüm bireylerin karar alma mekanizmalarında temsillerinden, istihdamda yer almalarına ve eğitime erişebilme fırsatlarına kadar uzanan kapsamlı bir süreçtir. Diğer bir ifadeyle eşitlik siyaseti; hukuki normların, devlet politikalarının ve kurumsal düzenlemelerin etnik köken, cinsiyet, yaş ve eğitim gibi farklı demografik etmenleri dikkate almaksızın her koşulda eşit uygulamalar yürütmesi anlamına gelmektedir (Çaha, 2010: 4-5). Aynı zamanda eşitlik politikası, herkese eşit derecede hak tanınmasından öte sosyal yapı ve düzende, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi amacıyla tümünden bir dönüşümün de yaşanmasının gerekliliğini öngörmektedir (Koray, 2011: 16). *Cinsiyet eşitliği* ise, her iki cinsiyete eşit oranda değer gösteren, toplumun her bir kadın ve erkek bireyinin potansiyel kabiliyetlerinin gün ışığına çıkmasına, bu kabiliyetlerini de gerek özel gerekse kamusal hayatta aktif ve herkesin faydasına olacak şekilde kullanmasına olanak tanıyan bir yaklaşımdır. Teorik olarak toplumsal cinsiyet eşitliği hem erkeklerin hem de kadınların ayrımcılığa maruz kalmaksızın "*cinsiyet eşitliği*" noktasında eşit hak ve fırsatlara sahip olmasıdır (Seyyar, 2010: 1).

II. ANAAKIM İKTİSAT VE KADIN

Klasik iktisatçıların pek çoğu erkeklere oranla kadınların iktisadi konularda ölçülü kararlar verebilirliği ile ilgili kuşkuyla davranmışlardır. Buna bağlı olarak da erkeklerin elde ettiği çalışma ücretinin kadınların hak ettikleri ücretten daha yüksek olmasını olumlu karşılamışlardır (Eroğlu ve İşler, 2006: 55). Neoklasik paradigmada kadınların emeğinin görmezden gelinmesine ve karşıt seslerin metodolojik eleştirilerinin reddedilmesine olan eğilimini ifade etmektedir. Aynı zamanda kadınların varlığının genellikle iktisatçılar tarafından fark edilmediğine işaret etmiştir. Kadınların bu formülasyonlar içinde yer almasına rağmen, özellikle Neoklasik iktisatta kadınların niteliklerinin tuhaf bir kalıplaşmış hâl aldığını iddia etmektedir (Pujol, 1995: 39).

Neo-klasik iktisat açısından kadınlar, aşağıdaki gibi görülmektedir (Pujol, 1995: 13):

1. Bütün kadınlar ya evlidir ya da evlenecektir. Benzer bir şekilde tüm kadınların çocukları vardır ya da olacaktır.
2. Bütün kadınlar ekonomik olarak ya babalarına ya da eşlerine bağımlıdır.
3. Kadınlar ev hanımlarıdır ve üreme kapasiteleri bu işlev için onları uzmanlaştırır.
4. Endüstriyel iş gücünde kadınlar erkeklere göre verimsizdir.
5. Kadınlar mantıksızdır, ekonomik ajanlar olarak uygun değildirler, doğru ekonomik kararları almak için güvenilir olamazlar.

Kısacası Neoklasik iktisada göre kadınlar, nitelikleri dolayısıyla ekonomi için uygun görülmemiştir.

Pujol(1995), kadınların nüfusun büyümesine katkıda bulunması konusunda açık rollerinin bulunmasının yanı sıra, Adam Smith'in "*The Wealth of Nations*" (Ulusların Zenginliği) isimli yapıtında göreceli olarak görünmediğini dile getirmiştir. Smith'in bu eserinde; kadınların eğitimlerine yönelik alanların olmadığı, eğitimlerinin işe yaramaz, anlamsız veya hayali olduğu, ebeveynlerinin ya da vasilerinin öğrenmeleri için gerekli gördükleri şeyleri öğrendikleri bahsedilmektedir. Erkekler (en azından üniversite eğitimi görmüş erkeklerin) çok çeşitli meslekler seçebilme imkânına sahipken, kadınların seçenekleri sınırlı olmuştur; bunda da kadın eğitiminin aşırı pratik yönelimi ile bir ilgisinin olduğu düşünülmüştür. Smith'in aksine John Stuart Mill, klasik iktisatçılar arasında farklı bir davranış sergilemiştir. Mill, kadınlara kendi çıkarlarında karar vermelerine güvenmiştir. Mill'e göre erkeklerin ve kadınların sergileyebilecekleri kapasite arasında bir fark yoktur. Bu nedenle de Mill, kadınların oy kullanabilme, kamuda görevlendirilme ve tüm mesleklere girebilme haklarını savunmuştur (Bodkin, 1999: 46-47).

Genel olarak çoğu erkek klasik iktisatçı, kadınların (nüfus meseleleri dışında) sorunlarını görmezden gelmiştir. Bu ihmali ise günümüz düşünürleri iyi niyetli ihmal olarak değerlendirmiştir. Çünkü günümüz iktisatçıları Klasikler'in kadınların ve erkeklerin ekonomik davranışlarda benzer olduğunu kabul ettiklerini düşünmüştür.

Ancak Jean Baptiste Say, kadınların ekonominin “*irrasyonel tüketicileri*” olduğunu savunmuştur (Bodkin, 1999: 55).

Say, *Olbie* (1800) adlı eserinde cinsiyet analizini ele almıştır ve bu analiz 19. yüzyıl analizlerinin temeli olarak süregelmiştir. Bu eserde kadınların “*doğal ücret*” inin erkeklerden daha düşük olduğunu savunulmuştur. Buna göre erkek aileye bakmakla yükümlüdür, kadınlar ise onlara destek göstermelidir. Aynı şekilde bu analiz, ekonomik teorinin, meslekleri kapatarak pek çok bağımsız kadının yoksullaşmasını haklı kılan “*ayrı alanlar*” argümanını desteklemek için kullanılmasını sağlamıştır (Forget, 1997: 109).

Neoklasik teoriler ise, iş gücü arzına ilişkin faktörlerin genellikle kadınların belirli meslek türlerini neden seçtiklerine odaklanmıştır. Onlara göre kadınlar çocuk bakımı için zaman ayırmak amacıyla esnek saatlere sahip olanları tercih etmektedirler. Bu da kadınların erken ya da tamamen iş gücü piyasasından ayrılmalarına neden olmuştur. Bu durum ise kadınların erkeklerden daha az tecrübeli olmasına ve kazançlarının daha düşük olmasına neden olmuştur (Anker, 1997: 316-317).

Neoklasik teorilerin en önemlilerinden bir tanesi “Beşerî Sermaye Teorisi”dir. Bu teori, çocuk bakımı gibi nedenlerden dolayı kadınların daha giriş-çıkışları esnek olan ve mesleklere yöneldiklerini savunmuştur. Fakat bu teori, cinsiyet tarafından mesleki ayrımcılığın tek açıklaması olarak kabul edilirse, çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin gelişmiş ülkelerde son yıllarda evlilik yaşının artması, doğurganlık oranının düşmesi ve teknoloji ile birlikte ev bakımı için harcanan zamanın düşmesi kadının uzmanlaşması için zaman yaratmıştır. Nitelikli işgücü olarak bile değerlendirildiğinde hala cinsiyete dayalı mesleki farklılık görülmektedir. Ancak bu durumun yarattığı daha rekabetçi durum, kadının daha fazla tecrübeye sahip olmasını sağlamıştır (Anker, 1997: 317-318).

Beşerî Sermaye Teorisi’ne göre, beşerî sermaye yatırımlarında cinsiyetler arasında farklılıklar gözlenmektedir. Bu ayrımların sebebi, kadınların çalışma hayatlarının çeşitli nedenlerle kesintiye uğramasıdır. Bu durumun sebebi de kadının aile içerisindeki geleneksel rollerinden kaynaklanmaktadır. Kadınların çalışma hayatını kesintiye uğratması, yalnızca iş becerisinde gerilemeye neden olmaz, hatta uzmanlık alanındaki gelişmelerden de uzak kalmasına neden olur. Bu teori, kadınların iş gücü

piyasası ile bağlantılarını zayıf olarak değerlendirmekte ve işyerindeki birtakım olanaklardan da mahrum kaldıklarını öne sürmektedir. Ayrıca kadınların daha kısa süre çalışacağına ilişkin öngörü, kadınların erkeğe göre işyeri eğitimden daha az yararlanmasına yol açmaktadır. Bu ise, iş sahiplerinin kadınlara önereceği işlerin tiplerini etkilemektedir. Bununla beraber işverenlerin yanında, çalışma arkadaşlarının ve müşterilerinde ayrımcılık yapmaları durumu söz konusu olmaktadır (Lordoğlu ve Özkaplan, 2003: 225-237).

Neoklasik iktisatçılardan sayılan ve refah ekonomisinin önde gelen isimlerinden biri olan Pigou (1933) kadınların iş gücü arzının ana belirleyicisi, eşlerinin gelirleri olduğunu belirtmiştir. Ona göre kadınlar erkeklerden daha zayıf ve eksiktir. Kadınların ev içerisindeki çabalarının ulusal refahı nasıl arttırması konusunda nasıl kullanılabilirliğiyle ilgilenerek, kadınların ücretlerinin erkeklerin ücretlerinden düşük tutulmasıyla refahın maksimuma çıkarılabileceğini öne sürmüştür (Pujol, 1992: 151). Strober'a göre Pigou, fayda mukayesesi yaparak kadınların menfaatleri ile ilgilenmemiştir (Strober, 1994: 143). Modern neoklasik iktisada göre ise kadınlar "hanehalkı kararı" sonucunda işgücüne katılmaktadır. Dolayısıyla kadınlar, klasik ve neoklasik iktisatçılar tarafından genel olarak üretici değil, irrasyonel tüketiciler olarak düşünülmüş, erkeğe bağımlı olarak hayatını sürdüren anne ve eş rolü ile incelenmiştir (Dimand, Forget ve Nyland, 2004: 230).

Kurumsal iktisat teorisi ise piyasaları ayrıştırarak incelemiştir. İş gücü piyasasına göre bu ayrıştırma "kadın meslekleri" ve "erkek meslekleri" olarak bölünmesine neden olmuştur. Erkek meslekleri ücretlerin yüksek ve bol ikramiyelerin olduğu, terfi olanaklarının yüksek olduğu mesleklerdir. Kadın meslekleri ise, düşük ücretlerin olduğu, çalışma şartlarının olumsuz ve ikramiyelerin olmadığı işlerdir. Öte yandan erkeklerin daha geniş meslek grubunda ve dolayısıyla daha az rekabetle karşılaştıklarını savunmuştur (Palaz, 2003: 97-98).

Hem neoklasik hem de kurumsal iktisat teorileri, iş gücü piyasasındaki cinsiyet eşitsizliğinin anlaşılmasında birçok katkılarına rağmen, mesleklerin neden cinsiyet temelinde ayrıştırıldığını tam olarak açıklayamamışlardır. Özellikle bunlar, bir dizi kritik, ekonomik olmayan ve iş gücü dışı piyasa değişkenlerini ve davranış biçimlerini dikkate almamaktadır. Çünkü bunlar iktisatçıların yeterliliğinin ve genellikle ilgilerinin dışında

kalmaktadır. Bu değişkenlerin örnekleri ise şu şekildedir: Kadınlar neden daha düşük eğitim düzeyiyle ve daha az ilgili konularla iş gücü piyasasına girerler; ev işi ve çocuk bakımı neden her zaman kadınların sorumluluğundadır; erkeklerin ve kadınların yeteneklerindeki örtüşmelere rağmen, cinsiyete dayalı ayrımcılık neden devam etmektedir ve neden kadınlara yönelik iş gücü ve eğitim fırsatlarında yaşanan önemli artışlara karşın, cinsiyetler arası mesleki ayrımcılık bu denli kuvvetli bir biçimde devam etmektedir. Ancak bu tür ekonomik olmayan konuları açıklamak, cinsiyete göre mesleki ayrımcılığı anlamak açısından önemli olmaktadır (Anker, 1997: 323).

A. Feminist İktisat

İktisat ve feminizmin kesiştiği ortak bir alan olarak feminist iktisat ortaya çıkmıştır. Strober (1994)'e göre feminist iktisat, "*iktisat disiplininin tüm yaklaşım, model, yöntem, kavram ve tanımlarının yeniden ele alınmasıdır. Aynı zamanda kapsam ve konusunun eleştirel bir bakışla, öncelikle de kadınların iktisadi durumlarını, kadın ve erkek arasındaki iktisadi eşitliği sağlayacak şekilde geliştirmek amacıyla, kadınların iktisadi konularının, davranışlarının, bunların sonuçlarını göz önüne alarak, yeniden irdelenmesidir. Bir başka ifadeyle, iktisat disiplininin tüm ayrımcı unsurlarıyla, özellikle de cinsiyetçi yapısı temelinde sorgulanmasıdır.*" Yine Strober (1994)'e göre; bu yeniden düşünmenin bir yan ürünü (ya da dış fayda) olarak, feminist iktisat, ekonomik teori ve politikanın iyileştirilmesini sağlamaktadır. Ayrıca birçok iktisatçının "*demode*" düşünce ve politik tavsiyelerinin olduğunu; döneminin özellik ve politikalarının da geçen iki asır süresince Batı âlemindeki cinsiyetçiliği geliştirdiğini iddia etmiştir. Feminist iktisat ise ekonomistleri bu çağdışı bağlılıkları yeniden değerlendirmeleri amacıyla motive etmektedir (Strober, 1994: 143).

Nelson (1996) feminist iktisadı, "*İktisattaki cinsiyetçi, ırkçı, eril, sınıfsal ve etnik gibi yanlılığın yerine, geniş ve kapsayıcı bir anlayışın benimsenmesi ve iktisadın alanının kadın ve erkek tecrübelerini ve diğer başka konuları da kapsayarak genişletilmesidir.*" şeklinde tanımlamıştır (Nelson, 1996: 147-148).

Feminist iktisat, iktisat yazınında yer alan bütün teori, kavram ve prensiplerin sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamları dikkate alınarak, herhangi birinin diğerine göre üstün olduğu düşünülmeden, tutarlı bir eleştiri sürecine tabii tutulmasını; iktisat

kuramlarının tekrardan ve daha geniş bir bakış açısı ile değerlendirilmesini ve kurulmasını teklif etmektedir (Yücel, 1999: 35).

Feminist iktisatçılara göre, iktisattaki toplumsal cinsiyetle ilgili önyargı ve peşin hükümlerin anlaşılabilmesi için kadın olmak zorunlu değildir. Bu ayrımcılığı fark etmek kadınlar için sadece daha kolaydır. Bu ekole göre, kadın iktisatçıların kişisel yaşam deneyimleri temelinde, yürüttükleri çalışma sayılarının yükselmesi halinde, iktisattaki cinsiyetçi sav ve varsayımların daha kolay ayrıştırılabileceği ileri sürülmektedir. Kadın deneyimlerinin iktisat yazınında yer alması veya bu tecrübelerden istifade edilmesi, iktisatta genel kabul gören paradigmalardan yeniden değerlendirilmesi gerektiği fikri savunulur. Bu noktada bireylerin sosyal rollerini açıklayan toplumsal cinsiyet kavramına dayanan kadın deneyimlerinin belirleyici unsur olacağını unutmak ve var olan rollerin devamlılığını savunma konumunda yer almamak için dikkatli davranmak gerekir. (Eroğlu ve İşler, 2006: 62-63).

Feminist iktisat alanında çalışmalar yapan iktisatçıların birbirlerinden oldukça farklı iktisat ekollerinden (neoklasik, kurumsalcı, keynesyenci ya da marksist vb.) gelmeleri ve feminist fikriyat (radikal, liberal, sosyalist, modern veya post modern vb.) bakımından da farklı düşüncelere sahip olmaları, üzerinde yoğunlaştıkları konuların da olabildiğince farklı olması sonucuna sebep olmaktadır. Toplumsal cinsiyet ve iktisat; ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyet ilişkileri temelinde gerçekleştirilen farklı çözümlenmeler, feminist iktisadın ilerleme sürecinde ortaya çıkan aşamalara ilişkin değerlendirmeleri de etkilemektedir. Bu gibi farklılıklara karşın, feminist düşüncenin ve dolayısıyla feminist iktisatçıların “*farklı ama eşit*” ile “*farklılıklara saygı*” prensiplerini düstur edinmeleri en temel uzlaşım noktalarından birisi olduğu için farklı feminist iktisat anlayışları ekseninde geliştirilmiş olsalar bile ortaya çıkartılan söylemler, aynı yapının farklı bölümleri olarak sunulmaktadır (Şahin ve Furtuna, 2017: 445).

Akademik disiplinler içindeki fark edilen yetersizliklere karşılık olarak feminist iktisatçılar birbirini karşılıklı olarak dışlamayan, birbirine sıkı sıkıya bağlı olmayan beş farklı gruba ayırabilir (Ferber ve Nelson, 1991: 7-8). Bunlar; “*pozitif (olumlu) ayrımcılık hareketi, feminist deneycilik, feminist farklılıklar, feminist postmodernizm ve feminist yapısallaştırmacılık*” olarak adlandırılmaktadır.

B. Feminist İktisadın Ortaya Çıkışı ve Kolları

Feminist iktisat, ekonomideki kadınların bakışını da kapsayacak şekilde ekonomiyi tekrardan incelemeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle kadınların iktisadi durumlarını geliştirmek amacıyla iktisat biliminin bütün yaklaşım ve kuramlarını yeniden ele alıp gözden geçirmektedir. Böylece ayrımcı ve dışlayıcı yaklaşımlardan temizleyerek yeni iktisadi yöntem ve politikaların geliştirilmesiyle iktisadın ufku genişleyecektir. Son iki yüzyıldır feminist iktisat, bu tür amaçların hem iktisadın birçok temel inançlarında hem de politika önerilerinde geçerliliğini koruyamadığını ifade etmektedir. Bundan dolayı gerekli olan motivasyon ve gücün iktisatçılara verilmesi gerekir. Böylelikle güncelliğini yitirmiş unsurlar yeniden gözden geçirilecektir. Feminist iktisat bu doğrultuda, iktisadın nesnellik kavramını irdelemektedir (Yetişen, 2010: 34).

Kadınların istihdam ve mülkiyetteki eşitliğini ilk feminist iktisatçılardan olan John Stuart Mill, Helen Taylor ve Barbara Bodichon, 1840 ve 1870 yılları arasındaki yazılarında teorileştirmiştir. Daha sonra bu süreç, aynı şekilde İngiltere’de, 1890 ve 1920 seneleri arasında “*eşit işe eşit ücret*” isteğini iktisat yazınına taşıyan iktisatçılardan olan A. Biggs, Millicent Fawcett ve Beatrice Webb gibi isimlerle devam etmiştir. Feminist iktisadın ABD’deki önderi ise Charlotte Perkins Gilman olmuştur. Gilman, 1898’de “*Women and Economics*” (Kadın ve Ekonomi Bilimi) ismini taşıyan kitabında, kadınların hane içerisindeki durumlarını inceleyerek, ekonomide kadınların daha fazla yer almalarının önemini vurgulamıştır (İşler, 2010: 115-120).

1960’larda meydana gelen ikinci dalga feminist hareket ile iktisat disiplini, ev içi üretim, kadınların iş gücüne katılımları, mesleki ayırım ve çocuk bakımı ve ücret farklılaşması gibi konulara değinilmesi sonucunda feminist iktisadın başladığını ifade etmiştir. 1980’lerin başlarından itibaren İkinci dalga feminist hareket, sadece kadınların durumlarıyla ilgilenmemiş aynı zamanda iktisadın yapısını da irdeleyip, 1990’ların başında iktisadın esas yapısındaki cinsiyetçiliği de sorgulamıştır. Nancy Folbre, Paula England, Julie A. Nelson, Ann Jennings, Marianne Ferber, Diana Strassmann, ve Michele Pujol gibi yazarlar bu dönemin yazarları arasında yer almaktadır (Strober, 1994: 145).

Bu yazarlar, kadının iktisadi statüsüne ilişkin pek çok çalışma yapılmış olmasına karşılık, iktisat disiplininin meydana getirilmesinde toplumsal cinsiyetin rolünün göz ardı edildiğini savunmuşlardır. Dolayısıyla da 1960'lardan itibaren Neoklasik ve Marksist görüşlerin kadınların toplumsal cinsiyet rollerini yeniden değerlendirmelerini içeren çalışmaların çağdaş feminist iktisadın temellerini oluşturduğunu kabul ettiklerini öne sürmüşlerdir (Kuiper ve Sap, 1995: 3, 17-34).

Böylece geleneksel iktisadın tanımladığı “retler, marjlar, hiyerarşik sınırlamalar, ön yargılar ve öncelikler temelindeki taraflılık” bir kenara bırakıldığı takdirde bilgi, bilim ve iktisadın limitlerinden kurtarılmasının mümkün olabileceği düşünülmektedir. Bu amaçlara duyarlı olan uzlaşma ise 1990 yılındaki American Economic Association (Amerikan İktisatçılar Birliği) tarafından gerçekleştirilen konferansında, Kadının statüsü komitesi adıyla çalışma grubu oluşturulması kararının hemen akabinde bildirilmiştir. Feminist iktisat kavramı etrafında kümelenen bu hedeflere ulaşmak amacıyla, “International Association for Feminist Economics-IAFFE” (Uluslararası Feminist İktisatçılar Birliği) kurulmuş, ayrıca bütün dünyada feminist yaklaşımların birbirleri ile ilişki kurabileceği, çeşitli fikirleri tartışılabileceği bir alan ihtiyacını da karşılayacak olan “Feminist Economics” adında süreli bir akademik yayın çıkarılması için de karar verilmiştir (Eroğlu ve İşler, 2006: 60).

1990 senesinde Amerikan İktisatçılar Birliği tarafından düzenlenen konferansın Avrupa'daki örneği ise 2-5 Haziran 1993 tarihleri arasında Hollanda'nın Amsterdam Üniversitesinde düzenlenen “*Out of Margin: Feminist Perspectives on Economic Theory*” (Sınırları Aşmak: İktisat Kuramında Feminist Yaklaşımlar) konulu konferansta kendini göstermiştir. Bu toplantıya yirmi ülkeden birbirlerinde farklı iktisat anlayışları olan üç yüz feminist iktisatçı iştirak etmiş olup, yüzden fazla da bildiri sunulmuştur (Kuiper ve Sap, 1995: 1-2). Bu tarihten itibaren her yıl farklı bir ülkede olmak üzere “*Uluslararası Feminist İktisat Kongreleri*” düzenlenmeye başlamıştır. Birliğin günümüzde 64 ülkeden 600 civarı üyesi bulunmaktadır.²

² www.iaffe.org, Erişim tarihi: 18-04-2020

1. Pozitif Ayrımcılık

Olumlu ayrımcılık, geçmişte çeşitli nedenler ileri sürülerek toplumdan dışlanmış olan grupların öncelikle istihdam, eğitim, sağlık ve siyasette katılım gibi alanlara iştirakini sağlayarak, bu gruplar için hak ve fırsat eşitliği gibi imkânlar yaratmayı ifade etmektedir. Dolayısıyla pozitif ayrımcılık, birtakım eşitsizlikleri toplumu oluşturan her birey için ortadan kaldırmaya yönelik eşitlik politikasıdır (Öztan, 2004: 204).

İktisat disiplininin temelinde kadınların yeterince yer almadığını savunan feminist iktisatçılar, bu duruma çare olarak pozitif ayrımcılığı önermişlerdir. Buna yönelik olarak da iktisatçılar içinde kadın sayısının artmasının özendirilmesini; böylece kadın iktisatçıların gerçekleştirdikleri çalışmalarının sayısında da artış olacağını, bu sayede de iktisattaki cinsiyetçi varsayımların daha kolay ayrıştırılabileceğini savunmuşlardır. Örneğin, çocuk yetiştirmede erkeklere göre daha aktif ve fazla rol üstlenen bir kadın iktisatçı, yalnızca kendi çıkarlarını göz önünde bulundurarak *“fayda maksimizasyonu”* gerçekleştiren birey hipotezini, hane içinde sarf ettiği emeğinin üretken emek olarak değerlendirilmeyerek kapsam dışında tutulmasını, şahsi tecrübeleri doğrultusunda kolayca sorgulayacaktır (Strober, 1994: 144).

Feminist iktisatçılar, işgücüne katılımı kadınların sayısının artmasıyla birlikte, kadınlarla ilgili kurum ve forumların oluşturulmaya başladığını ve feminist iktisat adı altında bu çalışmaların ve araştırmaların bir araya getirildiğine dikkat çekmektedirler. Elbette, iktisatta yer alan toplumsal cinsiyete dayalı peşin hükümleri ve yargıları fark etmek için kadın olmaya gerek yoktur. Yalnızca bunu fark etmek kadınlar için daha kolay olmaktadır. Bunu açıklamak amacıyla Bergman (1996), *“balık”* ve *“su”* mecazlarını kullanmıştır: *“Nasıl bir balık içinde olduğu suyu fark etmiyorsa, erkek iktisatçılar da iktisat kültürü içerisinde, onun eril- toplumsal cinsiyetçi olduğunu fark etmeden yollarına devam edeceklerdir”* (Bergman, 1996: 4).

2. Feminist Deneycilik

Feminist iktisatçılar arasından bu grupta yer alanlar, bilimsel araştırmalar için kullanılan metot ve model gibi vasıtalarda bir eksiklik bulunmadığını, ancak bunların uygulanmasında feminist bir bakış gerektiğini düşünmektedir (Blank, 1993: 133-143).

Diğer bir ifadeyle kuramlar ve uygulamalar aslında toplumsal cinsiyet açısından tarafsızdır. Feminist deneycilere göre esas problem işleyişte yaşanan aksaklıklar ve kusurlardır (İşler, 2010: 119). Mac Donald'a göre deneycilik, feminist bakış açısının cinsiyet eşitsizliklerinin ortaya konulmasında faydalı olacaktır. Fakat, araştırmanın yapılması ve yorumlanmasında kabul edilen model, yöntem ve epistemolojinin getireceği sınırlamalar, feminist bakış açısını da kısıtlayacaktır (Mac Donald, 1995: 128-130).

İktisat akımlarına kadın görüşünün de dâhil edilmesi için yararlanılabilecek bir araç olarak değerlendirilen feminist deneycilik, cinsiyetçi tezleri bünyesinde bulunduran neoklasik iktisadın dahi kadın bakış açısını kapsayacak biçimde analiz edilebileceğini ileri sürmektedir. Feminist deneycilik, mevcut verilerin farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmesine ortam sunarak, feminist iktisada dolayısıyla iktisat bilimine de katkı sağlayacaktır. Fakat neoklasik iktisat bu noktada, neyin uygun olduğunu neyin uygun olmadığını kesin sınırlarla dikte ettiği için ileri sürülebilecek değerlendirmeler de o derece sınırlı olacaktır. Bu nedenle feminist deneycilik, bu noktadan bakıldığında iktisat bilimine kadın bakış açısının katkı sağlamasına imkân tanınması açısından yetersiz kalmaktadır (Mac Donald, 1995: 128-130).

3. Feminist Farklılık

Feminist farklılığı benimseyen feminist iktisatçılar, kadınların tecrübeleriyle sahip olunan bilgilerin, kadın bakış açısını oluşturacağı kanısındadırlar. Aynı zamanda bu durumun iktisat yazınına kadın bakış açısını kazandıracığı düşüncesindedirler. Kadın odaklı yöntemlerin eril iktisat yöntemleri yerine kullanılması gerektiğini öne sürmektedirler. “Akılcılık, nesnellik, bilgi edinme ve nicel araştırma” kurallarından vazgeçilip, kadın odaklı “öznel, duygusal, algısal, sondaj, mülakat ve etnografi” gibi nitel araştırma yöntemlerinin kullanılması gerektiğini savunmaktadırlar (Ferber ve Nelson, 1993: 9).

Feministler tarafından geliştirilen “farklılık” kavramının özünde “heterojen” bir toplumsal yapının gelişmesi yatmaktadır. Dolayısıyla demokratik sosyal ve siyasal bir zemin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Çünkü kadınlar günümüzde dahi sosyal, ekonomik ve hukuk gibi pek çok alanda sahip oldukları kimlikleri üzerinden “öteki” olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle feministler, farklılık tartışmalarından yola

çıkarak kadınlar için “pozitif ayrımcı” düzenlemelerle gerçekleştirilebilecek birtakım haklar edinmeyi amaçlamaktadırlar. Bu sayede kadınların erkeklere kıyasla dezavantajlı oldukları alanlarda erkekle aynı fırsat ve imkânları elde etmeyi hedeflemektedirler. Bir diğer ifadeyle feminist farklılık politikası, ana fikir olarak kadınlara yönelik pozitif isteklere dayanmasına rağmen, sistemin her türlü farklılığı dikkate almasını amaçlar. Böylelikle, politika oluşturulması aşamasında dezavantaj oluşturabilecek her çeşit farklılığın göz önünde bulundurulması olanaklı olacaktır (Çaha, 2010: 52).

4. Feminist Postmodernizm

Feminist postmodernizm, iktisat kuramlarının kadın deneyimlerini ve bu tecrübelerin ayrıntılarını ifade edecek anlatım biçimlerini içermesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bu iddiaların tamamının da ideolojik çıkış noktalarına dayandırılması gerektiğini ileri sürmektedirler. Aydınlanma çağı sonrası Batı felsefesi kendisine dayanak noktası olarak aldığı iki görüş olan erillik ve dişilik kavramları ile toplumu özdeşleştirmektedir. Hiyerarşik sistem ise çoğunlukla eril görüşe avantaj sağlamaktadır. Bu yorumlama biçimi, iktisat teorilerinde kullanılan metodolojilerin de ana belirleyicisi olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle de seçim-kuramı, iktisadının hegemonyasının; sondaj, mülakat ve etnografi gibi nitel araştırma yöntemlerinin göz önüne alınması ve karmaşık matematiksel modelleri yerine hikâye anlatımı ile sunum gibi diğer söylem biçimlerini değersiz ve az bilinen durum haline sokmakta, aynı zamanda pek itibar edilmeyen ve az bilinen metot ve söylem biçimleri, diğer tüm teorilerde olduğu gibi iktisatta da olguların ve buna yönelik deneye dayalı bilgilerin sübjektif ve kısmi olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla, neoklasik metinlerin yapısızlaştırılması, genel özellikler içinde gizlenen ideolojiyi de ortaya koyabilmektedir (Williams, 1993: 144-145).

5. Feminist Yapısallaştırıcılık

Feminist yapısallaştırmadan hareketle, feminist iktisadın kendine has eleştiri paradigmasının oluşturulmasını savunan feminist iktisatçılar, “*cinsiyetin sosyal yapılaşması ile bilimin sosyal yapılaşması arasındaki paralellik ve örtüşme temelindeki ideoloji, iktisatta sorgulanmadıkça, egemen iktisat anlayışındaki cinsiyetçi unsurların*

arındırılması çabalarının sonuç vermeyeceğini savunup, postmodern feminist ve feminist farklılıklar anlayışları ile de uzlaştığı” görüşündedirler. Oysa, iktisadın bilgi ulaşma metotlarındaki eril yanlı sınırlarının ortaya çıkarılarak, iktisadın bu gibi sınırlandırıcı yaklaşımların hakimiyetinden kurtarılması koşulu iktisatta kadın bakışının yer alabilmesi için gereklidir. (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010: 11).

Farklı başlangıç noktaları üzerinde ve araçlar üzerinde durulsa da feminist iktisadın düşünce tarihi ve yöntem üzerine tartışmalarda odaklandığı görülmektedir. Bu tartışmalarla beraber feminist iktisat, “*aile*”, “*çocuk bakımı*”, “*yoksulluk-kadın*” ve “*ev içi üretim*” ilişkisi gibi konulara yönelirken, modelleştirmede de yöntemsel sınırlamaların aşılmasını, mevcut iktisat eğitimindeki yanlılığın yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. İktisat, genellikle, erkek egemen konuları ele almaktadır. Yöntem ve model olarak da tarihsel ve psikolojik konularda eril taraflı bir tutum benimsemektedir. Bu sebeple iktisat disiplininin yanlılığı farklı ancak birbiriyle ilişkili olan model, yöntem, konu ve pedagoji açısından sorgulanmalı ve feminist iktisat, ana akım iktisadın sınırlarını bu noktalar üzerinden zorlamalıdır (Nelson, 1996: 135).

C. Feminist İktisat ve Toplumsal Cinsiyet

Tüm dünyada toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki köklü dönüşümler ekonomiyi ve tüm toplumsal ilişki şekillerini etkilemektedir. Bu değişimlerin arkasındaki itici güç kadınların eğitimindeki ve ücretli istihdamdaki artış, kadın çıkarlarının siyasi temsiliyetindeki yeni şekillerdir. Toplumsal cinsiyet ilişkileri sistemi kadınların sınırlandırıldığı ev içi alandan kadınların temsil edildiği kamu kesimine doğru değişmekte; ancak sıklıkla eşitsiz pozisyonlarla ayrılmaktadır. Bu değişim aslında, gelişmekte olan bir ekonomide kadın emeğine artan talep ve her düzeyde kadınların eğitime erişimi bağlamında 20. yüzyılın başındaki ilk-dalga feminizm ile kazanılan siyasi eşitlikten türemektedir. Erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsizlik örüntüleri sonuç olarak sadece daha iyi ya da daha kötüye doğru değil; ancak karmaşık bir şekilde değişmiştir. Toplumsal cinsiyetin yeniden yapılandırılması sadece sınıf ya da etnik ilişkiler olarak değil; ama aynı zamanda farklı hane halkı yapıları şeklinde kadınları, durumlarına göre farklı biçimlerde etkilemiştir (Walby, 1990: 1)

Toplumsal cinsiyet hakkındaki feminist iktisat fikir ve yazının çalışılması; iktisadi yapının değişimi sürecinde değişen toplumsal cinsiyet ilişkileri ve değişen iktisadi fikirler/varsayımlar ile hem toplumun hem de devletlerin dönüşümünün anlaşılması noktasında çok önemlidir.

İlişkili siyasi ve kültürel değişimler de- formel politika alanında kadınların artan varlığı ve kadınların eşitlik hareketleri, seçmenler, vergi ödeyenler ve gelecek neslin işçilerinin ve vergi ödeyicilerinin taşıyıcısı olarak kadınların, siyasi önemi ve toplumsal cinsiyet eşitliği kavramına yönelik artan destekler- modern iktisadi politikayı şekillendirmiştir (Orloff ve Palier, 2009: 406-.407).

Feminist iktisat; erkek ve kadın tanımlarının erken kapitalizmin gereksinim duyduğu, ev ve iş arasındaki büyüyen ayrıma uygun düşecek şekilde kutuplaştığı 17. yy. Avrupa'sında kökenleri bulunan toplumsal cinsiyetçi iş bölümüne dikkat çekmektedir. Bazı çalışmalarda, "*ekmek kazanan*" erkek ve "*ev kadını*" olan kadın temelinde yapılan kavramsallaştırma; tüm kadınları, işçiler, refah alıcıları ve göçmenler olarak sınıflandırılmaları şeklinde etkilemiştir. Günümüzde bile, ev dışında çalışan kadınların çoğunluğu, kadınların; kadınsal/toplumsal cinsiyet rolleri ile ilişkisi (ev kadını, bakım sağlayan ve anne)- ekonomik güvencesi ve otonomisini azaltarak- kurumsallaşmış ve hatta doğallaştırılmıştır. Ücretsiz yeniden üretim ve bakım emeğinin çoğunun kadınlar için varsayılması ile sonuçlanan uygun toplumsal cinsiyet rolleri hakkındaki geleneksel görüşler olmaksızın modern küresel ekonomi işleyemez (Tickner, 2004: 17).

Feminist iktisada göre, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması önemlidir. Bu durum kadınların işgücü piyasasındaki artan katılımları ve aile içerisinde kendi seslerini duyurabilmeleri açısından önemlidir. Kadınların hem mevcut gelir/tüketim düzeyi hem de çocukların üzerindeki etkileri yadsınamaz derecede yüksektir. Bu açıdan bakıldığında kadınlar, gelecekteki ekonomik büyümenin artırılmasında ve yoksulluğun azaltılmasında etkin rollere sahiptirler. Ayrıca hane halkı, piyasa ve toplum içerisinde arttırılan toplumsal cinsiyet eşitliği kadınların piyasaya, eğitime ve sağlığa erişimini arttırır ve onlara hane halkı içerisindeki karar alım süreci üzerinde daha fazla kontrol verir (Nallari ve Griffith, 2011: 118-126).

Feminist iktisatta toplumsal cinsiyetle ilişkili kavramlar, yarı-zamanlı ve ev-temelli çalışma gibi bir diğer küresel işgücü problemi içerisine girmiştir. Tüm dünyada daha esnek işgücüne yönelen firmalar ile maliyetlerin kısılması stratejileri; kolaylıkla işe alınan ve işten çıkarılan ev-temelli çalışanlar ve yarı-zamanlı çalışanların artan şekilde kullanımı ile sonuçlanmıştır. Sözleşmeleri yoktur ve çok az hakka sahiptirler. Ev-temelli çalışma, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yayılmaktadır. Kadınlar sıklıkla gereksinimden ve aile sorumlulukları ile daha kolay uyduğundan, bu türde bir çalışmayı tercih eder ve ev-temelli çalışanların çoğunluğunu kadınlar oluşturur. İş bölümünün geleneksel tanımı kadınları ev kadınları- emeğin ücretsiz olduğu beklentisi ile ilişkili bir kategori- olarak tanımlamakta ve geçimlik düzeyin altındaki ücretleri meşrulaştırmaktadır (Tickner, 2004: 18).

Toplumsal cinsiyet eşitliğini gözeten iktisat politikalarının uygulanması anlamında, ülkeler arasındaki çeşitlilikler ve ülkeler içerisinde uygulanan politikaların başarısında çelişkiler görülmektedir. Buna karşın Nordik devletleri cinsiyet eşitliği bakış açısından en üstün örneği temsil etmektedir. Bu refah devletlerinde, işgücünde kadın oranı daha yüksek, yarı-zamanlı işler daha fazla yasal ve sosyal korumaya tâbi, toplam kadın-erkek ücret eşitliği oranı daha yüksek, ihtiyaçları karşılamak için yeterli olmasa da kamusal çocuk bakım hizmetleri diğer tüm ülkelere göre üstün, ebeveyn iznine ilişkin koşullar ve esnek çalışma zamanı ile ilişkili diğer koşullar diğer ülkelere kıyasla daha iyi durumdadır (O'Connor, 1996: 107).

Toplumsal cinsiyet, cinsiyetler arasındaki biyolojik farklılıkları açığa vuran kültürel örf-adetler ve normların toplumsal anlamının bir ifadesidir. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet, iktisat ideolojisi ve kültürüne ait gerçekliğin de ötesine geçmektedir. Örneğin, toplumsal cinsiyet tarihsel olarak pek çok toplum içerisindeki iş bölümünü belirlemiştir. Kadınlar, üretken faaliyetlere (normalde piyasa ile ilişkilendirilen gelir yaratıcı faaliyetler) katkıda bulunurken; geleneksel olarak yeniden üretici (çocukların büyütülmesi ve yetiştirilmesi gibi) ve gelir yaratıcı olmayan faaliyetlerin daha büyük bir sorumluluğunu taşımıştır. Son dönemlere kadar, ana akım ekonomik analiz toplumsal cinsiyeti hesaba katmamıştır: temel analiz kategorisi olarak birey toplumsal cinsiyetsizdi ve rasyonel bir şekilde faydasını maksimize etmesi beklenirdi. Son yirmi yıl içerisinde

toplumsal cinsiyet, ekonomik büyüme ve kalkınmaya yönelik önemli kavrayışları sunan kabul edilir bir analiz kategorisi olmaya başlamıştır (Nallari ve Griffith, 2011: 1)

Toplumların ve devletlerinin toplumsal cinsiyet ilişkileri ve eşitliği açısından değerlendirilebilmeleri ve karşılaştırılabilmesi için öncelikle; iktisat ve ana akım analiz içerisinde toplumsal cinsiyetin nasıl bir yeri olduğunun anlaşılması gereklidir. Toplumsal cinsiyeti içeren ve toplumsal cinsiyete duyarlı analizlere sahip olmak; toplumsal cinsiyet eşitliğinin yaratılmasında, toplumdaki iş bölümünün oluşturulmasında belirleyicidir. Bu nedenle ilk başta ana akım analizlerin toplumsal cinsiyeti içerme düzeyi ve sonrasında da iktisat ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin nasıl kurulabileceği anlaşılmalıdır.

Ana akım iktisadi analiz geleneksel olarak toplumsal cinsiyeti göz ardı etmiştir. Birey-temel analiz kategorisi- toplumsal cinsiyetsiz kabul edilmiştir. Kalkınma teorisi, yeni hane halkı iktisadı, emek ekonomisi ve feminist iktisadi analizin katkıları bunu değiştirmede çok şey yapmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliğine odaklanarak- fırsatlar, girdiler ve sonuçlardaki eşitlik- ekonominin büyümesi ve kalkınmasına yönelik önemli anlayışlar sağlamaktadır. Toplumsal cinsiyetin mikro ekonomik düzeyde analitik bir kategori olarak tanınmasında büyük ilerlemeler olsa da toplumsal cinsiyet eşitliğinin makroekonomik etkileri gelişmeden kalmaktadır. Feminist iktisada göre, makro iktisada cinsiyeti sokmak (engendering macroeconomics) önemli ve geçerli bir politika ve araştırma alanıdır. Son otuz yıl boyunca, ekonomik kalkınma gelişmekte olan dünyada erkekleri ve kadınları farklı şekilde etkilemiştir. Aynı zamanda, toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve makroekonomik sonuçları da etkilemiştir (Nallari ve Griffith, 2011: 1)

Feminist iktisatçılara göre, ekonominin yasal ve kurumsal yapısını veri kabul ettiğinden geleneksel makro ekonomik analiz toplumsal cinsiyete nötr olmak yerine, toplumsal cinsiyete kör bir şekilde hareket etmektedir. Kadınların ekonomik eylemlerini şekillendiren ve kısıtlayan işgücü piyasası düzenlemeleri, mülkiyet hakkı ve miras hukukundaki erkek yanlılığını hesaba katmada başarısız olur. Bazı ülkelerde bugün bile, evli kadınlar bir işe girmek ya da değiştirmek için yasal olarak eşlerinin iznini almak zorunda ve yine kadınları korumak adına onların belirli iş ve çalışma alanlarına girmeleri yasaklanmıştır. Yasalardan önce, kadınların mülkiyet ve miras hakları anlamında durumları erkeklere göre oldukça eşitsiz kalmıştır. Tüm bu yasal ve geleneksel kısıtlamaların doğası bir ülkeden diğerine çeşitlenmekte; kadınların ekonomik

faaliyetlerini şekillendirmeye yetecek kadar her yere yayılmıştır. Toplumsal ve fiziki yeniden üretimin sorumluluğunu kadına veren toplumsal gelenekler ve uygulamalar birer toplumsal norm olarak kalmış; yasal kısıtlamalar ve tam bir ayrımcılık dışında bile ücretli işe giren kadınlar dezavantajlı bir konumda kendilerini bulmuştur. İşverenler annelik sorumlulukları nedeniyle, beklenmedik bir şekilde ayrılacakları korkusuyla firmaya özgü bilgi ve eğitim programlarını içeren işlere kadınları almak ya da daha yüksek olması beklenen devir hızlarını tazmin etmek için kadınlara daha düşük ücret ödemek zorunda oldukları konusunda kendilerini haklı görmektedir. Sonuç olarak kadınlar, yüksek devir hızının pek önemli olmadığı düşük ücretli, düşük nitelikli işlere doğru dışlanmakta ya da yeniden üretim sorumlulukları ile çakışmayan işlerde tutulmaktadır (Çağatay, 1998: 7).

Toplumsal cinsiyet ve iktisadın toplumsal oluşumu hakkındaki en açık nokta, tarihsel olarak ve günümüze devam edecek şekilde de erkeklerin bu disiplini yaratan araştırmacı topluluğundaki hakimiyetleridir. Bunun kadar önemli olarak, toplumsal cinsiyet dünyanın algılandığı ve soruların önemi ve ilgisinin değerlendirilme yolları ve bakış açısı şeklinde disiplinin oluşumunu etkiler. Erkeklere kıyasla kadınlar için tarihsel olarak daha büyük bir ilgi kaynağı oluşturan deneyimler ve belirli eylemler sıklıkla görmezden gelinmiştir. Daha da ötesi, iktisatçılar ev ve aile gibi geleneksel olarak dışı gerçeklikleri anlamaya çalıştıklarında bile sonuçlar; kadınların deneyimlerine yönelik analizlerin yetersiz ya da yanlı olduğuna inanan feminist iktisatçılar tarafından tatmin edicilikten uzak bulunmuştur (Ferber ve Nelson, 1993: 2).

Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ekonomik analizi oldukça yenidir. Makroekonomik bir açıdan toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ilişkilerine bakmak ise daha da yenidir. 1970'lerde, gelişmekte olan dünyada ekonomik kalkınmanın kadınları erkeklerden daha farklı bir şekilde etkilemesi ile bu gerçek fark edilmeye başlanmıştır. 1980'lerde genel olarak feministler ve özellikle de feminist iktisatçılar gelişmekte olan dünyada bu yıllar içerisinde uygulanan makroekonomik politikaların- yapısal uyum politikaları bağlamında- etkileri anlamında toplumsal cinsiyete nötr olmadığını gördüler. Bu nedenle makro ekonomik politikaların nötr olmayan toplumsal cinsiyet etkilerinin tanınması ile başlayan analiz, makroekonomi üzerinde toplumsal cinsiyet ilişkilerinin geri besleme (feedback) etkilerinin ne olduğuna odaklanacak bir yönde gelişmiştir (Çağatay, 1998: 3). Ekonomik aktörlerin toplumsal

cinsiyetleştirilmesinden çok onları sosyal bir kurum olarak vurgulayan yapısal modeller, makro iktisada cinsiyetin sokulmasındaki en değerli analitik katkılardan biridir. Toplumsal cinsiyetin sosyal bir kurum olarak anlaşılması, toplumsal yeniden üretimin makro iktisadi analiz unsuruna dayanır (Evers, 2003: 12-13).

Ana akım iktisat çerçevesini kullanarak ekonomi ve toplumsal cinsiyet ilişkileri arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışan analizler, önemli örüntüleri tamamıyla açıklayamaz. Araştırmalarında toplumsal cinsiyet ilişkilerinden ziyade kadınları hedefleri yaptıkları için kısmen bocalamaktadırlar. Bu tür çalışmalar bazı analitik zayıflıklar taşır: bunlar, toplumsal cinsiyetin taşıdığı iktisadi ve siyasi çıkarın yetersiz biçimde teorileştirilmesi ve bununla ilişkili iktisadi ve siyasi çatışmalar; toplumsal cinsiyet ilişkileri açısından sosyal sunumun boyutları ve diğer devlet müdahalelerinin tanımlanmasındaki başarısızlıklardır. Eğer birileri mevcut iktisadi yapının toplumsal cinsiyet eşitsizliği ya da patriyarşinin desteklenmesine yardımcı olduğunu iddia ediyorsa, bu kişinin kadın ve erkeklerin (fayda nedir, dezavantaj nedir) toplumsal cinsiyetleştirilmiş iktisadi ve siyasi çıkarının (farklı grupların) boyutlarının ne olduğu sorusu ile mücadele etmesine ve bu etkilerin ölçülmesi için kıstasların tanımlanmasına ihtiyaç vardır. Devlet politika ve programlarının herhangi bir değerlendirmesinde hangi grupların güçlendirildiği ya da güçsüz kılındığı, kimin çıkarlarının avantajlı ya da dezavantajlı ve kimin ihtiyaçlarının karşılandığı ya da tamamlanmadan bırakıldığına yönelik bir değerlendirmeyi işaret eder (O'Connor, Orloff ve Shaver, 1999: 22).

Toplumsal cinsiyet ve iktisadi yapı arasındaki ilişkiye yönelik nasıl bir kavramsal çerçeve geliştirilebilir? Toplumsal cinsiyeti iktisadi yapının ayrılmaz bir parçası olarak görmek isteyen feminist iktisat; geçerli politikaların yapısı ya da içeriğinde açıklanan ilişki ile politikaların ortaya çıkardığı süreç ve bu sonuçların politikalar tarafından etkilendiğini iddia etmektedir. Bu noktada iktisadi faaliyetlerin türü ve aralığı içerisinde şekillendirilen özellikle gelir transferi, vergileme ve kamu hizmet düzenlemeleri önemli olmaktadır. Ancak devletlerin iktisat program ve politikalarını örüntüleyen ve belirleyen ideolojiler ve normatif izler de bir o kadar önemlidir (Daly, 2000: 231).

Sonuç olarak, feminist iktisatçılara göre iktisat bilimine ve teorilerine toplumsal cinsiyete dayalı bir analiz getirmek önemlidir. Gerçekleştirilmek istenen aslında, iktisat bilimini ve teorilerini toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı bir şekilde

kavramsallaştırabilmektir. Sadece kadınlar üzerine odaklanmak ya da analize kadınları dâhil etmek yeterli olmamakta; toplumsal cinsiyet ilişkilerini içeren analizler iktisat politika ve programlarının varlığı ve başarısının değerlendirilmesi noktasında daha doğru sonuçlar vermektedir. Bu noktada unutulmaması gereken hem kadınların hem de erkeklerin buldukları farklı konularla aile, işgücü piyasası ve devlet içerisinde yer aldığı ve karşılıklı etkileşimde bulunduğu durumdur.

Gün geçtikçe artan bu etkileşim, toplumsal cinsiyet ve kadın sorunlarına karşı geliştirilen çözümlerin ve meydana gelen değişim sürecinin mühim bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu nedenle kadınların; hükümet, eğitim ve toplumsal dönüşüm politikaları aracılığı ile iktisadi kalkınma plan, program ve projelerinde rol üstlenmeleri de gerekli bir durumdur. Bu bağlamda konunun daha net ortaya konulabilmesi için ekonomik kalkınmada kadının rolü bir sonraki başlıkta incelenecektir.

III. EKONOMİK KALKINMA İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Aydınlanma düşüncesi ve modernleşme teorileri, kalkınma iktisadının ortaya çıkması ve gelişiminde en fazla yararlanılan düşünsel kaynaklardır. Aydınlanma felsefesi, orta çağdan kalma feodal yapıların sona ermesi ve modern Avrupa'nın oluşturulması sürecinde kıta ölçeğinde meydana gelen tarihsel, siyasal, hukuki, sosyal ve ekonomik dönüşüme paralel olarak ortaya çıkan bir felsefedir. Aydınlanma felsefesi 18'inci ve 19'uncu yüzyıl boyunca pozitivist bilimsel düşüncenin hemen her alanını etkilerken iktisat bilimini de etkilemesi kaçınılmazdı. Modernleşme ise geniş kapsamlı bir sosyal bilim kavramı olup, iktisadi anlamda; endüstrileşme, tarımda teknolojik dönüşüm ve kentleşmeyi ima etmekteydi. Belirli bir zaman diliminde modern olmayan toplumların, Batı toplumlarının izledikleri yolu izleyerek çağdaş imkanlara sahip olacakları varsayıyordu (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004: 30-31).

Kalkınmanın modernleşme şeklinde anlaşılması 1950'lerde tartışılmaya başlamıştır. Bu tartışmalarda kalkınma kavramı ve anlayışı üzerinde hiçbir zaman genel bir uzlaşma olmamıştır. Kalkınma teorilerine olan ilgi ise II. Dünya Savaşı sonrasında ön plana çıkmıştır. Bunun nedeni savaşa katılan ülkelerin savaş sonrası kurulacak yeni düzen için çeşitli teklifler sunmaları ve kendi taraflarında yer alacak ülkelerin sayısını da artırmaya çalışmalarıydı. II. Dünya Savaşı'nın ardından geçen seneler ise ulusal kurtuluş

mücadelelerinin her geçen gün yaygınlaştığı zamanlardı. Bu yıllarda büyük emperyal imparatorluklar dağılmış ve bunların mirası üzerinde pek çok milli devlet kurulmuştur. Yeni kurulan bu devletler içinse milli kurtuluş ve bağımsızlık ile ekonomik kalkınma neredeyse özdeşleşmiştir (Kaynak, 2011: 16-18).

II. Dünya Savaşı'nı takip eden senelerde yeni bir bilim dalı olarak ortaya çıkan İktisadi Kalkınmanın gelişimi, özellikle 1970'li yıllarda durağanlaşmaya başlamıştır. Buna 1970'li başından itibaren kendini hissettirmeye başlayan ve zaman zaman da krizlere neden olan bir dizi şok etkileri neden olmuştur (Şenses, 2003: 15). Yaşanılan bu şoklar ile sosyalist blokta yaşanan çözümler ve Üçüncü Dünya'nın birlikteliği zayıflamıştır. Bu zayıflık karşısında tek dünya düzenine geçilmesi amaçlanmıştır. Ancak, iktisadi kalkınma, piyasa çözümleri ve küreselleşme söylemi içinde Çin ve Hindistan gibi yeni ekonomik devler ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerin dünya piyasalarıyla bütünleşmesiyle yeni bir uluslararası ekonomik düzen meydana gelmiştir (Şenses, 2003: 107-114).

A. Ekonomik Kalkınmanın Tanımlanması

İktisat literatürüne bakıldığında ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme kavramları iktisatçılar tarafından çeşitli şekillerde ele alınmaktadır. Oysa günlük yaşamda çok düşünülmeden kullanılan bu sözcüklerin taşıdığı anlamlar farklıdır. Fakat bu noktada altı çizilmesi gereken konu; ekonomik kalkınma, ekonomik büyüme ve ekonomik gelişme kavramlarının, bir ekonomide uzun dönemde milli gelir, istihdam ve üretim düzeylerinde meydana gelen artış ile doğrudan ilişkili olduğu hususudur. Bu olgunun gündeme gelişi aslında toplumların kendi ülkeleri haricindeki dünyada yaşanan çeşitli hayat tarzları hakkında daha fazla haberdar olmalarına dayanır. Bu durum da toplumları artık haklarında daha geniş bilgiye sahip daha iyi hayat tarzlarına neler yaparak ulaşabilecekleri yönünde araştırma yapmaya ve uğraş vermeye yöneltmektedir. Bu maksatla insanoğlunun var olmaya başladığı günden bugüne değin ekonomik büyüme ve kalkınma ile ilgili olarak, toplumların büyüme ve kalkınma problemlerini neler yaparak aşabilecekleri hakkında çözüm yolları geliştirilmiştir (Dülgeroğlu, 2000: 1).

Kavram olarak ekonomik büyüme; bir ülkede üretim düzeyi ve fiili üretimin, bunlara bağlı olarak da milli gelirin artmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda milli gelirde

yaşanan artış neticesinde fert başına bir yılda diğer bir yıldan daha yüksek bir reel gelir sağlayacak biçimde devam eden ve süreklilik gösteren artışlara büyüme denilmektedir. Samuelson ve Nordhaus (1992)'a göre ekonomik büyümenin motoru dört ana başlığa ayrılmaktadır. Bunlar:

- İnsan kaynakları (işgücü arzı, eğitim, disiplin, motivasyon)
- Doğal kaynaklar (toprak, iklim, yakıtlar, minareler)
- Sermaye oluşumu (makineler, fabrikalar, yollar)
- Teknoloji (bilim, mühendislik, yönetim, girişimcilik)

Bu dört faktörde meydana gelen artış, o ülkedeki fert başına düşen reel gelirden sürekli bir artış yaratıyorsa o ülkenin ekonomik olarak büyüdüğünden bahsetmek mümkündür. Örneğin; bir ülkede kişi başına düşen milli gelir her sene ortalama olarak %3,5 düzeyinde yükseliş kaydediyorsa, bu oran ilgili ülkenin yıllık büyüme hızının %3,5 düzeyinde olduğunu ifade etmektedir. Kişi başına düşen milli gelirdeki yıllık artış oranı bize bir ülkedeki üretim kapasite ve imkânlarının ne derece arttığını ve dolayısıyla da üretim olanakları eğrisinin bir önceki yıla göre ne kadar sağa kaydığını göstermektedir (Dinler, 1994:551).

Ekonomik kalkınma kavramına baktığımız zaman, ekonomik büyüme sözcüğü ile sıkça eş anlamlı kullanıldığını görürüz. Ancak bu iki kavramda birbirinden farklı anlamlar taşımaktadır. Kalkınma; bir ülkedeki fert başına düşen milli gelirdeki artışın yanı sıra söz konusu olan ekonominin sosyo-kültürel, teknik, kurumsal, politik, dini ve hatta ahlaki ve geleneksel yapısındaki değişiklikleri ifade etmektedir. Kalkınma bu bakımdan büyüme kavramına kıyasla daha kapsamlı bir anlama sahiptir. Çünkü kalkınma kavramı, büyümeyi de içermektedir. Gelişen bir varlığın büyüdüğü de söylenilebilir. Ancak tersi aynı derecede doğru değildir. Kindelberg (1958)'e göre bir insanın boyunun uzaması ile ağırlığının artması büyümeyi gösterirken; zekasının, yaşama biçiminin, yeteneklerinin, davranışlarının dolayısıyla fonksiyonel kapasitesinin artması gelişmeyi göstermektedir (Kindelberg, 1958: 784-785). Özetle, kalkınma olayı fark edilebilir, algılanabilir ama somut olarak ölçülememektedir. Bu yüzden kalkınma ölçülemeyen soyut verileri (niteliksel) yansıtırken, büyüme somut olan ülke ekonomisindeki sayısal (niceliksel) verileri yansıtmaktadır.

Kalkınma; Geniş kapsamlı ve çok boyutludur. Nitelik yönlü bir kavramdır ve az gelişmiş ülke sorunlarına odaklanır. Makro boyutludur ve iktisat politikası kapsamındadır. Ayrıca dışsal (Exojen) faktörler etkisiyle gerçekleşen bir süreçtir. Büyüme ise; Dar kapsamlı ve tek boyutludur. Nicelik yönlü bir kavramdır ve gelişmiş ülke sorunlarına odaklanır. Makro ve mikro boyutludur. İktisat teorisi kapsamındadır. İçsel (Endojen) faktörler etkisiyle gerçekleşen bir süreçtir. Bu bağlamda ekonomik kalkınma ile ekonomik büyümenin mukayesesi yapılacak olursa, ekonomik kalkınma daha geniş anlam taşımaktadır. Kalkınma, sadece üretim ve kişi başına düşen gelirin artırılması anlamına gelmeyip, çağdaşlarına oranla geri kalmış bir toplumda ekonomik sosyal ve kültürel yapının da dönüştürülerek yenileştirilmesi demektir. Bu bağlamda kalkınma, büyümeden farklı olarak aşağıdaki beş hedefi kapsamaktadır (Adelman ve Yeldan, 2000: 95):

1. Kendi kendini sürdüren büyüme,
2. Teknolojik ilerleme,
3. Toplumsal, siyasal ve kurumsal modernleşme,
4. Yaşam koşullarda yaygın gelişme,
5. Üretim kalıplarında yapısal değişim.

Tüm bu farklılara rağmen büyüme ve kalkınmanın birbirini etkileyen ve tamamlayan süreçler olduğu göz ardı edilmemelidir. Kalkınma kavramı, temelde nasıl ki bir yapısal değişikliği ifade ediyorsa, büyümede de bir yapısal değişim vardır. Bu noktada büyüme kavramı, kalkınmaya temel hazırlamaktadır. Örneğin büyümenin bir kolu olarak değerlendirilen nüfus artışı, üretim tekniklerinde ve ekonomik sistemde yeniliklere başvurulmasını gerekli kılmaktadır. Benzer şekilde kalkınma politikaları yapısal değişimler içermezse; büyüme de belirli bir noktada sınırlı kalabilmektedir (İldırar, 2004: 6). Sonuçta; büyüme olmadan kalkınmanın olamayacağı gerçeğiyle, kalkınma anlayışında insanın ve doğal kaynakların doğru yönetimi ve ülkelerin refah düzeylerini artırabilmeleri ve yoksulluk sorununun kalıcı çözümleri için daha iyi nasıl yöntemler geliştirilebilir? gibi sorular önem kazanmıştır.

B. İktisat Literatüründe Kalkınma Kavramının Değişen Anlamı

Ekonomik büyüme ve kalkınma kuramları, her ne kadar II. Dünya Savaşı'nı takip eden senelerde gelişmeye başlamış olsa da bu konular yaklaşık olarak 200 yıl evvel de hakkında tartışılan konulardır. Örneğin, Adam Smith "*Ulusların Zenginliği*" adlı kitabında ulusların zenginliklerinin özellikleri ve nedenlerini incelerken aynı zamanda ulusların kalkınma problemlerine de değinmektedir. Adam Smith dışında John S. Mill, David Ricardo, Robert T. Malthus ve Karl Marx gibi düşünürler de iktisadi gelişmenin fayda ve sonuçları ile ilgili çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalarla büyüme ve kalkınma süreçlerinin ne gibi şartlar altında gerçekleşebildiği ve hangi sonuçları ortaya çıkardığını incelemişlerdir (Kaynak, 2011: 1). Günümüzde de iktisadi büyüme ve kalkınma sorunları, ülkelerin gündemlerinde sürekli yer alan ve önemle üzerinde durdukları ekonomik bir problem olarak iktisat literatüründeki yerini almıştır.

Kalkınma politikalarının temel amacı, insanların yaşam boyunca rahat ve kaliteli bir yaşam tarzı için sürdürülebilir bir gelişme yaratmaktır. İkincil amaçlarını ise; kişi başına gelir ve tüketim artarken aynı zamanda sağlık sistemlerinin geliştirilmesi, eğitim düzeyinin artırılması, yoksulluğun azaltılması vb. olarak sayılabilir. Son yarım yüzyılda kalkınma için çeşitli tahminler ortaya atılmıştır. İktisadi gelişme teorileri mevcut yapıyı açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu yaklaşımlardaki başarısız sonuçlar ile kalkınma politikaları hakkında yeni görüşler ortaya çıkmıştır. Bunlardan insan merkezli kalkınma anlayışı önem kazanmıştır (Uğur, 2017: 91-92).

1. Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı

1970'li senelere gelinceye dek iktisadi büyüme ve kalkınma, kişi başına düşen gelirlerin artırılmasına ve genel olarak toplumun refah seviyesinin yükseltilmesine odaklanmışken 1970'lerden itibaren geleneksel kalkınma anlayışlarına ciddi eleştirilerin yöneltmesi sonucunda, Dünya Bankası tarafından "*Büyümeyle Birlikte Yeniden Bölüşüm*" raporu yayınlanmış ve bu rapor ile gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun etkilerinin azaltılmasına fayda sağlayacak stratejinin ana hatlarını belirlemeye çalışmıştır. İlgili gelişmelere paralel olarak, kalkınmada insanın önemi daha da ön plana çıkmaya başlamıştır. Nitekim "*United Nations Development Programme/UNDP*" (Birleşmiş

Milletler Kalkınma Programı) tarafından 1994 senesinde “*İnsani Kalkınma Raporu*” ile benimsenen yeni stratejinin ismi “*Sürdürülebilir İnsani Kalkınma*” şeklinde ifade edilmiştir. Bu yeni anlayışla, insanoğlunun barınma, beslenme, sağlık, eğitim ve kültür gibi temel gereksinimleri daha çok önem kazanmaya başlamış ve bu bağlamda “*Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı*” adıyla yeni bir akım doğmuştur. “*Kalkınmanın Anlamı*” (1969) adlı eseri ile Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı’nın kurucularından olan Dudley Seers, kalkınmanın merkez noktasında insanın bulunduğunu ve beşerî potansiyelin ortaya çıkmasının, kalkınmanın ana kriteri olduğunu belirtmiştir (Seers, 1969:2-5).

Seers, 1945’ten beri kalkınma iktisadında yaşanan gelişmelerin beşerî potansiyelin ortaya çıkmasına yardım etmediğini dile getirmiştir. A. Sen de kalkınma kavramını üretim veya milli gelir artışıyla ilişkili olarak değerlendiren anlayışın, esasında büyüme ve kalkınma kavramlarını birbirleri ile karıştırmak olduğunu savunmuş; kalkınmayı insan odaklı bir paradigma ile açıklamaya çalışmıştır. A. Sen, aslında kalkınmanın kaliteli bir hayat tarzı ile ilgilendiğini, bu nedenle de kalkınmanın insanlar tarafından meydana getirilen yaşam üzerinde odaklanması gerektiğini öne sürmüştür (Sen, 1983: 745-762).

Kalkınma yazınında “*Etik Kalkınmanın ya da Kalkınma Ahlakının*” kurucusunun D. Goulet olduğu kabul edilmektedir. Goulet 1960’lı yıllardan bu yana kalkınma kavramının tekrar tanımlanmasını ve ilk olarak da ahlaki ve etik açıdan sorgulanmasının zorunlu olduğunu savunmuştur (Goulet, 2006).

Temel ihtiyaçlar yaklaşımı, insanların kaliteli bir hayatı devam ettirebilmesi için belli başlı fiziksel, psikolojik ve toplumsal imkânların gerekli ve evrensel olduğu savını öne sürerek, kalkınmanın da temel amacının öncelikle bu ihtiyaçların ortadan kaldırılması olduğunu savunmuştur. Seers (1969)’a göre bu amaca ulaşılmasını sağlayacak üç ana unsur bulunmaktadır: bunlar, fiziksel gereksinimlerin giderilme kapasitesi, çalışma isteği ve gücü olan herkese iş imkânı, kendi içerisinde bir değer olan eşitliğin sağlanmasıdır (Seers, 1969: 2-5).

Temel ihtiyaçlar yaklaşımı yaratılan gelirin yoksullar lehine yeniden paylaşımını öngörmemektedir. Teklif edilen politikalar ise mutlak yoksulluk sınırında yaşayanların refah düzeylerini arttırmak için hem üretkenliklerinin hem de gelir yaratma

kapasitelerinin yükseltilmesini içermektedir. Bu nedenle ilgili yaklaşımın esası, yoksul zümrelerin tespit edilmesi ve onlara uygun olarak çeşitli yatırım programlarının oluşturulmasıdır. Ayrıca temel ihtiyaçlar yaklaşımında, hanelerin ya da kişilerin gerçekleştirdikleri en düşük gıda harcamalarının yanı sıra, gıda harici harcamaları da dikkate alınarak yoksulluk sınırı oluşturulmaktadır. Yoksulluk sınırı, bir insanın hayatını idame ettirmeye yetecek kadar gıda ve bir miktar da hizmet alabilecek gelir olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kalkınmanın ana göstergelerinden biri olarak kullanılan Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra kalkınmanın toplumsal refah boyutunu da kapsayacak şekilde Gayri Safi Milli Refah (GSMR) olarak tanımlanmalıdır. Nitekim bu yaklaşımın da etkisiyle uluslararası alanda faaliyetler yürüten kurumların istatistik çalışmalarına toplumsal refah ile ilgili göstergeler girmiştir (Han ve Kaya, 2013: 273-274).

2. İnsani Kalkınma Yaklaşımı

İlk olarak makro ekonomik istikrar politikalarının toplam çıktısının bir göstergesi olması amacıyla oluşturulan, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ve Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) kavramlarının bir refah göstergesi sayılmasının yanlış olduğu düşünülmektedir. Uluslararası karşılaştırmalarda GSMH ve GSYİH'si yüksek olan ülkeleri zengin olarak düşünülmekte kalınmamakta, aynı zamanda yüksek refaha sahip oldukları düşünülmektedir. Fakat gelir refahın sadece bileşenlerinden biridir. Bu yüzden GSMH ve GSYİH uzun zamandır yanıltıcı ve yetersiz refah göstergesi olarak eleştirilmiştir (Neumayer, 2004: 2). Ekonomik büyümenin kendi başına yetersiz olduğunun ve insanların yaşamlarını iyileştirmek için sadece bir araç olduğunun anlaşılması ile birlikte insan refahı ve çeşitli insani gelişme endeksleri ve göstergeleri için yeni arayışlar ortaya çıkmıştır (Jahan, 2005: 152-163).³

³ Bu gelişmelerin sonucunda ortaya yeni bir kavram daha çıkmıştır. "İnsani Kalkınma". Bu kavram özellikle toplumların yaşam kalitesinin yükseltilmesine odaklanmıştır. İnsani Kalkınma Endeksi'nin temel amacı yaşam kalitesinin ölçülmesidir. Bu endekste üç değişken bulunmaktadır. Satın alma gücüne dönüştürülmüş gelir (Y1), ortalama yaşam süresi beklentisi (Y2) ve ortalama eğitim süresi ve okuma-yazma oranı (Y3). İlki 1990 yılında Pakistanlı ekonomist ve maliye bakanı Mahbub-ul Haq önderliğinde bir grup tarafından hazırlanan rapor her yıl yayınlanmaya başlanmıştır ve yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Acar, 2002: 121; Gürses, 2009: 341).

İnsani kalkınma indeksi, BM tarafından geliştirilen ve ülkelerin kalkınma performansını gelir, sağlık ve eğitim düzeylerini dikkate alarak ölçen en temel ölçütlerdendir (UNDP, 2004: 258). İnsani kalkınma indeksi, kalkınma kavramını yalnızca parasal bir içerik ile sınırlandırılmasını engellemiştir. Dolayısıyla yoksulluğun bu açıdan irdelenebilmesi için çok kapsamlı ve özellikle de sosyal nitelikli istatistiklere gereksinim duyulmaktadır. BM, bu amaçla yaşam beklentisi, okuma-yazma, çocuk ölüm oranları ve reel satın alma gücü gibi göstergeleri kullanmaktadır (UNDP, 2004: 258–259). Bu başlıkların insani kalkınma indekslerine dâhil edilmesi, insani gelişme düzeyinin belirlenmesine temel oluşturmaktadır.

Bu değişkenler ile ilgili olarak veri toplanırken, ele alınan ülkeler içinden, en düşük ve en yüksek değerlere sahip olanlar belirlenmekte, aradaki fark ise, kapatılması gereken açıklık olarak kabul edilmektedir.⁴ Her ülkenin puanı, o ülkenin bu mesafenin hangi aşamasında bulunduğunu (yüzde olarak) göstermektedir. Bu değişkenlerin toplamının üçe bölünmesi ise bize insani kalkınma endeksini verir (Acar, 2002: 121).⁵

3. Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı

1950’li senelerin sonlarına yaklaşıldıkça iktisadi büyümenin doğal hayata olan etkileri üzerine ve özellikle de Güney ülkelerinin kırsal yoksulluğu, meydana gelen küresel krizlerle ilgili olarak ilk negatif göstergelerden biri olarak nitelendirilmekteydi. Çünkü hem kuzey hem de güney ülkelerinde doğal yaşamda meydana gelmeye başlayan tahribat, ekonomik büyüme ve kalkınma ile birlikte daha fazla görünür hale gelmiştir. 1980’lerde patlak veren krizler de aynı 1950’lerde gerçekleşmiş olan krizler gibi yoksulluk, çevresel bozulma ve toplumsal çözümler halinde etkisini göstermiştir. Tam anlamıyla, kalkınma politikalarının başarısızlığı olarak değerlendirilen bu krizlerin, sosyal adalet, sürdürülebilirlik ve katılım gibi alanlardaki eksikliklerden kaynaklandığı

⁴ İnsani Kalkınma Endeksi’nin değeri 0 ile 1 arasında değişmektedir. Bu değerler arasındaki dereceye göre ülkeler insani gelişmişlik gruplarına ayrılmıştır. 1’e yaklaştıkça insani kalkınma derecesi artmaktadır. BM’nin yaptığı çalışmaya göre, ülkeler; düşük, orta ve yüksek insani kalkınmaya sahip olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. 0.000-0.499 arasında puanı olanlar düşük insani kalkınmaya sahip ülkeler; 0.500-0.799 arasında puanı olanlar orta düzeyde insani kalkınmaya sahip ülkeler; 0.800-900 arasında puanı olanlar yüksek düzeyde insani kalkınmaya sahip ülkeler; 0.900-1.000 arasında puanı olanlar çok yüksek düzeyde insani kalkınmaya sahip ülkeler olarak tanımlanmıştır (UNDP, 2018: 25).

⁵ İnsani Kalkınma Endeksi= $\frac{Y1+Y2+Y3}{3}$

düşünülmüyordu. Sürdürülebilir kalkınma belirtilen yetersizlikleri karşılayabilecek yeni bir kalkınma anlayışı getirmekteydi. Ancak uluslararası yeniden yapılanma, Latin Amerika ve Afrika ülkelerindeki borç krizi bu anlayışın yerleştirilmesine yönelik politikaları zayıflatmaktaydı. Borçlu ülkelerin çoğundaki kaynak yetersizliğinin, doğal çevreye yapılacak yatırımları sınırlandırdığı, bunun yanında gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma yönünden gerekli programları oluşturmak için mali desteğe gereksinimleri olduğu düşünülmüyordu. Doğal kaynakların kısıtlılığı ve çevresel tahribatlar ile insan faaliyetleri arasındaki ilişkilerinin sofistike bir yapıya sahip olması ve bu ilişki biçimlerinin önemi, çevre sorunları hakkında gün geçtikçe artan bir ilginin daha da yoğunlaşmasını ve gündeme gelmesini sağlamıştır (Ceylan, 1995: 203).

20'inci yüzyılın ortalarına kadar iktisadi büyüme ve ekonomik kalkınma arasında kavramsal olarak çok fazla bir ayırım bulunmamaktaydı. Asıl öncelik verilen konu olan milli gelirin bir an önce ve hızla artmasıydı. Ancak 1970'lere kadar geçen sürede kalkınma kavramı, büyümeden farklı olarak değerlendirilmeye algılanmaya başlansa da pratikte temel hedef kişi başına düşen milli hasılanın yükseltilmesi olmuştur. 1970'ler ve sonrasında ise kalkınma kavramının geleneksel yorumları, önemli eleştirilere uğrayarak toplumların gelişmesinin yalnızca ekonomik bakımdan değil kültürel, insani ve çevre açılarından da konu edinilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Bu noktadan itibaren kalkınma kavramına; doğal kaynaklar, çevre ve insani boyutlarında değerlendirmelere katılması ile kapsamını genişletmeye başlamıştır. Bu bağlamda ileri sürülen yeni fikir ve yaklaşımlar sayesinde çok boyutlu bir perspektife sahip olan *sürdürülebilir kalkınma* kavramı ortaya çıkmıştır (Han ve Kaya, 2013: 257).

Çevre ve kalkınma arasındaki bağın günümüzdeki bilinirliğine erişmesine önemli bir katkı sağlayan adımlardan ilki, 1970'lerde kurulan Roma Kulübü tarafından atılmıştır. Roma Kulübüncü MIT'te görev yapmakta olan Donella ve Dennis Meadows isimlerindeki akademisyenlere hazırlattırılan ve "*Büyümenin Sınırları*" başlığını taşıyan bir rapor 1972'de uluslararası topluma sunulmuştur. İlgili rapora göre; mevcut tabii kaynaklar, her geçen gün hızla artış gösteren dünya nüfusu için yeterli olamayacak bir noktaya gelecek ve bu sebeple içinde yaşanılan çevre, 150 yıllık bir süre zarfında yaşanabilir olma niteliğini kaybedecektir. Şayet, sahip olunan çevreyi korumak ve kaybedilen imkanların yeniden kazanılması amaçlanıyorsa, ülkelerin iktisadi gelişme

hızları yavaşlatılmalı, hatta daha da ileri gidilerek durdurulmalıdır; çünkü kontrolsüz ve sınırsız bir şekilde meydana gelen gelişme ve modernleşme insanlığı hızla acı bir sona doğru yaklaştırmaktadır. Bu rapor aynı zamanda, aynı yıl yani 1972’de Stockholm’da gerçekleştirilen BM İnsan Çevresi Konferansı’na da yoğun bir ilgi gösterilmesine yol açmıştır. Gelişme düzeyleri ve sosyo-ekonomik yapıları birbirlerinden oldukça farklı birçok ülkenin, çevre konusundaki ilk küresel katılımı olan “*Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Bildirgesi*” de bu konferans sonucunda kabul edilmiştir (Kaynak, 2005: 30-31).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, ilk olarak 1980’de *Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği* tarafından kullanılmasıyla tartışılmaya başlanmış, ancak popüler bir konu haline gelmesi ise Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nca (WCED) 1987 senesinde hazırlanan ve dönemin Norveç başbakanının adını taşıyan Brundtland Raporunun yayınlanması ile gerçekleşmiştir. Çevreye duyarlı, ekonomik ve sosyal ihtiyaçları da ön plana çıkaran farklı sürdürülebilir kalkınma tanımlamaları bulunmaktadır. Ancak Brundtland Raporu’nda; “*gelecek nesillerin ihtiyaçlarını giderebilmelerini tehlikeye atmaksızın, bugünkü kuşakların gereksinimlerini karşılayabilen kalkınma modeli*” sürdürülebilir kalkınma olarak tanımlanmıştır (Özçağ ve Hotunoğlu, 2015: 198-206).

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunca yayımlanan bu raporla ekonomi ile ekoloji bağlantısı kurulmuş olmaktadır. Bu tanım dışında farklı tanımlamalarda yapılabilmektedir. Örneğin bir diğer tanıma göre, insanların yıpratıcı müdahalelerine maruz kalan eko sistemlerin, taşıyabilecekleri kapasitesinin sınırlarını aşmamak şartıyla insan yaşamının kalitesini arttırmaya, sürdürülebilir kalkınma denilmektedir (Han ve Kaya, 2013: 257).⁶

Sürdürülebilir kalkınmanın amaçlarını gerçekleştirebilmesi için bazı stratejiler kullanması gerekmektedir. Mevcut büyümenin kalitesini değiştirmek; büyümeyi yeniden

⁶ 1972 yılından 1992 yılına, Rio de Janeiro’da Dünya Zirvesi olarak da adlandırılan BM Çevre Konferansı düzenlenmesine kadar geçen sürede çevre bilincinde artma olduğu gibi bu konferansta 118 sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülke liderini, yüzlerce çevresel örgütü ve ilgili birçok bireyi bir araya getirmiştir. Rio Konferansının sonucunda beş temel belge ortaya çıkmıştır. Bunlar Rio Deklarasyonu, Gündem 21, Orman İlkeleri, İklim Değişikliği Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesidir. Bu zirvede 21.Yüzyıl için Eylem Planı geliştirilmiştir. Burada bütün doğal kaynakların hakça ve doğaya uygun kullanımını sağlamak üzere global geçerlilikte ilkeler benimsenmiştir. Buna göre, en başta yoksulluğun giderilmesi, sürdürülebilir kalkınma için yadsınamayacak bir gereklilik olarak nitelendirilmekte ve bu alanda gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında uluslararası iş birliği öngörülmektedir (Han ve Kaya, 2013: 270-271).

canlandırmak; yiyecek, su, barınma, iş bulma, eğitim ve sağlık konularındaki temel gereksinimleri karşılamak; sürdürülebilir bir nüfus artış hızını garantiye almak; doğal kaynak rezervlerini korumak ve yenilenebilir kaynakları çeşitlendirmek; riski yönetmek ve teknolojiyi yeniden yönlendirmek; karar alma süreçlerinde çevre ile ekonomiyi birleştirmek, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının çevre ve kalkınma politikaları ile ilgili olan stratejilerden bazılarıdır (Özçağ ve Hotunoğlu, 2015: 198-206).

Sürdürülebilir kalkınma modelinin her bir aşamasındaki ana düşünce; karar alma süreçlerinde ekoloji ve ekonomiyi birleştirmektir. Bu iki konu üzerinde sağlanacak bir uyum, sürdürülebilir kalkınmanın yaşama geçirilmesini kolaylaştıracaktır (Özçağ ve Hotunoğlu, 2015: 198-206).

C. Bölgesel Kalkınma

Bölge kavramının evrensel olarak kabul gören kolektif bir tanımı bulunmamaktadır. Küreselleşmenin etkileri, meydana gelen ekonomik, toplumsal, politik ve teknolojik değişimlerle birlikte bölge kavramını özellikle daha da tartışılır hale getirmiştir (DPT, 2000: 7). Bu bağlamda bölge kavramı hakkında çeşitli fikirler ileri sürülmüştür (Tunbul, 1991: 2-3). Fakat Bölgelerarası farklılıklar günümüzde her ülkenin büyük bir sorunu haline gelmiştir. Kimi bölgelerde ekonomik eksiklikler, kimilerinde ise sosyal ve kültürel eksiklikler bulunmaktadır. Bunun sonucunda ülkeler, kendi bünyesinde bulunan bölgeler içindeki farklılıkları giderme çabasına girişmişlerdir.

1. Bölge Kavramı

Bölge genel olarak, yan yana gelmiş kümelerin mekânsal bütünlüğü ile meydana gelen, sınırları çizilmiş bir birimdir (DPT, 2000: 7). Pierre Bauchet'e göre ise bölge, bir eş davranış alanıdır. Yani, bölgenin sınırlarının o bölge içindeki faaliyetler ve malların başka yerden satın alınmaya başlandığı yerler olduğunu söyler (Tunbul, 1991: 3-4).

Bölge sözcüğü çeşitli anlamlarda da kullanılmaktadır. Örneğin; bir veya birden fazla köyden, mahalleden veya şehirden oluşan yörelere, bir veya birkaç ülkeden meydana gelen kara parçalarına ve hatta kıtalara bile bölge adı verildiği görülmüştür. Son zamanlarda bu gibi karışıklıklardan kurtulmak amacıyla artık bölge sözcüğü yerine

“mekân” sözcüğünün kullanılması tercih edilmektedir. Bu bağlamda bölgeye genellikle, bir kentten daha geniş, fakat bir ülkenin ise tamamından daha küçük mekân parçasıdır da denilmektedir (Eryıldız, 2007: 10-11). Diğer bir ifadeyle bölgeler, kendilerine has sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri olan ülke parçalarıdır.

Bölgeyi bir bütünün parçası veya bağımsız bir ülkenin fiziki bir parçası olarak da nitelemek mümkündür (Tokgöz, 1985: 393). Ayrıca bölgelerin tespit edilmesinde nüfus, iş gücü ve hizmet imkânları gibi çeşitli kriterler kullanılmaktadır. Bölge sınırları coğrafi, toplumsal, kültürel, ekonomik idari ölçeklere göre de belirlenebilmektedir (İsbir, 1991: 161).

Bölge sınırlandırılmaları yapılırken ve bölgelerin özellikleri belirlenirken bölgeleri ekonomik yapıya göre incelemek büyük önem taşır. Ekonomik yapı özelliklerine göre bölgeler üç ana başlık altında toplanır. Bu ayırım ise belirli bir mekânda ve zamanda bölgelerin durumlarını göstermekte, aynı zamanda da ekonomik yapıyı belirli bir süre içerisinde değerlendirmeye ihtiyaç duymamaktadır. Bu bölge çeşitleri: homojen, polarize ve plan bölge olmak üzere üçe ayrılır (MGK, 1993: 17).

a) Homojen Bölgeler

Homojen bölgeler, özellikleri birbirlerine çok benzeyen mekânlardan oluşur. Bu mekânlar bir veya birden fazla karakteristik özelliklerin belirli sınırlar içerisinde olduğu bölgelerdir. Homojen bölgelerin birbirleri ile benzer özellikler taşımalarında birtakım kriterler mevcuttur. Bunlar: coğrafi konum, ekonomik faaliyetlerin şekli, gelir düzeyleri, üretilen mal ve hizmetlerin türü, mevcut nüfusun sosyo-ekonomik nitelikleri gibi kriterlerdir (MGK, 1993: 17-18). Ancak bu bölgelerin temel unsurları olan yerleşim alanları arasında fonksiyonel bir ilişkinin bulunması ise gerekli değildir (Keleş, 2000: 237).

Türkiye’de homojen bölge ayırımı ilk kez, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ile İmar ve İskân Bakanlığı tarafından bölgesel kalkınma faaliyetlerine hazırlık maksadıyla 1970’lerde ortaya atılmıştır. Homojen bölge, durağan bir tanımlamadır. Oysaki bölgeler arasındaki ilişkilerin yoğunluğu göz önüne alındığında, dinamik bir bölge tanımlamasının yapılması daha faydalı olacağından, bu noktada *polarize* (kutuplaşmış) bölge kavramı

ortaya çıkmıştır. Statik değerlendirmeler bize, bölgeler arasındaki toplumsal ve iktisadi gelişmişlik farklarının ne derece değişken olduğunu ortaya çıkarmakta yardımcı olur. Lakin bölgesel gelişme politikaları takip edilirken, bir bölgenin diğer bölgelerle olan münasebetlerinin boyutlarının da dikkate alınması gerekmektedir. Bu yüzden dinamik bir özellik arz eden polarize bölge kavramını açıklamak gerekmektedir (Dinler, 1994: 88-90).

b) Polarize Bölge

Bir merkezle onu çevreleyen birimlerinden oluşan alanlara, polarize bölge denilmektedir. Diğer bir ifadeyle; ekonomik gelişme bir ülkenin her yerinde aynı tarz, hız ve zamanda başlamadığından bazı bölgeler diğerlerine göre daha az gelişecektir (MGK, 1993: 18). Kutuplaşmış bölgeler arasında işlevsel bağlar söz konusudur. Özellikle de bölge içi ilişkilerde yoğunluk bulunmaktadır (Erkal, 1990: 18). Örneğin küçük merkezler ticari açıdan büyük merkezlere bağılıdır. Başka bir deyişle; büyük merkezde meydana gelen değişiklikler küçük merkezleri de olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir. Yerleşim merkezi, kendisinden daha küçük bir ya da birkaç yerleşme birimini etkiliyorsa işaret olunan bölge, kutuplaşmış demektir. Yerleşim merkezi ne kadar çok yerleşim birimini etkisi altına alıyorsa, kısacası ne kadar genişse, o derece büyük bir polarize bölge meydana gelmektedir (Dinler, 1994: 90-91).

Polarize bölgeler, ekonomik büyümenin çok yönlü olması, farklı nedenlerle sadece bazı alanlarda gerçekleşmesi sebebiyle, diğer bölgeleri polarize bölgelere kıyasla ekonomik açıdan daha az avantajlı duruma düşürmektedir. Örnek olarak İzmir'in ekonomik, sosyal ve kültürel açılarından gelişmiş olması; Afyon, Manisa ve Uşak illerinin gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir (Gündüz, 2006: 42).

c) Plan Bölge

Plan bölge, bölgesel gelişme politikalarını hayata geçirmekle sorumlu olan idarenin görevli olduğu yetki dairesi içinde kalan alanların toplamıdır. Ulaşılmak istenen amaca göre bölgesel politikayı yürütmekle sorumlu yönetimler bölge içinde veya bölge dışında kalabilirler. Plan bölgeler, bölgesel planlama uygulayan ülkelerdeki planlama yaklaşımına, ülkelerindeki mevcut bölgesel sorunların varlığına ve ağırlığına göre bütün

ülkeyi kapsayabileceği gibi yalnızca bir veya birkaç bölgeyi de içerebilirler. Bu plan bölgeler ikiye ayrılır:

1) Birinci Tip Plan Bölge

Birinci tip plan bölge: Bu planlar tüm ülkeyi kapsar ve ülkenin genişliği ve sosyo-ekonomik yapısına göre farklılıklar gösterir. Bu tip planlar ile ülkeler gelişme hedeflerini gerçekleştirirler bile hedeflenen gelişmenin ülkenin tüm bölgelerine dağılmayacağı öne sürülür. Yani, ülke gelişirken bölgesel sorunlar azalmak yerine daha da artacaktır. Ulusal kalkınma planının sektörel bazlı olmak yerine ekonomik etki alanına bakılarak hazırlanmasından sağlanacak gelişmeden tüm vatandaşlar ve bölgeler yarar sağlayacaktır (Dinler, 1994: 97-98).

2) İkinci Tip Plan Bölge

İkinci tip plan bölge: bu yaklaşımda tüm ülkenin çeşitli bölgelere ayrılması söz konusu değildir. Fakat yalnızca ekonomik ve sosyal sorunların ortaya çıktığı bölgelerde planlama yapılmaktadır. Bu tip planlar, Türkiye gibi gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler başta olmak birlikte; İngiltere, İtalya ve Almanya gibi gelişmiş pek çok ülkede dahi uygulanmaktadır. Bu bölgesel sorunların çözülmesi amacıyla yapılan plan bölge çalışmalarının yapılması içinde birtakım hedefler bulunmaktadır. Bunlar; geri kalmış bölgenin problemlerinin hafifletilmesi, işsizlik oranının düşürülmesi, kırsaldan gerçekleşen toplu göçün engellenmesi, hızla endüstrileşen bölgelerin sorunlarının çözülmesi, sahip olunan yer altı kaynaklarının faaliyete alınması, kontrolsüz nüfus artışı ile nüfusun özellikle belirli bölgelere yığılmasının önlenmesi, iktisaden zayıflayan bölgelerin yeniden canlanmasının sağlanmasıdır (Dinler, 1994: 97-98).

Homojen ve Polarize bölgelerde; iktisadi faaliyetlerin şekli, ekonomik yapı, nüfusun ekonomik ve sosyal özellikleri, bölge ile çevre arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğunluğu gibi göstergeler esas alınarak bir sınırlama yapılmıştır. Ancak plan bölge; kalkınma planlarının hazırlanmasına yardımcı olmak, bu planların uygulanmasını kolaylaştırmak ve bölgelerin kalkınmasını amaçlayan bir modeldir (MGK, 1993: 19-20).

Yerküre üzerinde hem tabii hem de iktisadi kaynaklar coğrafi olarak eşit derecede dağılmadığından ülkelerin ve toplumların sosyo- ekonomik gelişme düzeyleri de farklılık göstermektedir. Bu durum, ülkeler ve ait oldukları ülke sınırları içerisinde taksim edilmiş bölgeler arasında ekonomik ve sosyal açıdan gelişme farklılıklarının ortaya çıkmasına göre geri kalmış, az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş bölgeler ve ülkeler gibi sınıflandırmaların yapılmasına neden olmaktadır. Bu sebeple bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farkları ile bölgesel dengesizlikler, 21'inci yüzyılda dünyanın en önemli sorunlarından bir tanesi olarak ortaya çıkmaktadır.

2. Bölgesel Dengesizlik ve Kalkınma Açısından Önemi

Dünyada her bir ülkenin diğer ülkeler ile arasında farklılıklar olduğu gibi bir ülkenin sınırları içinde yer alan bölgeler arasında da çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle bölgesel dengesizlik denilince akla ilk olarak; gelir dağılımı, mali piyasalar, nüfus, iş gücü, sağlık ve eğitim hizmetleri ile ulaşım ve haberleşme imkânları arasındaki farklılıklar gelir. Bu ve bunun gibi ortaya çıkan farklılıklara “*bölgelerarası dengesizlik*” adı verilmektedir. Ancak kimi zaman “*bölgelerarası gelir farklılıkları*” veya “*bölgeler arası farklılıklar*” da denilmiştir. Bölgelerarası dengesizlikler özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmaktadır (Şahinkaya, 1993: 151).

Gelişmiş ülkelerdeki bölgesel dengesizlikler ile gelişmekte olan ülkelerdeki bölgesel dengesizlikler arasında farklar vardır. Gelişmiş ülkelerde gelişme faktörü adaletsiz bir şekilde dağılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise, ekonomik bağımlılık sebebiyle dış faktörlerin isteği doğrultusunda gelişme devam eder. Bunun sonucunda da bölgelerarası dengesizlikler yavaş yavaş artmaya başlar. Gelişmekte ve gelişmiş olan ülkelerde, ülkelerin kaynak dağılımında dengenin sağlanamaması sonucunda özel fayda ile sosyal fayda arasında birtakım dengesizlikler de ortaya çıkar. Bölgesel dengesizlik ekonominin durgunlaşmasına sebep olurken kalkınma hızını da düşürür. Üretim kaynaklarının merkeze kaymasına sebep olur, çevrenin yoksullaşması sonucunu doğurur (Arı, 2006: 23-24).

Ayrıca sanayinin yapısal sorunları, ekonomik merkezlerden uzak olmak, ekonomik ve sosyal altyapı farklılıkları, bazı büyük firmaların bölge dışı kontrol etkileri ve uygun olmayan bölgesel çevre söz konusu dengesizliklerin nedenlerindedir.

Bölgelerarası dengesizliğin bir diğer nedeni ise; bir bölgenin diğerlerine nazaran daha hızlı davranmasıdır. Yani, sermayeyi çekmeye veya yeni kurulacak olan endüstrilere ev sahipliği yapmaya çalışan bölgeler diğerlerine oranla daha hızlı kalkınırlar. Kentsel yığılaşmalara zaten sahip olan bölgelerin geniş piyasalar ve teknolojik imkanlar bakımından da avantajlı olmaları, endüstrilerin yer seçiminde etkili olmaktadır. Bunun sonucunda bölgeler arasındaki farklar giderek artmaktadır. Bölgelerarası dengesizlikleri hafifletmenin veya ortadan kaldırmanın siyasal, ekonomik ve sosyal ve birtakım zorlukları vardır. Fakat özellikle az gelişmiş ülkeler kendi kaderlerine terk edildiğinde, bu dengesizliklerin düşme eğiliminde olmadığı görülmüştür. Bunun sonucunda mevcut dengesizliklerin düşmesine ya da artmasına engel olmak için birtakım politikaların uygulanması ekonomik kalkınma ve sosyal adaletin gerçekleşmesi bakımından daha uygundur (DPT, 2000: 43-44).

Bölgelerarası dengesizliklerin ortadan kaldırılması amacıyla devletler, ulusal ve uluslararası kalkınma kuruluşları birtakım politikalar geliştirmekte ve önerilerde bulunmaktadır. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra her ülke büyüme ve kalkınma plan ve programlarında, bölgesel dengesizliği hafifletici yönde ekonomik müdahale önlemlerine yer vermiştir. Günümüzde mevcut gelir durumu dışında yatırım düzeyi işsizlik oranı, iş gücü yapısı, eğitim derecesi; bölgelerin ve bölgede yaşayan insanların yaşam kalitelerini ve firmaların rekabet düzeylerini belirlemede daha etkili olmaktadır. Sosyal altyapı, nitelikli iş gücü, ulaşım ve iletişim ağları gelişme için gerekli fakat yeterli değildir. Çünkü doğrudan yatırım olmadığı sürece, eğitim harcamaları az gelişmiş bölgeler için kaynak kaybına neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelere veya bölgelere yetişmiş insan gücünün transferi bu durumun en belirgin örneklerindedir. Bu nedenle bölgesel dengesizliklerin derinleşmesini engellemede kamu politikaları önemli bir yere sahiptir. Çeşitli ülke denemelerine bakıldığında, her ülkenin bölgesel gelişme farklılıklarını gidermek amacıyla uyguladığı politikalar farklılık gösterdiği görülmektedir (Dinçer, Özaslan ve Kavasoglu, 2003: 10-11).

3. Bölgesel Kalkınma Politikası İlkeleri ve Stratejileri

Ülkelerin yapılarında, bölgeler sosyo-ekonomik kalkınma seviyeleri açısından farklılıklar gösterir. Bu farklılıklar az gelişmiş ülkelerde daha belirgindir. Bu dengesizlik

probleminin önemini ilk önce gelişmiş Batı ülkeleri anlamış ve bu bölgelere devlet müdahalesinin gerekli olduğu kanısına varmışlardır. Bazı ülkelerin hükümet programlarına, mevcut bölgesel farklılıkların azaltılması yolunda önlemler almalarından sonra, iktisatçılar böyle bir politikanın amaç, ilke ve araçlarının nelerden oluşması gerektiği konusunda düşünmeye başlamışlardır (Tekmen, 1988: 2).

Bölgelerarası gelişmişlik farklarını hafifletebilmek amacıyla geri kalmış bölgeleri de kalkındırmayı hedefleyen bir politikanın takip edilmesi gerekir. Bu tarz politikaların üç ana ilkesi bulunmaktadır. Bunlar: “*sosyal karlılık, halkın katılımı ve kalkınma kutbu*” ilkeleridir.

Her ekonomide, hangi sistem benimsenmiş olursa olsun, su üç sorunla karşı karşıya kalınmaktadır. Bunlar; bir ekonomide kıt olan kaynakların tamamının üretime katılması, gereksinimleri karşılayacak biçimde kıt kaynakların üretimde verimli kullanılması ve mevcut imkânlarla üretilen mal ve hizmet miktarının arttırılmasıdır. Bu sorunlar serbest piyasa mekanizmasının işlediği sistemlerde çözümlenmektedir. Burada çözüm kararı kar pesinde kosan girişimciler (özel sektör) tarafından alınır. Kar elde etmeyi amaçlayan girişimciler, üretim kararlarını alırken hisleriyle hareket etmek yerine, kar oranlarını hesaba katarak hareket ederler. Bu karlılık hesapları, öncelikle kar sağlayabileceklerini düşündükleri mal, hizmet alanının işletme ölçeğine uygun olarak tespit edilmesi ve işletmenin tesis edileceği uygun bölgenin seçilmesine dayanmaktadır. Özel sektör, hem kısa vadede verimli olacak ve kar edebileceği girişimlere yönelir, hem de kendisine en fazla imkân ve avantajı sağlayan bölgelere yoğunlaşır (Dinler, 1994: 276).

“*Sosyal karlılık*” ilkesinin temelinde yer alan amaçlar, “*bölgelerarası dengeli kalkınma*”, “*gelir dağılımında fırsat eşitliği ve sosyal adalet sağlanması*”, “*toplumsal kalkınma*”, “*uluslararası alanda prestij elde etme*” gibi ekonomik olarak değil ama daha çok sosyal ve siyasal etken içeriklidir (Yılmaz ve İncekaş, 2018: 161-167).

Bölgesel kalkınma politikasının ilk hedefi, geri kalmış bölgelerde kısa vadede iktisadi olmasa bile sosyal karlılığı yüksek, ancak uzun vadede ekonomik açıdan katkı sağlayabilen yatırımların devlet tarafından gerçekleştirilmesidir. Çünkü günümüzün modern devlet anlayışı, toplum refahını yükseltmeye yöneliktir (Dinler, 1994: 276).

Bu ilke gereğince, devletin az gelişmiş bölgelere müdahalesi olmadan, bölgesel kalkınma politikasından bahsetmek mümkün değildir. Devlet sadece yatırımları özendirici önlemler almayıp, aynı zamanda doğrudan müdahalelerde de bulunmalıdır (Tekmen, 1988: 3).

Bölgesel kalkınma politikasında ikinci ilke ise, birinci ilke olan sosyal karlılık ilkesinin sonucu olan “*Kalkınma Kutbu İlkesi*” dir. Perroux (1964) bu ilkeyi “*Kaba ama sağlam olgu şudur: Gelişme her yerde aynı anda ortaya çıkmaz. Bazı kalkınma noktaları veya kutuplarında değişik yoğunluklarda kendini gösterir. Ekonomik bütünü için nihai etkiler içinde ve farklı kanallardan yayılır*” şeklinde ifade etmektedir (Perroux, 1964: 143 aktrn Meardon, 2001: 25-57)

Gelişme herhangi bir sürükleyici birimin varlığıyla ortaya çıkacaktır. Gelişme hareketinin merkezindeki bu birim çevresine ekonomik, teknik ve psikolojik anlamda teşvik edici bir etkide bulunur. Bu nedenle günümüzde sadece gelişmiş ülkelerde değil, az gelişmiş ülkelerde bile bölgesel kalkınma kutbu ilkesine başvurulmaktadır. Fakat bu politikanın bir ülkenin tamamında uygulanması çok zordur. Çünkü bir kutup oluşturulurken, yatırım gayretlerinin bütün sektörler için eşit oranda değil de her bölgenin niteliğine göre ve daha süratli gelişme ihtimali olan sektöre (tarım, sanayi ve hizmet) yönlendirilmesi gereklidir (Dinler, 1994: 276).

Bölgesel kalkınma politikasının üçüncü ilkesi bölgesel kalkınma plan ve faaliyetlerine “*Halkın Katılması*” dır. Bölgesel kalkınma politikalarından elde edilecek başarı ancak ve ancak bölge halkının da bu politikalarda söz sahibi olmasıyla gerçekleştirilebilir. Halkın kalkınma faaliyetlerine aktif bir şekilde katılması, ekonomik yaşamda da uyulması gereken temel bir demokrasi ilkesidir. Gerçekten de demokratik bir şekilde hazırlanan bölgesel kalkınma politikalarında, bölge insanların üstlenecekleri roller oldukça önemlidir. Bu katılma; bir taraftan insanların birlik olma duygusunu arttırmakla kalmayıp, diğer taraftan ise bölgesel kalkınma programlarına dinamizm sağlayan bir hareket de katmaktadır (Dinler, 1994: 278).

Halkın planlama ve uygulama süreçlerine aktif bir şekilde katılım göstermesi, planların hayata geçirilmesi ve daha başarılı olması noktasında fayda sağlamaktadır.

Çünkü kamuoyu gelişmelerin çoğunlukla pozitif yönlerine odaklanmakta, bu nedenle de bu çalışmaların devamı için yetkili organlara baskı yapmaktadır (Maddick, 1973: 73).

Bölgesel kalkınma stratejileri iktisat politikası amaçlarından türetilmiştir. Bunlar: *büyümeye, istikrara ve eşitliğe dayalı bölgesel kalkınma stratejileri* olmak üzere üç türdür (Hasanoğlu ve Aliyev, 2006:92).

“Büyümeye Dayalı Bölgesel Kalkınma Stratejisi”, yatırımların belirli büyüme kutuplarında ya da çekici merkezlerde yoğunlaştırılmasını hedefler. Bu büyüme kutuplarının geri kalmış bölgeler içinden seçilmesi sonucunda hem yığılmanın yararlarını elde etmeye hem de bölgesel farklılıkların hafifletilmesine olanak sağlar (MGK, 1993: 37).

“İstikrara Dayalı Bölgesel Kalkınma Stratejisi” ile bölgenin ekonomik yapısının geliştirilen politikalardan olumlu yönde etkilenmesi amaçlanmaktadır. Bunun için bölgede ekonomik faaliyetleri çeşitlendirici politikalarla bölge ekonomisinin krizlere karşı dayanıklılığı ve ayrıca daha verimli çalışma koşullarının oluşturulmasına çalışılır. Büyümeye dayalı bölgesel kalkınma stratejisi genellikle geri kalmış bölgelere uygulanırken, istikrara dayalı bölgesel kalkınma stratejisi de genellikle gelişmekte olan ve gelişmiş bölgelerin bazı yapısal sorunlarının çözümünde uygulanmaktadır (Tutar, 1991: 10).

“Eşitliğe Dayalı Bölgesel Kalkınma Stratejisi” ise ekonomik faaliyet, gelir ve refahın bölgeler arasında eşit dağılımını amaçlanmaktadır. Bunun gerçekleşmesi ise bölgenin ekonomik faaliyetleri için ön koşul olan altyapı, eğitim ve sağlık gibi yatırımlar ile sağlanır. Bu politika, belli bir öncelik verilmiş olan bölgesel büyüme ve istikrar politikalarından birisini tamamlayıcı ve bölgeler arası gelişmeyi dengeleyici olarak gerçekleşmektedir. Bu strateji ile ekonomik olmaktan daha çok sosyal ve politik amaçlar göz önünde bulundurulmaktadır. (Erdem, 2001: 62-64).

IV. CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ VE EKONOMİK KALKINMA İLİŞKİSİ

Kalkınma kavramının, farklı bilim dalları açısından açıklanış biçimi olarak farklılık göstermesinden dolayı, genel kabul gören bir tanımı da bulunmamaktadır. Bu nedenle kalkınma, farklı yaklaşımlar bakımından farklı biçimde çıkarımlar yapılan ama

temelinde toplumların ve bireylerin refah seviyelerindeki iyileşmeye vurgu yapan bir süreçtir. Bu özelliği sebebiyle kalkınma, birçok değişken ile ölçülebilmektedir. Geçmişten beri uluslararası kabul gören ölçme ve değerlendirme ölçütleri arasında kişi başına düşen gelir ve ekonomik gelişme göstergeleri en çok tercih edilen değişkenler olmuştur. Ancak kalkınma sürecini yalnızca iktisadi bir iyileşme şeklinde değerlendirmek ziyadesiyle uygulayıcı bir bakış açısidir ve içerisinde insan ögesine yer vermemektedir. Fakat kalkınmanın gerçek hedefi kişi ve toplumlarının özgürlük alanlarının, elde edebilecekleri fırsatların ve seçme haklarının artırılması ile çeşitlendirilmesi, sahip oldukları refah düzeylerinin yükseltilmesi ve daha kaliteli bir yaşam sürmeleridir. Diğer bir ifadeyle kalkınma yalnızca nicel değil, nitel dönüşümleri de kapsayan bir politikadır (Thomas ve Potter, 1992:116).

Dünyada pek çok ülke, cinsiyet eşitliğinin artırılması ve belli oranda bir denge sağlanması için benzer olduğu kadar birbirlerinden oldukça farklı politikalar geliştirmekte ve uygulamaktadır. Fakat bu politika ve uygulamaların sonuçları da farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Bu duruma sebep olan faktörlerden biri, cinsiyet eşitliğini hedefleyen toplum ve devletlerin farklı derecede kalkınmışlık düzeylerine sahip olmalarıdır. Örneğin, refah rejimlerine dayanan Avrupa ülkelerinin sahip olduğu toplumsal cinsiyet eşitliği ölçütleri, refah rejiminin sağladığı imkânlarla sahip olmayan diğer Avrupa devletlerinde görülebilen cinsiyet eşitsizliklerinin nedenleri konusunda ipucu vermektedir. Kadınların istihdama katılımlarının yüksek olduğu ülkelerde, kadınların yönetime katılım ve siyasi temsil oranları da aynı şekilde yüksekken; kadınların işgücüne aktif olarak katılmadığı toplumlarda diğer alanlarda da eşitsizliklerin mevcudiyeti gözlemlenebilmektedir. Yalnızca iktisadi gelişmenin değil toplumun da nitel olarak seviyesinin yükselmesi ve dönüşümünün hedefleniyor olması, kalkınma plan ve programlarında insan hakları ve eşitlik gibi konulara da yer verilmesine zemin hazırlamakta, böylelikle de cinsiyet eşitliği ve kalkınma arasında etkili bir bağ kurulmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda kadınların sosyal yaşamdaki konum ve önemlerinin güçlendirilmesi doğrudan bir kalkınma problemidir. Ayrıca toplumsal hayatta kendilerine daha geniş alanlar açılan kadınlarının, kalkınma ile ilgili problemlerin çözümüne de pozitif katkılar sundukları görülmektedir. 1970'li yıllardan itibaren kadınların hakları ve toplumdaki ikincil pozisyonları kalkınma gündemine gelmeye başlamış, kadın ve erkek yoksulluğunun farklı şekil ve sonuçlarda yaşandığı görüşü

kalkınma literatür ve pratiğinde önemli dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuş; böylece cinsiyet eşitliği konusu, kalkınma için de önemli bir konu olmaya başlamıştır (OKA, 2013: 2).

1990'lı yılların başlarından itibaren bilgi toplumu yaklaşımının gelişmeye başlamasıyla birlikte, kalkınmadaki ana hedefi büyüme olan politikalar gündemden düşmeye, daha kapsayıcı içeriklerin türetilmesiyle de insan, çevre ve eşitlik gibi konular kalkınma politikalarında daha geniş şekilde yer almaya başlamıştır. Bu durum ise kadının ekonomik ve sosyal gelişme süreçlerindeki rolü ve önemi ile toplumsal dışlanma ve cinsiyet eşitsizliklerinin daha çok sorgulanmasına neden olmuştur. Nitekim bugüne değin yapılan teorik ve deneysel araştırmalar neticesinde elde edilen bulgular da kalkınma uygulamalarında kadının işgücüne katılım oranının düşük olması halinde, kadınların kalkınma süreçlerindeki konumlarının da ikincil planda kalmasına neden olduğunu göstermektedir. Kadını ikincil plana iten bu anlayış, özellikle de az gelişmiş toplumlardaki kadına olan bakış açısı, ataerkil yapının da etkisiyle işgücü piyasasında kadın emeğini göz ardı eden, kadını siyasal, sosyal ve kültürel hayatta değersizleştiren “*kadın ayırımı*” bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım tarzı toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin sebeplerini de açıklayıcı niteliktedir (Tunç, 2018). Diğer bir ifadeyle toplumların sahip oldukları sosyal, kültürel ve siyasal özellikleri, kalkınma politika ve uygulamalarına doğrudan etki etmektedir; fakat bu durum genellikle görmezlikten gelinerek kadının kalkınmaya olan katkısı hesaba katılmamaktadır. Bu nedenle iktisadi kalkınmada kadınların katılımını teşvik etmek toplumlarda yaşanacak olumlu dönüşümlerin de temel unsurlarından bir tanesidir (Şimşek ve Uzay, 2008: 252).

Birbiriyle birçok alanda ortak payda üzerinde kesişen kalkınma ve toplumsal cinsiyet eşitliği konuları ile ilgili 3 temel kuramsal yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. Bu yaklaşımlar; “*Kalkınmada Kadın*” (Women in Development/WID), “*Kalkınma ve Kadın*” (Women and Development/WAD), “*Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma*” (Gender and Development/GAD) dır.

A. Kalkınmada Kadın Yaklaşımı

Kalkınma yaklaşımları çeşitli zamanlarda değişimler yaşamış olmakla birlikte, kalkınma sürecinde kadınlara verilen önem, 1970'li yıllardan itibaren ilk kez dikkat çekici

boyutlara ulaşmıştır. Bu bağlam da yürütülen çalışmalar arasında Ester Boserup'un *Ekonomik Kalkınmada Kadınların Rolü (Women's Role in Economic Development)* isimli kitabı en yaygın olarak kabul gören eserlerden biridir. Nitekim Boserup'a göre kadınlar ancak kalkınma süreci ve uygulamalarında daha aktif rol alarak ekonomik bağımsızlıklarını kazanabilir ve böylelikle de hem kendi aileleri içerisinde hem de toplumda üstlendikleri rollerini daha baskın ve etkin hale getirebilirler (Atauz vd., 1999: 8-10).

Yine aynı dönem zarfında kadının kalkınması ile ilgili olarak çalışmalar yapmakta olan feminist kuramcı, aktivist ve akademisyenler de bu konunun ABD'de meclis gündemine getirilmesi için çaba göstermeye başlamışlardır. Modernizasyonun toplumsal cinsiyet eşitliğini de sağlayacağını ileri süren bu kimseler; fikirlerini daha iyi anlatabilmek adına *Kalkınmada Kadın (Women in Development/WID)* kavramını kullanmaya başlamışlardır. Asıl hedefi her alanda erkeklerle kadınlar arasında eşitliği sağlamak olan ve düşünsel kaynağını liberal feminizmden alan WID, kadınların yasal eşitliği, istihdama katılımı, güçlendirme (empowerment) ve eğitimi gibi sorunlarla ilgileniyordu. (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010: 61).

Kadınları kalkınma sürecinin bir parçası olarak ele alan "*Kalkınmada Kadın*" kavramı, liberal feminist kuram çerçevesinde üretilen teorik bir yaklaşımdır. Bu anlayışın ana fikri mevcut sosyal yapıda bir değişimi amaçlamaktan ziyade, bu yapısal durumu olduğu gibi kabul edip, kadınların kalkınma süreciyle nasıl daha iyi bütünleştirilebileceğini anlamaktır. Kadın hakları ve kadınların toplumsal hayattaki dezavantajlı konumları ilk kez, kalkınmada kadın yaklaşımı ile tartışılır hale gelmiştir. Nitekim kalkınma ve modernleşme çabaları ve teknolojik ilerlemeler sonucunda elde edilen başarılar kadınları evle ilgili sorumluluklarından kurtaramamış, ayrıca kadınlara üretim fırsatlarına yeteri kadar erişim imkânı da sunmamıştır (Kabeer, 2003: 27).

WID modeli zamanla uygulayıcılar tarafından da kabul görerek sivil toplum örgütlerinin, uluslararası kuruluşların, gelişmekte olan ülke hükümetlerinin gündemlerine yansımıştır. Nitekim 1970'li seneler BM'nin kadınların statüsünü, temsilini, eğitimini ve temel ihtiyaçlarını giderebilme imkânları geliştirme üzere politikalar aradığı bir dönemdir. 1970'lerde hızla popülerlik kazanmaya başlayan bu anlayış "*kadınların kalkınmaya entegrasyonu*" olarak ifade edilmiş ve kadınların kalkınmaya verecekleri

katkılarının süreci hızlandıracağı düşüncesi ön plana çıkarılmıştır (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010: 53-54).

Ayrıca Meksika'nın başkenti Mexico City'de 1975 yılında Birleşmiş Milletlere bağlı Kadının Statüsü Komisyonu tarafından Birinci Dünya Kadın Konferansı adıyla uluslararası bir kongre düzenlenmiştir. Bu kongrede 1975 ile 1985 seneleri arasındaki dönem "Kadının İlerlemesi On Yılı" (*Decade for the Advancement of Women*) olarak lanse edilmiş ve kadın sorunlarıyla ilgili bir de eylem planı yayınlanmıştır. Bu eylem planına göre üzerinde yoğunlaşılması gereken dokuz ana faaliyet alanı bulunmaktadır. Bunlar; uluslararası iş birliği ve barış, siyasal katılım, eğitim, istihdam, sağlık ve beslenme, aile, nüfus, göçmen ve yaşlı kadınlar, fuhuş ve kadın ticaretidir (Moser, 1993: 27). Kadınların sosyal yapı içindeki konumlarını belirlemek ve toplumsal cinsiyet eşitlik ve eşitsizliğinin derecesini somut olarak tespit etmek amacıyla cinsiyet ayrımlı çeşitli istatistiklerin düzenlenmesi de kongrede alınan önemli kararlar arasında bulunmaktaydı (Pekin+5, 2002: 12). Bu karar, cinsiyet eşitsizliğinin geldiği durumu ülkeler bazında göstermek ve bu sorunu dünya çapında açığa çıkartmak konusunda atılan çok önemli bir adımdır.

Uluslararası ve ulusal ölçekte kurumlar tarafından uygulama alanı bulan bu yeni karar ve politikalar, kadının sosyal ve ekonomik statüsünü geliştirmekten ziyade yalnızca ekonomik kalkınma ve iyileşmeyi öncelikledikleri için çeşitli eleştirilere uğramışlardır. Şöyle ki; bu yaklaşım üretim metotlarının ve işgücü piyasasının modernizasyonu üzerine kurulu olduğu için sosyal yapının geri kalmışlığını göz ardı etmektedir. Başka bir eleştiri konusu ise stratejisinin, kadınların hane içi emeğine bir önem vermemesidir. Bu yoruma göre WID, toplumsal cinsiyet ilişkilerini patriarkal hâkimiyetten çok küresel kapitalizmin birikim süreci kapsamında değerlendirerek, sosyal sınıfları toplumsal cinsiyete kıyasla öncelemiştir (Sargent, 1981: 65-72).

B. Kadın ve Kalkınma Yaklaşımı

1970'lerde radikal feminist yaklaşımların daha fazla popüler olmaya başlaması, WID yaklaşımının eleştirilen fikirlerini geliştirmek, bu akıma yeni bir alternatif üretmek, kadınların amaç ve sorumluluklarına, kadınların bilgeliğine ve kadın işlerine dikkat çekmek gibi maksatlarla feministler tarafından 1970'lerin ikinci yarısından sonra "*Kadın*

ve Kalkınma” (Women and Development/WAD) yaklaşımı ortaya atılmıştır. Bu yaklaşımın düşünürleri ataerkil yapının tüm toplumlarda var olan eşitsizliklerin temel nedeni olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu nedenle kalkınma planlarındaki öncelikli tutumu kadınları ataerkil tahakkümden kurtaracak olan proje ve stratejiler oluşturmaktı. Kökenleri liberal feminizmde dayanan WID’in aksine WAD yaklaşımı, ileri sürmüştüğü köktenci fikirlerini radikal feminizmden almıştır (Rathgeber, 1990: 489-502).

Neo-Marksist feminist yaklaşım olarak da isimlendirilebilecek olan bu yaklaşım bağımlılık teorisinin ele almakta eksik kaldığı üretken alanda kadın emeğini vurgularken *“kadınları kalkınmaya katma”* anlayışının Üçüncü Dünya’nın ekonomik bağımlılığını devam ettirmesiyle ilgili olduğu düşüncesine sahiptir. Kapitalizmle beraber yaygınlaşan cinsiyet hiyerarşisi erkeklerin değişime yönelik olarak üretimle ilgilenilen kamusal alanda var olurken, kadınların hem yeniden üretim hem de tüketimin var olduğu özel alanı kabullenmelerine yol açmıştır. Marksistler bu noktada, proletarya ve burjuvazi arasında var olan sömürü ilişkisinin işveren-işçi ilişkisinden hareketle kadını da işçinin eşi olarak dolaylı şekilde bu sisteme dahil ettiğinden kapitalizmin yerini sosyalizmin alması ile beraber kadının da özgürleşeceğine inanmaktadırlar (Toksöz, 2011: 48-128).

Kalkınmada kadın tezinin aksine, bu yaklaşıma göre, kadınların zaten kalkınma süreçlerinde bir role bulunmaktadır ve bu da kadın emeğinin sömürülmesi şeklinde gerçekleşmektedir. WAD yaklaşımı dâhilindeki sömürü yaklaşımı ise kadının durumunu kapitalist sistem ve üretim ilişkileri bağlamından ele almaktadır. Söz konusu yaklaşım, gelişmekte olan ülkelerde kadınların kalkınmayla beraber sanayi üretiminde merkezi bir konuma geldiğini öne sürmektedir. Kadınların ücretlendirilmiş bakım hizmetlerinde, gıda sektöründe, emek piyasasında erkeğe oranla daha düşük ücretli çalışıyor olması, sendikal haklarını aramadaki çekimser tavrı, işverenden daha az taleplerinin olması gibi durumlar dikkate alınarak kalkınmada kadın işgücünün sermaye birikimi adına oldukça önemli rolü olduğu vurgulanmaktadır (Tiano, 1987: 217).

Teorik altyapısı, az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkilere radikal eleştiriler yönelten *Bağımlılık Teorisi’ne* dayanan WAD yaklaşımı, kadınları kalkınma sürecine daha etkin bir şekilde dâhil etme amacından daha çok kalkınma ve kadın arasındaki ilişkinin kendisine odaklanır. Bu yönüyle *Kadın ve Kalkınma* kuramsal olarak *Kalkınmada Kadın* düşüncesine göre farklılaşmaktadır. *Kadın ve Kalkınma,*

Kalkınmada Kadın yaklaşımına kıyasla kadınların sosyal konumları açısından daha eleştirel bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Fakat pratik bakımdan çok önemli bir değişim meydana getiremediği noktasında eleştiriler almıştır. (Rathgeber, 1989: 8-11).

C. Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı

1980’li yılların başlarından itibaren her geçen gün artan kadın yoksulluğu karşısında feminist kuramcılar ne WID ne de WAD yaklaşımının toplumda cinsiyet temelli eşitsizlikleri gidermede tam anlamıyla başarılı olmadığını konusunu tartışmaktaydılar. Bu süreç sonunda kadınların hayat şartlarını iyileştirme başarısını gösteremediği ve yoksul kadınlar arasındaki farklılıkları algılayamadığı için eleştirilen WID ve WAD yaklaşımlarına alternatif bir tepki olarak “*Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma*” (*Gender and Development/GAD*) adıyla yeni yaklaşım ortaya çıkmıştır (Jaquette ve Summerfield, 2006: 31).

GAD, radikal feminist yaklaşımlarla Marksist feministlerin ataerkil yorumlarını birleştirmiştir. Bu yaklaşıma göre; kadınların sosyal konumlarını küresel ekonomideki yerleri ve sahip oldukları ekonomik şartlar belirlemektedir. Ayrıca kadınların dâhili oldukları toplumların ataerkil ideolojisi ile yönlendirildiklerini ve kadınlık rollerinin de o toplum tarafından kendilerine verildiğini ileri sürmüştür (Rathgeber, 1990: 489-502).

Bu üç yaklaşımın örtüşen kesimleri olsa da GAD, bazı önemli yönleriyle *Kalkınmada Kadın* yaklaşımından farklılaşmaktadır. GAD kuramının düşünürleri, cinsiyet eşitsizleri ve cinsiyete güç yapılarının önemine değinerek, toplumsal cinsiyet rolleri ve bu rollerin toplumsal yapı ekseninde cinsiyetçi iş bölünmeleri üzerine de odaklanmıştır (Jaquette ve Summerfield, 2006: 28). Young (1993)’ın “*Planning Development with Women: Making a World of Difference*” isimli çalışmasında da ifade ettiği gibi, GAD esasında kadın sorunlarından ziyade toplumsal cinsiyet eşitsizlik ve ilişkileri üzerinde durmaktadır. Diğer bir ifadeyle kadınların sadece üreme rolleri ya da mal ve hizmet üretiminde değil, iktisadi ve siyasi hayatlarında sahip oldukları statülerine dair bütünsel bir yaklaşıma sahiptir. *Kalkınmada Kadın* yaklaşımına kıyasla, kadınların özgürleşmesinin desteklenmesinde sivil toplum örgütleri ve devlet politikalarına da

önemli bir rol düştüğünü belirtmektedir. Kadınların istihdama katılımını ve eşitlikçi kalkınma politikalarını engelleyen güç dengeleri üzerine odaklanmaktadır (Young, 1993).

GAD'ın önemli kuramcılarında biri olan Carolyn Moser; erkek ve kadınların sosyal rollerinin toplumlar tarafından inşa edildiğini ve farklı kültürel çevrelerdeki kadınların sorunlarına farklı çareler bulunması için daha çok gayret gösterilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle GAD'ın WID ve WAD anlayışlarından farkı, sosyal içerikli konuları yalnızca kadın bakış açısıyla değil, kadın ve erkek ilişkileri bağlamında irdelemesidir. Ayrıca GAD, diğer iki yaklaşımdan ayrı olarak, uluslararası kalkınmada ırk ve sınıf farklılıklarının neden olduğu eşitsizlik ve dengesizlikleri de sorunsallaştırmaya başlamıştır (Moser, 1989: 1799-1825).

Bu maksatla erkek egemen zihniyetinin tüm sınıflar üzerinden geçen kadını baskılayan boyutuna dikkat çekmektedir. Bu yaklaşımı destekleyen sosyalist feministler de sınıf, ırk, toplumsal cinsiyet ve kalkınma kavramları arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Bunlarla beraber kadınları kalkınmaya dahil etmek üzere olumlu eylem ve müdahale planları geliştirirken bazı elit olarak sınıflandırılan gruplara da güç kaybettirecek sosyal kurum veya yapıların konu edinilip değiştirilmesini istemektedir. Dönemine uygun en yoğun ilgi ise 1985 yılında BM'nin Nairobi'de düzenlenen toplantısında görölmektedir. Bu toplantıda Sivil Toplum Örgütleri Forumu'na 16 bin kadın katılım göstermiştir. Bu yoğun katılımın olması beraberinde kalkınmaya ilişkin problemlerin feminist açıdan değerlendirilmesini ve güneydeki yoksul insanlar ve kadınlar için eşitsizliklerin sorgulanmasını getirmiştir. Bununla birlikte sürdürülebilir, bütüncül, katılımcı ve eşitlikçi bir kalkınma alternatifi oluşturmak hedefiyle "Yeni Bir Çağ İçin Kadınlarla Kalkınma Alternatifleri" (Development Alternatives with Women for an New Era/DAWN) isimli bir yapı oluşturmuşlardır. Bu yapıya göre, sosyal gelişmenin hem kaynak dağılımındaki eşitliğe hem insan hayatının onurunun korunmasına hem de barışçıl, özgürlükçü ve eşitlikçi toplumların yaratılmasına bağlı olduğu belirtilmiştir. Bu yaklaşım kadınların yeniden üretici rollerinin desteklenip görünür kılması üzerinde durmaktadır. Başka bir deyişle kadınlara kolektif sorumluluk bilinci ile yaklaşılmasını vurgular. Bunun içinde kadınları tüm sosyal alanlarda bağımlı kılmayacak daha adil toplumsal sistemlerin ve cinsiyet eşitliğine duyarlı iktidar yapılarının geliştirilmesi gerektiğinin önemi vurgulanmaktadır (Toksöz, 2011: 63).

Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma yaklaşımının, kalkınma kuram ve pratiklerine katkısı; politik açıdan toplumsal cinsiyet eşitsizliği kavramına karşı çıkılmasına dikkat çekmesi ve yalnızca verimlilik ve refah politikalarına odaklanılarak toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilemeyeceğine vurgu yapması şeklinde olmuştur. Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma, hane içinde ve dışında cinsiyete dayalı iş bölümüne yoğunlaşmakta ve toplumsal eşitliğe erişebilmek için kurumsal ve sosyal dönüşümün de gerekliliği hususu üzerinde durmaktadır (Rathgeber, 1989:11-14). Geleneksel refah anlayışından farklı olan, sosyalist devlet refahına olan yönelimi, GAD'ın diğer iki yaklaşımdan ayırt edilmesini sağlayan en önemli özelliklerinden birisidir.

Tüm bu teoriler ve eleştirilerden de anlaşılacağı üzere kalkınma ve kadın arasındaki ilişki karşılıklı etkileşim halinde gerçekleşmekte olup; iktisadi kalkınma düzeyinin artmasıyla kadınların toplumdaki ekonomik ve sosyal gücü artacak ya da kadınların hem sosyal hem de ekonomik bakımda güçlenmesi, kalkınmayı canlandıracak ve hızlandıracaktır (Şimşek, 2008: 8).

Örneğin, OECD'nin yapmış olduğu bir çalışma yukarıda belirtilen bu görüşü destekler niteliktedir. Nitekim ilgili çalışmaya göre, kadınlarının toplumdaki ekonomik rollerinin (ücretli işçi, teknik işçi ve yönetici olarak) artması, hem toplumsal yapı içindeki (özgürlük, fırsatlar ve sahip olunan haklar konusunda) statüsünü güçlendirecek, hem de sağlık, eğitim ve diğer kaynaklara erişimini kolaylaştırıp iktisadi verimliliğini yükselterek, üretim süreçlerine yapacağı katkıyı da çeşitlendirecektir. Kadınların üretime olan katkılarının artması ise toplumdaki ekonomik ve sosyal statülerini gelişmesini sağlayarak eğitim, sağlık gibi imkânlara erişimini kolaylaştıracak ve daha da önemlisi kadınların beşerî kalkınma düzeylerini yükseltecektir. Fakat bu ilişkinin sistematik bir şekilde işleyebilmesi cinsiyet eşitsizliği/eşitliğine bağlıdır (Jütting vd. 2006: 7-8).

Özetle, kalkınma ve kadın konusu bugün; kadınların emeğini daha etkin kullanması ve daha üretken olması olarak değil; kadınların toplumsal, ekonomik ve siyasal statülerinin güçlenmesi, üretim süreçlerindeki rollerinin daha aktif olması, istihdama katılımları ve modern imkânlara (eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ve kredi vb.) erişebilme yollarının bulunması, kendi hayatı ve emeği üzerindeki söz sahibi olma gücünü artırabilmesi ve kalkınma sürecine erkeklerle eşit hak ve fırsatlar altında katılabilmesi biçiminde algılanmakta ve kabul edilmektedir. Bundan dolayı kalkınmada

cinsiyet eşitsizliği ile ilgili olumsuzlukların ortadan kaldırılması hedefi, tüm plan ve programlarda toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik bir duyarlılığının oluşturulmasını gerekli kılmaktadır.

II. BÖLÜM

DÜNYA, AB VE TÜRKİYE'DE CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ

Kadınlar, insanlık tarihi boyunca toplumsal, ekonomik ve siyasi hayatta hak ettiği yeri alabilmek için uzun zaman güçlükler yaşamış ve bu sorunların çözümü için birçok zorlu süreci atlatmak mecburiyetinde kalmışlardır. Örneğin, orta çağ Avrupası'nda, kadınların miras hakkının, mülkiyet hakkının olmaması, sözleşmelerde alınıp satılması, evleneceği kişiyi seçme hürriyetine sahip olmaması, cadı avı altında yakılması gibi dramatik sahnelerin öznesi olması kadınların yaşadığı zorlu süreçlerdendir. Aydınlanma çağı her ne kadar kadınlara umut verse de uygulamada kadınlar kamusal alandan dışlanmışlar ve hayal kırıklığı yaşamışlardır. Sanayi devrimi ise, kadınların fabrika ve evlerin kölesi haline gelmesine neden olmuştur. Tüm bu zorlu süreçler kadınların bilinçlenmesine ve kendi hakları için mücadele etmelerine sebep olmuş ve feminizm akımının da doğmasına imkân sağlamıştır (Öztürk, 2011: 32-42).

Sanayi devrimi ile erken kapitalistleşen ülkelerde, kadın işgücünün artması, kadının çalışma hayatındaki eşitsiz konumuna yönelik düzenleyici hükümlerin gerçekleşmesini zorunlu kılmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası kuruluşların sosyal politika merkezli düzenlemelere ağırlık vermeleri kadınların toplumsal hayatındaki adaletsiz konumunu düzeltme amacı taşımaktadır (Tokol ve Alper, 2014: 313).

Uluslararası kuruluşlardan Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi ve Uluslararası Çalışma Örgütü kadınların çalışma hayatındaki toplumsal cinsiyet sorunlarının çözümüne yönelik düzenlemeler yapan başat kuruluşlardandır. Bu kuruluşlar tarafından toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesi maksadıyla uygulanan kadın odaklı çalışmaların, bu şekilde sürdürülmesinin yeterli olamayacağı zamanla daha iyi anlaşılmıştır. Böylece uluslararası alanda, toplumsal cinsiyet anlayışının tüm ana plan ve programlara dâhil edilmesi yönünde bir yaklaşım oluşmaya başlamıştır.

I. EVRENSEL BİR NORM OLARAK CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının ana plan ve politikalar ile bütünleştirilmesi düşüncesi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ne anlama geldiğinin anlaşılması üzerine ortaya atılmış uluslararası bir stratejiyi ifade eder. Bu stratejideki amaç hem kadın-erkek arasındaki eşitliği teşvik eden bir anlayış geliştirmek hem de ayrımcılığı engellemektir. Şöyle ki, politikaların tasarlanmasından uygulanmasına ve oluşabilecek engeller için düzenleyici tedbirler alınmasına kadar her aşamada toplumsal cinsiyet bakış açısının geliştirilmesi amaçlanmaktadır.⁷

Kadının Statüsü Komisyonu toplumsal cinsiyet eşitliğini ana plan ve programlara dahil etme stratejisi (Gender Mainstreaming) üzerine yoğunlaşmıştır. Amaç, kadının kalkınmadaki rolü üzerine yapılan tartışmalara yöneltmektir. Üçüncü kez düzenlenen Dünya Kadın Konferansında ise ilk kez bu strateji kaleme alınan metinlerde yer almıştır. (KSGM, 2006: 25).

Son dönemlerde toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana plan ve programlara dahil edilmesi, uluslararası kuruluşlarca hem kabul görmüş hem de her düzeyde yararlanan bir strateji olmuştur. (Charlesworth, 2005: 1).⁸

Mutluer (2008)'in de belirttiği gibi; *“toplumsal cinsiyete dair gerçekleri, coğrafyadan bağımsız; kültürel fotoğraftan, politik iklimden ve iktidar mekanizmalarından ayrı düşünerek anlamak imkânsız”* dır (Mutluer, 2008: 17). Bu nedenle; ana plan ve programlar ile toplumsal cinsiyet eşitliğinin bütünleştirilmesi stratejisinin, geleneksel kurum ve yapıları sorgulayıcı ve dönüştürücü bir etkisi olduğunu ileri sürmek mümkündür. Böylelikle, cinsiyet eşitliği dikkate alınmadan yürütülen politikaların sonuçlarını daha da görünür kılmayı amaçlamaktadır (Üstün, 2011: 37).

⁷ www.eige.europa.eu, Erişim tarihi: 12-05-2020

⁸ Burada bahsedilen stratejinin kabul görüp uygulanacağına dair örnekler ise Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Avrupa Komisyonu'nun tavrıdır. WHO yapacakları çalışmaların bütün aşamalarında cinsiyet politikalarında bu stratejiden yararlanmış ve yürütecekleri tüm faaliyetlerde toplumsal cinsiyet eşitliğini göz önünde bulunduracaklarını vadedmiştir (Charlesworth, 2005: 5). Avrupa Komisyonu ise bu stratejiyi tüm politikalarda uygulamayı hedeflemektedir (Mósesdóttir, 2011: 31).

Bu çerçevede daha bütüncül toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları geliştirilmesi için erkeklerin de toplumsal cinsiyet eşitliği süreçlerine dahil edilmelerine ve erkeklerin cinsiyetçi tutum ve davranışlarının dönüştürülmesinin gerekliliğine atıfta bulunmaktadır (Sayer, 2011: 45).

Bu stratejinin, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamayı hedefleyen program, plan, politika ya da projelere olan gereksinimi yok sayılamaz. Esasında bu stratejinin ana fikri, cinsiyet eşitliği ile siyasal, sosyal ve ekonomik hedefleri ortak bir zeminde birleştirmektir (Üstün, 2011: 11-12)⁹

II. CİNSİYET EŞİTLİĞİ / EŞİTSİZLİĞİNİ ÖLÇMEK İÇİN KULLANILAN ENDEKSLER

Hem bölge hem de ülkeler arasında cinsiyet eşitsizliğinin boyutunu ölçmek için Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Dünya Ekonomik Formu vb. kuruluşlar endeksler geliştirmişlerdir. Takip eden alt bölümlerde incelenen cinsiyet eşitliği/eşitsizliğine ilişkin bu temel endeksler; *Avrupa Cinsiyet Eşitliği Endeksi*, *Küresel Cinsiyet Eşitliği Gelişim Endeksi*, *Küresel Cinsiyet Eşitliğini Güçlendirme Endeksi*, *Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi* ve *Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi*'dir.

A. Avrupa Cinsiyet Eşitliği Endeksi

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Endeksi (Gender Equality Index/GEI), Avrupa Birliği'nin cinsiyet eşitliği bilgi merkezi olan Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü (European Institute for Gender Equality/EIGE)¹⁰ tarafından geliştirilmiştir (EIGE, 2013: 35).

EIGE, cinsiyet eşitliğinin çok yönlü gerçekliğini yansıtan bileşik bir gösterge oluşturma amacıyla çalışmalarına 2005 yılında başlamış, 2010 yılı baz olarak alınarak ilk GEI'yi 2013 yılında tanıtmıştır. AB üyesi ülkelerin tamamını kapsayan ve 2013

⁹ Cinsiyet eşitsizlikleri demokratikleşmeye ve toplumsal kalkınmaya engeldir. Bu yüzden de bu stratejinin temel amaçlarından biri de cinsiyet eşitliği prensibini evrensel bir norm haline getirmektir (Üstün, 2011).

¹⁰EIGE, Avrupa Birliği dâhilinde faaliyet yürüten özerk bir organdır. AB üyesi ülkelerin politikalarında cinsiyete dayalı ayrımcılıkla mücadele etmeyi amaçlamaktadır. Cinsiyet eşitliğinin güçlenmesini sağlayan çalışmalara katkı sağlar. Özellikle AB vatandaşlarını toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda bilinçlendirmeyi hedefler (www.eige.europa.eu, Erişim tarihi: 12-05-2020).

tarihinden bu yana yayımlanmakta olan GEI, AB ülkelerinin tam bir cinsiyet eşitliği sağlamaya ne kadar uzak ya da yakın olduklarını ölçmektedir (EIGE, 2013: 35; EIGE, 2019: 17).

GEI, toplumsal cinsiyet eşitliğini sekiz alanda ve 31 gösterge ile ölçmektedir. Bu göstergelerden altısı (bilgi, sağlık, güç, para, iş, zaman,) ana alan olarak belirlenmiştir. Her alan da ilgili konuları kapsayan alt alanlara ayrılmıştır. Bunların dışında iki uydu alan (kesişen eşitsizlikler ve şiddet) bulunmaktadır. (EIGE, 2017: 3)

İş alanı: Avrupa kıtasında bulunan tüm ülkelerin istihdam piyasalarında kadınların ve erkeklerin konumunu incelemektedir. Bu başlık altında; İşgücü piyasana katılım, iş yaşamı süresi, sektörel ayrımcılık şekilleri ile işyerinde eğitim, çalışma saatlerinin esnekliği, sağlık ve güvenlik gibi konularda cinsiyet ayrımını ölçmektedir. (EIGE, 2013: 19-21)

Para alanı: kadınlar ve erkekler arasındaki iktisadi kaynaklara erişim ve ekonomik statü açısından var olan eşitsizlikleri incelemektedir. Gelir dağılımı, kazançlar ve gelir ile yoksulluk riski gibi konularında cinsiyet ayrımını ölçmektedir. (EIGE, 2013: 22-23)

Bilgi alanı: eğitim ve öğrenim bakımından kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkları incelemektedir. Ayrımcılık ve yaşam boyu öğrenme ile yükseköğrenime katılım gibi konularda cinsiyet ayrımını ölçmektedir. (EIGE, 2013: 23-24)

Zaman alanı: bakım hizmetleri, ekonomik ve sosyal-kültürel faaliyetler arasındaki dengeyi incelemektedir. Ev işlerine harcanan zaman, çocuk bakımı vb. faaliyetlere harcanan zamanı cinsiyet ayrımı açısından ölçmektedir. (EIGE, 2013: 24-26)

Güç alanı: kadınların karar verme süreçlerine katılımının olmaması durumunun cinsiyet ayrımını hangi ölçüde etkileyebileceğini araştırmaktadır. Ekonomik ve siyasal alanlarda erkeklerin ve kadınların konusundaki farkları ölçmektedir. (EIGE, 2013: 26-28)

Sağlık alanı: sağlıklı/sağlıksız davranış, sağlık durumu ve sağlık kuruluşlarına erişim olmak üzere üç sağlıksal konuda cinsiyet ayrımını incelemektedir. Sağlık durumu, kişinin kendi sağlığını nasıl algıladığı ve sağlıklı geçen yaşam yılları ile birlikte kadınlar

ve erkeklerin beklenen yaşam süreleri arasındaki farklılıkları araştırır. (EIGE, 2013: 28-29)

Kesişen eşitsizlikler alanı: Bu alandaki değerler, iki uydu alandan ilkidir ve GEI puanı hesaplanırken göz önüne alınmaz. Kadın ve erkekler homojen gruplar olmadığından, bu başlık cinsiyet eşitliğini etkileyebilecek diğer özellikleri araştırmaktadır. (EIGE, 2013: 29-31)

Şiddet alanı: ikinci uydu alanıdır. Veri olmaması nedeniyle boştur ve GEI puanına etki etmemektir. Yine de cinsiyete dayalı şiddet, cinsiyet eşitliğinde kritik bir konudur. Bu başlık altında kadınlara karşı gerçekleşen cinsiyete dayalı şiddeti kavramsal olarak ele alır. (EIGE, 2013: 31-33)

B. Küresel Cinsiyet Eşitliği Gelişim Endeksi

Toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri saptayabilmek için Cinsiyet Eşitliği Gelişim Endeksi (Gender Development Index/GDI), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Program/UNDP) tarafından 1995 yılından bu yana yayımlanmaktadır (UNDP, 1995: 2). Katılımcı sayısı her yıl değişmekle birlikte 2019'da yayınlanan son çalışmaya 189 ülke katılmıştır.¹¹

GDI, “*İnsani Gelişim Endeksi*”ne (Human Development Index, HDI) dayanmaktadır. HDI, 1990 yılında geliştirilmiştir ve 1993 yılından bu yana UNDP tarafından yıllık olarak yayımlanmaktadır. 2019 senesinde yayınlanan son çalışmaya 189 ülke katılmıştır. Bu endeks aracılığı ile bir ülkenin gelişmişlik seviyesi saptanır. Ayrıca bu ülkenin ekonomisinde meydana gelen değişimlerin yaşam kalitesini ne düzeyde etkilediği ortaya konulmaya çalışılır. HDI, eşitsizlikleri ulusal düzeyde üç temel göstergesi baz alarak ölçmektedir (UNDP, 2010: 90-91):

1. Uzun ve sağlıklı bir yaşam: erkek ve kadın için doğum anındaki tahmini ömür.

¹¹ www.hdr.undp.org, Erişim tarihi: 21-05-2020

2. Bilgi: erkek ve kadın okuryazarlık oranları ve ilk-orta ve yükseköğretim düzeylerinde kombine okullaşma oranı.
3. Gelir: Satın alma gücü paritesine göre kişi başına gelir

Cinsiyete dayalı gelişmeyi ölçebilmek için insani gelişmenin bu üç temel boyutu kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı ele alınarak hesaplanmaktadır. Bu hesaplama nüfus bileşeninin de dahil edilmesi ile cinsiyet ayrımını ölçümlemek için bu değerler kullanılarak GDI endeksi elde edilmektedir. Yani GDI, cinsiyete bağlı bir gelişme endeksidir. GDI, aynı meslekte olan kadınların, erkeklere göre ne kadar geride olduğunu ve sağlık, bilgi, yaşam standardı alanlarında ne kadar gelişme sağlaması gerektiğini göstermektedir. Bu endeks bir ülkenin insani kalkınma ve gelişme sürecinde cinsiyet farklılıklarını anlamak için faydalıdır. Ayrıca kadın ve erkek arasındaki uçurumu kapatmak için gerekli politika araçlarını oluşturma konusunda da bilgilendirici niteliktedir (UNDP, 2015: 205-223)

Söz konusu endekste ki oran 1'e yaklaştıkça kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik küçülmekte ve endeks (cinsiyete göre ayrıştırılmış) yaşam süresi, eğitim ve gelir değerlerini ölçmektedir. Bununla beraber endekste ülkeler 5 ayrı gruba toplumsal cinsiyet eşitliği derecelendirmek suretiyle ayrılmıştır. Bu doğrultuda birinci grup toplumsal cinsiyet eşitliğinin yüksek olduğu ülkeleri, ikinci grup yüksek orta eşitlikteki ülkeleri, üçüncü grup orta eşitlikteki ülkeleri, dördüncü grup düşük orta eşitlikteki ülkeleri ve beşinci grup düşük eşitlikteki ülkeleri ifade etmektedir (UNDP, 2015: 205-223)

C. Küresel Cinsiyet Eşitliğini Güçlendirme Endeksi

Cinsiyet Eşitliğini Güçlendirme Endeksi (Gender Empowerment Measure/GEM), ilk defa Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1995 yılında hazırlanan İnsani Gelişme Raporu'nda, GDI ile birlikte tanımlanmıştır (UNDP, 1995: 4). Her yıl düzenlenen ve 2019 yılında 189 ülkenin katıldığı bu rapora göre GEM, bir ülkede kadın ve erkek arasındaki fırsat eşitsizliğini yansıtan, kadın ve erkeklerin ekonomik ve politik hayata, karar verme süreçlerine katılımını inceleyen bir göstergedir. GDI, daha

çok yaşam standartları ile ilgili iken, GEM ekonomik, politik ve profesyonel iş yaşamına katılım üzerine yoğunlaşmaktadır.¹²

HDI ve GDI' dan farklı olarak GEM şu değişkenler üzerinde yoğunlaşmaktadır (UNDP, 1995: 82):

1. İktisadi kaynaklara ulaşma gücü: gelir-satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen gelir.
2. İktisadi katılım ve karar alma gücü: Bürokraside kadınların üst düzey yönetici olarak payı; profesyonel alanlarda kadınların yüzde payı.
3. Siyasi katılım ve karar alma gücü: Parlamentoda kadın milletvekillerinin oranı.

GEM' in amacı kadınların sosyal, ekonomik ve politik yaşamda etkin olabileme fırsatlarını gösterebilmektir. GEM'in tahminleri, seçilen alanlarda kadın-erkek arasındaki fırsat eşitsizliğinin bir göstergesi olması açısından önemlidir. (UNDP, 2010: 90-91).

D. Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi

Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (Gender Inequality Index/GII) Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından en son geliştirilmiş olan ve ilk kez 2010 senesinde İnsani Gelişme Raporu'nda tanıtılan cinsiyet eşitsizliği ölçüm endeksidir. GII, 1995 yılında tanıtılmış olan GDI ve GEM unsurlarını birleştirmekte ve bu iki endeksin sınırlamalarını ve kısıtlarını aşmaya çalışmaktadır (UNDP, 2010: 89-91).

GII, cinsiyete dayalı ayrımcılığı üç önemli boyutta inceleyen bir eşitsizlik endeksidir. Bu üç boyut: *üreme sağlığı, güçlendirme ve iş gücü piyasasıdır*. Genel olarak GII, kadınların bu boyutlardaki dezavantajlarını yansıtmaktadır (UNDP, 2013: 31-32, 141).

Üreme sağlığı boyutu: ergen doğum oranları ve anne ölüm oranı ile ölçülmektedir (UNDP, 2014: 155-157). Bu boyutta, erkekler için eşdeğer göstergeler kullanılmamıştır. Kızların ve kadınların üreme sağlığı ile olması gereken toplumsal hedefler (sıfır anne ölüm ve ergen doğumu) ile kıyaslanması yapılmıştır. Bunun gerekçesi, güvenli bir

¹² www.hdr.undp.org, Erişim tarihi: 22-05-2020

anneliğin, toplumun kadınların üreme rollerine verdiği önemi yansıtmaktadır. Ergen doğum oranı olarak ölçülen erken çağda çocuk doğurma hem anne hem bebekler için ciddi sağlık riskleri taşımaktadır. Aynı zamanda da ergen anneler okumaktan alıkoymakta ve düşük vasıflı işlerde çalışmaya mecbur olmaktadır (UNDP, 2013).

Güçlendirme boyutu: parlamentodaki kadın milletvekili oranı ve 25 yaş ve üzeri en az ortaöğretim mezunu kadın ve erkeklerin oranı ile ölçülmektedir (UNDP, 2014: 155-157).¹³

İşgücü piyasası boyutu: 15 ve üzeri yaşta bulunan kadın ve erkeklerin işgücüne katılım oranı ile ölçülmektedir. 2014 senesinde 187 ülkenin katılımı ile gerçekleştirilen çalışmayla elde edilen sonuçlar göre gelişmiş ülkelerde kadın ve erkek işgücüne katılım oranının yaklaşık olarak birbirine eşittir. Gelişmişlik düzeyleri daha düşük olan ülkelerde ise kadınların işgücüne katılım oranının erkek katılım oranından daha düşük olduğu şeklindedir (UNDP, 2014: 155-157, 172-175).

GII, kadınların durumuna ilişkin bilgi sunarak insani gelişimin önem arz eden alanlarındaki cinsiyete dayalı ayrımcılıklar hakkında bilgiler vermektedir. Bu bilgiler doğrultusunda kadınların aleyhine olan durumların giderilmesi için ileriye yönelik politikaları teşvik etmektedir (UNDP, 2014: 155-157). GII, diğer endeksler gibi, uluslararası karşılaştırmalar için kullanılsa da aynı zamanda ulusal ve yerel düzeyde de kullanıma kolaylıkla adapte edilebilmektedir (UNDP, 2013: 31-32, 141).

E. Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi

Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi (Global Gender Gap Index/GGI) ilk defa 2006'da Dünya Ekonomik Formu (The World Economic Forum/WEF) tarafından yayımlanmıştır. Katılımcı sayısı her sene değişmekle birlikte 2006 yıldan itibaren her yıl yayımlanmaktadır. Endeks birçok kaynaktan beslenmektedir. GGI; Uluslararası Çalışma Örgütü, Dünya Ekonomik Forumu'nun hesaplamaları, UNESCO istatistikleri, çeşitli formlar, Dünya Sağlık Örgütü, CIA verileri, uzman görüş ve anketleri ile

¹³ 2013 yılında 159 sayıda ülkenin toplumsal cinsiyet eşitsizliği ölçülürken 4 ülkede parlamentoda kadın milletvekili sayısının 0 olduğu görülmüştür. Bu durumda hesaplamayı mümkün kılabilmek için 0 değeri 0.1 olarak değiştirilmiştir. Bunun sebebi ise mecliste kadınların bir mevcudiyetinin olmamasına rağmen siyasi etkilerinin olmasıdır (UNDP, 2013: 31-32, 141).

hazırlanmaktadır. Bu raporun amacı, ülkelerin bilgilerini ayrıntılı bir şekilde göz önünde bulundurarak cinsiyet eşitsizliğinin bileşenlerini küresel ölçekte özetlemek ve söz konusu eşitsizliği ortadan kaldırmayı amaçlayan yeni çalışmalar ortaya koymaktır (WEF, 2006: 3).

GGI, dört temel alanda kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği ölçmektedir Bunlar:

1. Ekonomik Katılım ve Fırsatlar İndeksi.
2. Eğitime Katılım.
3. Sağlık ve Yaşam Süresi.
4. Politik Güçlenme.

Bu dört temel alt endeksin altında da toplam 14 farklı gösterge vardır. Bu göstergelerin bütünleştirilerek Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi haline dönüştürülmesi ve ülkelerin sıralanması dört adımdan oluşan bir süreçle meydana gelmektedir.¹⁴ (WEF, 2016: 25).

III. DÜNYA'DA CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ

20. yüzyılın başlarında Birinci ve İkinci Dünya Savaşları yaşanmış ve insanlığı büyük bir yıkıma uğratmıştır. Yine aynı yüzyıl ortalarında ise bu büyük yıkımın etkilerinin giderilmesi adına dünyada barış ve kalkınmanın topyekûn sağlanması için küresel ve bölgesel örgütler kurularak çok yönlü çalışmalar yapılmıştır. Bu örgütlerin en geniş katılımlısı “Eşitlik, Kalkınma, Barış” hedefiyle 24 Ekim 1945 tarihinde kurulan Birleşmiş Milletler (BM) Teşkilatıdır. 1948’de “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” düzenleyen teşkilat daha sonra bir insan hakkı olarak, kadın haklarını 20. yüzyılın son çeyreğinden, günümüze kadar genişletmeye çalışmıştır (Moroğlu, 2016: 288-289).

¹⁴ İlk olarak tüm veriler kadın/erkek oranına dönüştürülmektedir. Her bir alan için hesaplanan oran kadın ve erkek arasındaki o alandaki farkın görülmesine imkân sağlamaktadır. İkincisi bu oranlar eşit bir ölçüte dönüştürülmektedir. Burada Sağlık ve Yaşam Süresi göstergeleri haricinde kadın ve erkek arasındaki eşitlik oranının 1 olduğu düşünülmektedir. Üçüncü adım, alt endeks puanlarının hesaplanması için her endeksin göstergelerinin ağırlıklı ortalamasının hesaplanmasıdır. Son adım da ise, tüm endeksler için, en yüksek değer 1, en düşük ise 0 olmakta ve her endeks değerinin ağırlıklandırılmamış ortalama değeri tüm Küresel Cinsiyet Açığı Endeks puanının hesaplanması için kullanılmaktadır (WEF, 2016: 72-79).

Birleşmiş Milletler Örgütü'nün toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili düzenlemeler gerçekleştirdiği başlıca belgeleri: İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, ikiz sözleşmeler olarak tanınan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesidir (Kökkılınç, 2013: 7).

A. Cinsiyet ve İnsan Hakları

Uluslararası düzeyde insan hakları konulu ilk belge olma niteliğini taşıyan ve toplam otuz maddeden oluşan “*İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*” 10 Aralık 1948 tarihinde ilan edilmiştir (Kökkılınç, 2013: 7).

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde, “*Bütün insanlar hur, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler.*” (İHEB, m.1) hükmü yer alarak herkesin özgür ve eşit olduğu vurgulanmaktadır. İkinci maddesinde, “*Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer herhangi bir akide, milli veya içtimai menşee, servet, doğuş veya herhangi diğer bir fark gözetilmeksizin işbu Beyanname' de ilan olunan tekmil haklardan ve bütün hürriyetlerden istifade edebilir.*” (İHEB, m.2) hükmü yer almaktadır. Böylece, hiç kimse sahip olduğu farklı kimlik özellikleri nedeniyle herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmadan sözleşmenin tüm hükümlerinden yararlanma haklarının olduğu belirtilmektedir.

Çalışma hayatında toplumsal cinsiyet eşitliği adına yapılan düzenlemeler 22. ve 23. Maddede yer almaktadır. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde yer alan “*Her şahsın, cemiyetin bir üyesi olmak itibariyle, sosyal güvenliğe hakkı vardır; haysiyeti için ve şahsiyetinin serbestçe gelişmesi için zaruri olan ekonomik, sosyal ve kültürel hakların milli gayret ve milletlerarası iş birliği yoluyla ve her devletin teşkilatı ve kaynaklarıyla mütenasip olarak gerçekleştirilmesine hakkı vardır.*” (İHEB, m.22) maddesinde, herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu vurgusu yapılmıştır.

Bildiri'nin 23. maddesi ise, “*Her şahsın çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma şartlarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır. Herkesin, hiçbir fark gözetilmeksizin, eşit iş karşılığında eşit ücrete hakkı vardır. Çalışan her kimsenin kendisine ve ailesine insanlık haysiyetine uygun bir yaşayış sağlayan ve gerekirse her*

türlü sosyal koruma vasıtalarıyla da tamamlanan adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır. Herkesin menfaatlerinin korunması için sendikalar kurmaya ve bunlara katılmaya hakkı vardır.” (İHEB, m.23) olarak düzenlenmiştir. Bu maddede, iş seçimleri ve iş koşulları ile ilgili adalet vurgusu yapılmakta ve işsizlik durumlarındaki sosyal güvence hakkına değinilmektedir. Yine herkesin ücret eşitliği hakkına ve sendika kurma ve sendikaya katılma haklarının olduğu belirtilmektedir.

Bu düzenlemeler, bireyin yalnızca insan olmalarından kaynaklanan haklardır. Bu bağlamda insan hakları; evrensel, özgürlükçü, eşitlikçi, barışçı, sorumluluk telkin edici ve etik temellere dayalıdır. Bu haklar düşüncesi, felsefesi ve gelenekleriyle demokratik ülkeler açısından evrensel olup farklılık göstermez. Yani insan hakları kavramının en temel şartı şüphesiz tüm bireylere sergilediği eşit yaklaşımdır. Genel olarak belirtmek gerekirse İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, kadın erkek herkesin sosyal hizmet hakkına, eşit ücret hakkına, iş seçimi ve çalışma koşulları ve işsizlik hallerinde korunması gerektiğine dair düzenlemeler içermektedir (Durmuş, Yurtkoru ve Çinko, 2016: 29).

B. Küreselleşme ve Cinsiyet Eşitsizliği

19. yüzyıla kadar kadınlar gerek toplumsal hayatta gerekse ekonomik yapı içerisinde kendilerine sınırlı bir alanda yer bulabilmişlerdir (Durmaz, 2016: 38). Endüstrileşmeyle birlikte kadınların sosyal ve iktisadi statüsünde dönüşümler görülmeye başlamıştır. Sanayi devrimi öncesi zamanlarda görevleri yalnızca ev işi ile sınırlı olan kadın, sanayileşme ile hane harici işlerde de çalışmaya ve kamusal alanlara daha fazla dahil olmaya başlamıştır. Bu bağlamda *Sanayi Devrimi*, ücretli kadın emeği kavramının ilk kez ortaya çıkmasına katkı sağlayan en önemli tarihsel gelişim olarak görülmektedir (Gökkaya, 2014: 373).

Sanayi Devrimi'nin yaşandığı günlerde kadınlar ağır çalışma şartları ve düşük ücret gibi eşitsizlikler ile sık olarak karşılaşmıştır. Fakat 1850'lerden sonra devlet politikalarında ortaya çıkan liberal değişim anlayışı ile birlikte katılımcı ve eşitsizliklere müdahale edici devlet anlayışına geçilmeye başlanması sayesinde, kadınların maruz kaldığı ağır koşullar hafifletilmeye çalışılmıştır (Gökkaya ve Kocacık, 2005: 197-198). Ayrıca I. ve II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı günlerde erkek nüfusunun büyük bir oranının savaşa katılımı, çalışma yaşamında kadınların daha fazla yer almasına neden olmuştur.

Son zamanlarda ise küresel popülasyonun %49,7'sini kadınlar oluşturmakla birlikte, gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın arzu edilen düzeyde gerçekleşmesi için kadının emek piyasasına girişi özellikle önem arz etmektedir (Yılmaz vd., 2008: 92).

1970'li senelerden itibaren gelişmeye başlayan ve 1980'li yıllarda ise etkisini daha da gösteren küreselleşme ile meydana gelen dönüşüm süreci bütün dünyada, kadınların işgücüne katılımlarını ve istihdam oranlarını yükseltmiştir. Bu sayede ücretli kadın emeğine olan talep artmış ve bu durum emek piyasalarında kalıcı hale gelmiştir (Alp ve Yenihan, 2015: 127).

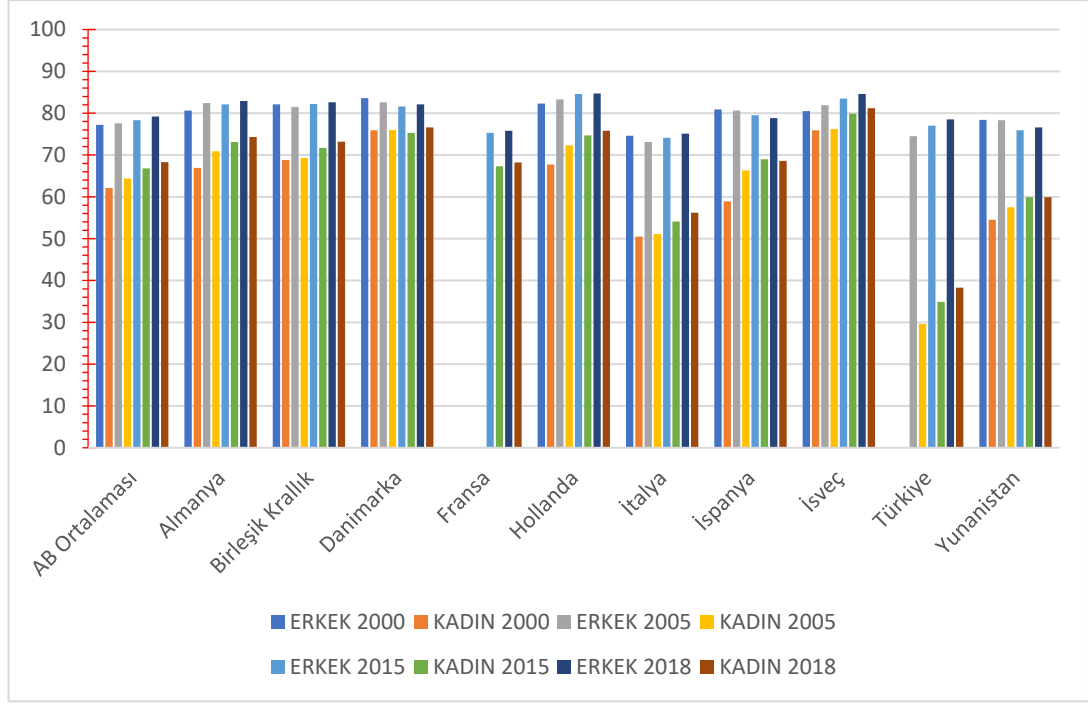
Tablo 1. AB ve Bazı Ülkelere ait Erkek ve Kadın İşgücü Katılım Oranı (2000-2018)

Ülke/Yıl	2000		2005		2015		2018	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
AB Ortalaması	77,2	62,1	77,6	64,4	78,3	66,8	79,2	68,3
Almanya	80,6	66,9	82,4	70,9	82,1	73,1	82,9	74,3
Birleşik Krallık	82,1	68,8	81,5	69,3	82,2	71,7	82,6	73,2
Danimarka	83,6	75,9	82,6	76,0	81,6	75,3	82,1	76,6
Fransa	-	-	-	-	75,3	67,3	75,8	68,2
Hollanda	82,3	67,7	83,3	72,3	84,6	74,7	84,7	75,8
İtalya	74,6	50,5	73,1	51,1	74,1	54,1	75,1	56,2
İspanya	80,9	58,9	80,6	66,3	79,5	69	78,8	68,6
İsveç	80,5	75,9	81,9	76,2	83,5	79,9	84,6	81,2
Türkiye	-	-	74,5	29,6	77,0	34,9	78,5	38,3
Yunanistan	78,4	54,5	78,3	57,5	75,9	59,9	76,6	59,9

Kaynak: www.appso.eurostat.ec.europa.eu Erişim tarihi: 22-06-2020.

Küreselleşme sürecinde, üretim biçimlerinde meydana gelen dönüşümler nedeniyle işgücü piyasalarında yaşanan bu değişimler, kadının işgücü arzında, istihdama katılım oranında ve ücret düzeyin de önemli farklılaşmaları da beraberinde getirmiştir (Ecevit, 2000: 124). Tablo 1'e göre 2000-2018 yılları arasında AB'de ve seçilmiş bazı ülkelerde erkek ve kadınların işgücüne katılım oranı gösterilmektedir. Belirtilen yıllar içerisinde, neredeyse bütün Avrupa ülkelerinde, küreselleşmenin etkisiyle birlikte kadının işgücüne katılımının arttığı gözlemlenmektedir. Şekil 1'deki çubuk grafiklerinden kolaylıkla görülebileceği gibi, bütün yıllarda erkek işgücüne katılım oranları kadın oranından fazladır. Bununla birlikte belirtilen yıllar ve ülkeler doğrultusunda, işgücüne katılımda kadın ve erkek arasındaki farkın en yüksek Türkiye ve en düşüğün de İsveç olduğu görülmektedir.

Şekil 1.AB ve Bazı Ükelere ait Erkek ve Kadın İşgücü Katılım Oranı (2000-2018)

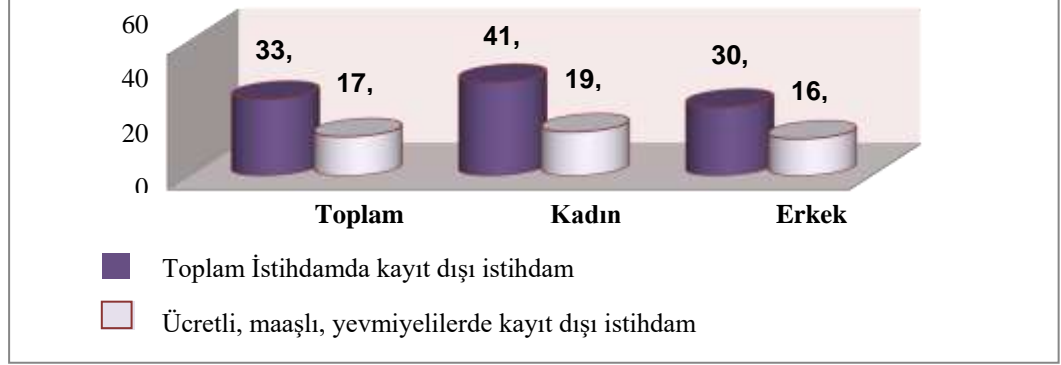

Kaynak: www.appso.eurostat.ec.europa.eu Erişim tarihi: 22-06-2020.

Küresel çerçeveden kadınların çalışma hayatı değerlendirilecek olursa, kadınların emek piyasasında rollerinin giderek arttığı görülmektedir. Kadınların ev içi ve tarımsal üretimden ücretli ekonomiye geçişleri, istihdama katılım oranını yükselten bir etki yaratmıştır. Ancak, bu olumlu gelişmeler kadının sanayi sektöründe ucuz işçiliğine, hizmet sektöründe ise erkeklere kıyasla daha düşük ücret ödenen eş değer meslek ve işkollarına geçmeleri ile sonuçlanmıştır (Önder, 2013: 43). Nitekim yaşanan bu değişim nedeniyle kadınlar emek piyasasının özellikle yedek işgücü ordusu olarak değerlendirilmişlerdir. (Filiz, 2011: 36).¹⁵

¹⁵ PwC'nin (PricewaterhouseCoopers) Mart 2017'de yayınladığı "Winning the fight for female talent" isimli çalışmasına göre, araştırmaya küresel çapta katılım sağlayan kadınların %50'si, eşit profesyonel tecrübe ve yetkinlikteki erkek ve kadın çalışanlar arasında bir ücret eşitsizliği olduğunu düşünmekteyken, bu oran erkeklerde ise %23'tür. Aynı araştırmanın Türkiye ayağı olan "Çalışma Hayatında Cinsiyet Eşitliği" isimli çalışmaya göre ise bu oran kadınlarda %31 erkeklerde ise %16 olarak karşımıza çıkmaktadır. (www.pwc.com.tr, Erişim tarihi: 04-07-2020)

Şekil 2. Toplam İstihdam ve İşteki Duruma Göre Kayıt Dışı İstihdam Oranı

Kaynak: TÜİK

Her geçen gün daha da fazla büyüme gösteren küresel ekonominin sağladığı gelişmeler bir yana bırakılıp olumsuz yönleri değerlendirilecek olursa; toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin artması, yoksulluğun kadınlaşması, enformel sektörün büyümesi ve çalışma koşullarının bozulması gibi negatif ve daha derin sonuçların da küreselleşme ile ortaya çıkmaya başladığı görülebilmektedir. Ayrıca kadınların işgücüne katılımının artması; işte yükselme, çalışma koşullarının iyileşmesi ve ücretlerde beklenen olumlu değişimleri de gündeme getirememiştir. Nitekim pek çok ülkede kadınlar güvencesiz, kısmi statülü ve düşük ücret ödenen işlerde çalışmaya devam etmekte; özellikle istihdama yeni katılan genç kadınlar, işlerini ilk kaybedenler içinde yer almaktadır (Ecevit, 2000: 127). Nitekim TÜİK'in 2019 verilerine göre istihdam edilen kadınların %41,3'ü kayıt dışı çalıştırılmaktadır.

Kayıt dışı kadın istihdamının başka bir boyutu ise kendi hesabına çalışan ya da ücretsiz aile işçiliği yapan kadınlarda görülmektedir. Kendi hesabına çalışan kadınların %80,8'i, ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların ise %94,1'i kayıt dışıdır. 2019 senesi verilerine göre 2 milyon 932 bin kadın haftalık 45 saatten fazla çalıştırılırken, bu kadınların %34,4'ü yani 1 milyon 9 bini kayıt dışı çalıştırılmıştır. Ayrıca istihdama katılan kadınlar içinde, geçici olarak çalışan kadınların yarıya yakınının kayıt dışı olarak istihdam edildiği görülmektedir. Bununla birlikte yevmiye, maaş ya da ücret karşılığında sürekli işlerde çalışan kadınların kayıt dışı çalıştırma oranı %16 iken, geçici işlerde çalışan kadınlar için kayıt dışı çalıştırılma oranı ise %45 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılı

Kasım ayı TÜİK verilerine göre 2 milyon 596 bin kadın, çalıştığı geçici işin bitmesi nedeniyle işsiz kaldığını ifade etmiştir.¹⁶

Tablo 2.Kadınların Haftalık Çalışma Süresi ve Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılık

Yıl	Haftalık 45 Saatten Fazla Çalıştırılan Kadın Sayısı		
	Toplam	Kayıtlı	Kayıt Dışı
2014	2 602 000	1 651 000	951 000
2015	3 074 000	1 902 000	1 000 172
2016	2 899 000	1 941 000	958 000
2017	3 099 000	2 073 000	1 026 000
2018	2 866 000	1 916 000	950 000
2019	2 932 000	1 923 000	1 009 000

Kaynak: TÜİK

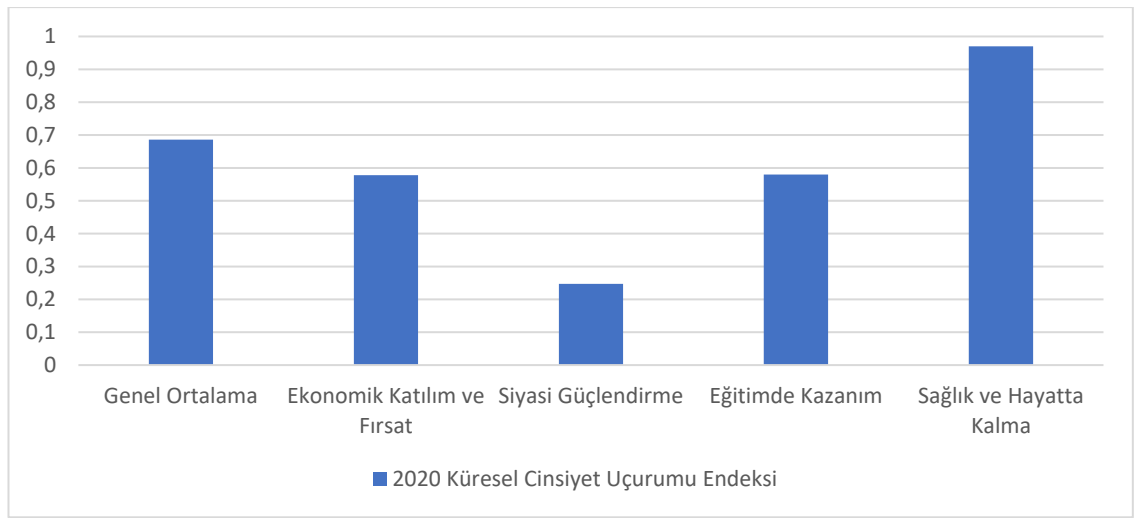
Netice itibariyle, toplumda iş kadını rolü dışında annelik ve eş gibi rollerinin de bulunması nedeniyle emek piyasasıyla ilişkileri zaten “esnek” bir düzen içinde olan kadınlar için küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle yeni üretim süreçleri, iş alan ve organizasyonlarının gündeme gelmesi, standart dışı işlerin ortaya çıkması ve giderek artması, işgücünün esnekleşmesi yeni istihdam olanaklarının yaratılmasını sağlamıştır. Bunların yanı sıra, yaşanan demografik gelişmeler, evlilik kurumunun zayıflaması, ilk evlenme yaşında yükselme, çekirdek aile kavramının yaygınlaşması, eğitim imkânlarının artması, çocuk bakımı ve diğer hizmetlerdeki iyileşmeler ve toplumun kadının çalışmasına yönelik olumlu bakış açısının oluşması; kadın işgücü sayısının artışında önemli rol oynamıştır (Kocacık ve Gökkaya 2005: 195-217). Fakat küresel olarak istihdama katılan kadınların oranında yükselme meydana gelmiş de olsa hem sosyal gerekse iktisadi hayatta cinsiyet eşitsizliği varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Filiz, 2011: 37).

¹⁶ www.tuik.gov.tr, Erişim tarihi: 06-07-2020

C. Dünya’da Cinsiyet Eşitsizliğinin Genel Durumu

2006'dan beri Dünya Ekonomik Forumu (WEF) tarafından yayınlanan Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi (Global Gender Gap Index/GGI) dört temel boyut arasındaki yani “*Ekonomik Katılım ve Fırsat, Eğitimde Kazanım, Sağlık ve Hayatta Kalma, Siyasi Güçlendirme*” alanlarında cinsiyete dayalı boşlukların kapsam ve durumunu ölçmek amacıyla düzenlenmektedir.

Şekil 3.2020 GGI’ye Göre Küresel Cinsiyet Uçurumunda Genel Görünüm

Kaynak: WEF, 2020.

WEF’in 2020’de yayınladığı ve 153 katılımcı ülkenin verilerinin bulunduğu son raporun ağırlıklı genel ortalamasına bakıldığında küresel cinsiyet eşitsizliğinin %68,6’sının kapatıldığı ve halen kapanması gereken %31,4’lük bir küresel cinsiyet eşitsizliği açığının bulunduğu görülmektedir. Geçmiş raporlar ışığında bir değerlendirme yapıldığında küresel olarak cinsiyet eşitsizliği konusunda olumlu bir dönüşümün düşük hızlı da olsa gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Nitekim cinsiyet eşitliğinin sağlanması noktasında 149 ülkenin 101’i hem geçmiş raporlara hem de WEF tarafından yayınlanan son rapora göre puanlarını artırmıştır. (WEF, 2020: 5).

GGI’yi oluşturan dört ana başlıkta ortalama olarak en büyük cinsiyet eşitsizliği Siyasi Güçlendirme konusunda ortaya çıkmıştır. Her ne kadar 2006’da bu yana genel görünüm pozitif olsa da küresel bağlamda kadınların siyasal yönetime katılımı konusunda yalnızca %24,7’lik boşluk kapatılabilmektedir. Geçen yıllara göre hafif bir geri çekilme

gözelemlenmekte birlikte, ikinci en büyük boşluk olan Ekonomik Katılım ve Fırsat başlığında mevcut olan boşluğun %57,8'i kapatılabilmektedir. Eğitimde Kazanım, Sağlık ve Hayatta Kalma alanlarında yaşanan ilerleme ise geçen yıllara göre marjinal bir iyileşme göstererek sırasıyla %96,1 ve %95,7 oranlarında eşitsizlik boşluğu kapatılabilmektedir (WEF, 2020: 5).

Konunun daha net ortaya konulabilmesi için GGI'yi oluşturan alt başlıklara daha yakından bakmak gerekmektedir. Bunlardan ilki Siyasi Güçlendirme alt endeksidir. Bu endeksle ilgili olarak yapılan son değerlendirmeye göre hem mevcut hem de geçen yılki yayınlarda yer alan 149 ülke içerisinde 108'nin genel olarak parlamentolardaki kadın sayısında önemli bir artış meydana geldiği ve bu duruma bağlı olarak toplam puanlarını artırdıkları anlaşılmaktadır. Özellikle, Letonya, İspanya ve Tayland parlamentodaki kadın sayısı önemli ölçüde artış göstermiştir. Bununla birlikte, küresel ölçekte 35.127 olan parlamentolardaki sandalye sayısına bakıldığında kadınlar tarafından elde edilmiş olan sandalye sayısının oranı ancak %25 ile sınırlı kalmaktadır. 3.343 bakanlıkta kendine yer bulabilen kadınların oranı ise sadece %21'dir. Hatta bazı ülkelerde kadınlar hiç temsil edilmemektedir. Ayrıca, son 50 yılda, bu raporun kapsadığı 153 ülkenin 85'inde hiçbir zaman kadın bir devlet başkanı olmamıştır (WEF, 2020: 5).

Siyasi temsiliyet ve yönetime katılım noktasında kadın sayısında yaşanan bu olumlu duruma paralel olarak, Ekonomik Katılım ve Fırsat boyutu dahilinde üst düzey görevlerde bulunan kadın sayısı da artmıştır. Küresel olarak, kamu-özel sektörde çalışan üst düzey kadın yönetici ve yetkililerin oranı geçen yıl bildirilen rakamdan yaklaşık %2 daha fazla yani %36'dır (WEF, 2020: 5).

Son 30 yıldır kadınlar siyasi temsiliyet ve yönetime katılımında önemli gelişmeler yaşasa da bu yavaş ancak olumlu ilerlemenin aksine işgücü piyasasında aynı oranda gelişme kaydedilememiştir. Dünyanın çoğu bölgesinde kadınlar erkeklere göre daha fazla işsiz kalmakta, işgücü piyasasına katılmakta daha az şans elde etmektedir. 2020 yılı verilerine küresel çapta ortalama olarak yetişkin kadınların işgücüne katılımı %55'tir, erkeklerde ise bu oran %78 olarak gerçekleşmiştir. Bu duruma bölgeler arasında bakıldığında Güney Asya ve Doğu Asya'da eşitsizlik oldukça artmaktadır. Ayrıca, birçok ülkede, kadınlar kredi, arazi veya finansal ürünlere erişimde önemli ölçüde dezavantajlıdır (WEF, 2020: 5).

GGI'yi oluşturan alt endekslerden bir diğeri olan Eğitimde Kazanım başlığına bakılacak olur ise; kadın ve erkek arasındaki eğitime erişim düzeyi konusundaki açığın ortalama olarak diğer alanlara nispetle küçük olduğu görülmektedir. Ancak hala kadınların yeteneklerine yapılan yatırımın yetersiz olduğu ülkeler bulunmaktadır. Örneğin GGI dahilinde bulunan 35 ülkede eğitimde cinsiyet eşitliği sağlanmış olsa da az sayıdaki gelişmekte olan ülke bu boşlukların %20'sinden fazlası hala kapatılamamıştır. Dünyada 15-24 yaş arası kızların %10'u okuma yazma bilmemektedir ve bu oranı oluşturan nüfusun büyük bir kısmı da gelişmekte olan ülkelerde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca, bu ülkelerde hem kız hem de erkekler için eğitimle edilebilecek kazanç düşüktür ve bu da genel olarak beşerî sermaye geliştirmek için daha fazla yatırım yapılmasını gerektirmektedir (WEF, 2020: 5-6).

Tablo 3.Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi (GGI) Verilerine Göre Kadın-Erkek Cinsiyet Eşitliği Bakımından İlk ve Son 10 Ülke (2006-2020)

Ülke	Yıl													
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2020
İzlanda	0.7813	0.7836	0.7999	0.8276	0.8496	0.8530	0.8640	0.8731	0.8594	0.881	0.874	0.878	0.858	0.877
Norveç	0.7994	0.8059	0.8239	0.8227	0.8404	0.8404	0.8403	0.8417	0.8374	0.850	0.842	0.830	0.835	0.842
Finlandiya	0.7958	0.8044	0.8195	0.8252	0.8260	0.8383	0.8451	0.8421	0.8453	0.850	0.845	0.823	0.821	0.832
İsveç	0.8133	0.8146	0.8139	0.8139	0.8024	0.8044	0.8159	0.8129	0.8165	0.823	0.815	0.816	0.822	0.820
Nikaragua	0.6566	0.6458	0.6747	0.7002	0.7176	0.7245	0.7697	0.7715	0.7894	0.776	0.78	0.814	0.809	0.804
Y. Zelanda	0.7509	0.7649	0.7859	0.7880	0.7808	0.7810	0.7805	0.7799	0.7772	0.782	0.781	0.791	0.801	0.799
İrlanda	0.7335	0.7457	0.7518	0.7597	0.7773	0.7830	0.7839	0.7823	0.7850	0.807	0.797	0.794	0.796	0.798
İspanya	0.7319	0.7444	0.7281	0.7345	0.7554	0.7580	0.7266	0.7266	0.7325	0.742	0.738	0.746	0.746	0.795
Ruanda	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0.794	0.8	0.8	0.822	0.804
Almanya	0.7524	0.7618	0.7394	0.7449	0.7530	0.7590	0.7629	0.7583	0.7780	0.779	0.766	0.766	0.778	0.776
Fildişi Sahili	-	-	-	-	0.5691	0.5773	0.5785	0.5814	0.5874	0.606	0.597	0.611	0.627	0.606
Fas	0.5827	0.5676	0.5757	0.5926	0.5767	0.5804	0.5833	0.5845	0.5988	0.593	0.597	0.598	0.607	0.605
Umman	N/A	0.5903	0.5960	0.5938	0.5950	0.5873	0.5986	0.6053	0.6091	0.604	0.612	-	0.605	0.602
Lübnan	-	-	-	-	0.6084	0.6083	0.6030	0.6028	0.5923	0.598	0.598	0.596	0.595	0.599
S. Arabistan	0.5242	0.5647	0.5537	0.5651	0.5713	0.5753	0.5731	0.5879	0.6059	0.605	0.583	0.584	0.590	0.599
Çad	0.5247	0.5381	0.5290	0.5417	0.5330	0.5334	0.5594	0.5588	0.5764	0.580	0.587	0.575	0.580	0.596
İran	0.5803	0.5903	0.6021	0.5839	0.5933	0.5894	0.5927	0.5842	0.5811	0.580	0.587	0.583	0.589	0.584
Suriye	N/A	0.6216	0.6181	0.6072	0.5926	0.5896	0.5626	0.5661	0.5775	0.568	0.567	0.568	0.568	0.567
Pakistan	0.5434	0.5509	0.5549	0.5458	0.5465	0.5583	0.5478	0.5459	0.5522	0.559	0.556	0.546	0.550	0.564
Yemen	0.4595	0.4510	0.4664	0.4609	0.4603	0.4873	0.5054	0.5128	0.5145	0.484	0.516	0.516	0.499	0.494

■ Kadın-Erkek Cinsiyet Eşitliği Bakımından İlk 10 Ülke

Kaynak: WEF, 2006-2020 ■ Kadın-Erkek Cinsiyet Eşitliği Bakımından Son 10 Ülke

Tablo 3'den de görülebileceği gibi 2006'dan beri yayımlanan endekse göre 2020 yılında ilk 10 ülke şöyle sıralanmıştır: İzlanda, Norveç, Finlandiya, İsveç, Nikaragua, Yeni Zelanda, İrlanda, İspanya, Ruanda ve Almanya. Rapora göre cinsiyet eşitsizliğinin en fazla olduğu 10 ülke ise Fildişi Sahili Cumhuriyeti, Fas, Umman, Lübnan, Suudi Arabistan, Çad, İran İslam Cumhuriyeti, Suriye, Pakistan ve Yemen'dir (WEF, 2020: 9).

Küresel cinsiyet eşitsizliği ile ilgili mevcut eğilimleri geleceğe yansıtmak gerekirse raporun ilk yayınlandığı 2006 senesinden bu yana GGI raporlarına dahil olan 153 ülke genelinde kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik ortalama 99,5 yıl içinde kapanacaktır. Ekonomik Katılım ve Fırsat eşitsizliğini kapatma konusundaki ilerlemenin yetersiz oluşu, bu boşluğun kapatılması için gereken sürenin uzamasına yol açmaktadır. 2006-2020 döneminde yaşanan düşük hızdaki ilerleme bu boşluğun kapatılması için gerekli olan sürenin 257 yıla çıkmasına neden olmaktadır. Cinsiyet eşitsizliğinin kapatılmasının en uzun süreceği ikinci alan Siyasi Güçlendirmedir. Her geçen yıl bu eşitsizlik alanındaki kapanma hızı ilerleme kaydetmekte olsa da cinsiyet eşitsizliğini kapatmak için 94,5 yıl gerekmektedir. Üçüncü başlık olan Eğitimde Kazanım alanındaki cinsiyet eşitsizliği ise özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki gelişmeler sayesinde, önümüzdeki 12 yıl içinde kapatılacaktır. Sağlık ve Hayatta Kalma alanında cinsiyet eşitsizliği geçen yıldan bu yana neredeyse hiç değişmemiştir. Küresel olarak, bu eşitsizliğinin tamamen kapanacağı zaman belirsizdir (WEF, 2020: 5-6).

IV. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ

AB için toplumsal cinsiyet eşitliği birliğin temel bir değeri olmakla birlikte toplumsal ve iktisadi gelişme açısından da oldukça önemli bir konudur. AB 2020 Büyüme Stratejisi kapsamında, mevcut iktisadi ve toplumsal problemlerin üstesinden gelmek, sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek ve güvenilir bir sosyal adalet sistemi oluşturmak için toplumsal cinsiyet eşitliği erişilmesi gereken bir hedeftir. AB tarafından neredeyse 50 yıldır güdülen politikalara rağmen henüz toplumsal cinsiyet eşitsizliği her üye devlet açısından sorunlu bir alan olmaya devam etmektedir.

A. Avrupa Birliği'nde Cinsiyet Eşitliğinin Gelişimi

Avrupa Birliği'nde toplumsal cinsiyet eşitliğinin gelişimi için Birleşmiş Milletlerin etkisi oldukça yüksektir. Bu açıdan incelendiğinde BM'nin yürüttüğü çalışmalar, AB açısından cinsiyet eşitsizliğinin gidişatını değerlendirebilmek için önemli bir faktördür. Örneğin, BM tarafından çeşitli zamanlarda düzenlenen uluslararası kongrelerle, toplumsal cinsiyetin kalkınmadaki önemi gündemi meşgul eden konulardan biri haline gelmiştir. Bu süreçte gerçekleşen en önemli gelişme 1976 senesinde hazırlanan *Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi* (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women-CEDAW), 1977-79 tarihleri arasında pek çok ülke tarafından onaylanmış ve 1981 yılında ise yürürlüğe girmiştir. İlgili sözleşmenin taraf devlet nezdinde hukuki bağlayıcılığının olması sebebiyle, bu durum kadın ve erkek açısından toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesi noktasında önemli bir ilerleme olarak görülmüştür. Ayrıca 20'inci asrın son on yılında BM'in "*ana akımlaştırma*" (mainstreaming) adı altında öne sürdüğü toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları, birçok ülke tarafından benimsenmiş olmakla birlikte "*bağlayıcı olmayan hukuk*" özelliğine sahip bir strateji olarak değerlendirilmiştir.¹⁷

Bölgesel olarak Avrupa özelinde ise, cinsiyet eşitliğine dayalı gelişmeler farklı dönemlerde farklı başlıklar, politikalar ve hukuki düzenlemeler kapsamında gündeme gelmiştir. AB'nin kuruluşunun ilk yıllarında, birlik açısından toplumsal cinsiyet eşitliği "*savaştan yeni çıkan Avrupa ekonomisinin*" gelişme sürecine katkı verecek bir vasıta olarak görülmüş ve yalnızca ekonomik eşitlik ilkesi daha etkin bir şekilde uygulanmıştır. Nitekim özellikle işgücü konusunda kadın ve erkek eşitliğine odaklanan Avrupa birliği üye devletler açısından kurucu anlaşmanın 119'uncu maddesi olan eşit ücret ve eşit muamele düzenlemesini bağlayıcı hale getirmiştir.¹⁸ (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2020). Bunun haricinde ise toplumsal cinsiyetin sosyal yönlerini ikincil plana iterek, herhangi bir bağlayıcılığı olmayan politikalar ve düzenlemeler ile cinsiyet eşitsizlikleri konusunda iyileştirmeler gerçekleştirmeye çalışmıştır. AB, daha sonra yine bağlayıcı olmayan hukuk kapsamında hazırladığı olumlu eylem planları ile toplumsal cinsiyet ana akımlaştırmayı hedefleyerek bütün plan ve politikalarıyla bütünleştirmeyi hedeflemiştir (Baş, 2011: 54).

¹⁷ www.refworld.org, Erişim tarihi: 25-07-2020

¹⁸ www.ikv.org.tr, Erişim tarihi: 25-07-2020

Avrupa Birliği tarafından bu maksatla 1957'den bugüne kadar geçen zaman zarfında kadın ve erkek eşitliği konusunda temel mevzuat erevesi oluşturulmuş ve bu bağlamda iş, mal, hizmet, eğitim, terfi ve çalışma koşulları bakımından kadın ve erkeklere eşit muamelenin sağlanmasını amaçlayan ve 13 maddeden oluşan yönergeyi uygulamaya koymuştur. Ancak AB'ye ye ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitliğinin çeşitli iktidarlar tarafından üretilen politika ve hukuki düzenlemelere konu edilmesindeki en önemli etken şüphesiz ki bu ülkelerin kendilerine özgü sosyal, politik kültürleri ve refah devlet anlayışlarıdır. Bundan dolayı AB'nin ürettiği her politikayı ya tüm ye ülkeler tam anlamıyla uygulayamamakta ya da uygulasalar bile her ülkede farklı sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle AB tarafından önerilen toplumsal cinsiyet eşitliği normlarının, toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçek anlamda hayata geçmesi için her bir ye ülke açısından sosyal, politik ve ekonomik bakımdan uygun ve uygulanabilir olması gerekmektedir (Baş, 2011: 78-79).

İlk kez kapsamlı olarak 2000 yılında cinsiyet eşitliği perspektifi, topluluk politika araçlarına kapsamlı bir şekilde dahil edilmiştir. Bu bağlamda 2006-10 döneminin kapsayacak şekilde altı farklı öncelik alanı belirlenmiştir. Bu ncelikli alanlarda meydana getirilecek faaliyetler için “Kadın Erkek Eşitliği İçin Yol Haritası” (Roadmap for Equality Between Women and Men) planı kabul edilmiştir. Bu plan kapsamında; cinsiyet temelli şiddetin sonlandırılması, eşit ücret politikası, cinsiyetçi kalıpların yıkılması ve cinsiyet eşitliğinin AB dışındaki ülkelerde de sağlanması hedeflenmiştir. AB bu hedefler için hem yasal düzenlemelerin ve mali programların oluşturulması hem de ortaklık geliştirip sosyal sivil diyalog gibi birtakım araçlar ortaya koymuştur. AB açısından toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlamayı amaçlayan bu strateji doğrultusunda ye ülkeler 2006-10 dönemi zarfında çeşitli düzeylerde gelişme kaydetmişlerdir.¹⁹

AB'nin 2006 ve 2010 seneleri arasında uygulamış olduğu “Kadın Erkek Eşitliği İçin Yol Haritası” sayesinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve desteklenmesi konularında olumlu gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu olumlu gelişmenin sonucunda Avrupa Toplulukları Komisyonu tarafından 2010-2015 yılları arasında uygulanması öngörülen

¹⁹ www.ec.europa.eu, Erişim tarihi: 27-07-2020

yeni bir stratejik eylem planı hazırlanmıştır. Bu eylem planı kapsamında beş temel hedef belirlenmiştir. Bunlar; toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti sonlandırma, eşit işe eşit ücret, eşit ekonomik bağımsızlık, karar alma sürecine katılımında cinsiyet eşitliği ve AB dışında kalan ülkelerde de toplumsal cinsiyet eşitliğinin desteklenmesidir. Günümüzde ise birliğin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda takip ettiği faaliyetlerin ana çerçevesini 2016-2019 Stratejik Sözleşmesi belirlemektedir. 2016 yılında hazırlanan eylem planının da altını çizdiği üzere, birlik cinsiyet eşitliğini sağlama stratejisine kesintisiz bir şekilde devam edecektir. Bu maksatla hazırlanan 2016-2019 stratejisi de 2010-2015 eylem planında belirtilen 5 temel alana odaklanmıştır. 2016-2019 Cinsiyet Eşitliği Stratejik Sözleşmesi olarak adlandırılan bu yol haritası, AB içinde yerel, bölgesel ya da ulusal çapta olsun, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından her konuda artan çaba ve gelişmeler için referans bir çerçevedir.²⁰

Avrupa Birliği açısından bugün gelinen son noktada; Avrupa vatandaşlarının büyük bir çoğunluğu kendilerini toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması konusunda güçlü konumda görmekte ve birlik vatandaşlarının AB'nin üzerine çalıştığı ve uyguladığı toplumsal cinsiyet politikalarına olan bu inancı ilgili politikaları başarıya ulaştırmak için kuvvetli bir dinamik oluşturmaktadır. Nitekim 2016-19 tarihli sözleşmesinin yapılmasından önce düzenlenen Euro-barometre anket çalışmasına göre de Avrupalıların %76'sı toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve geliştirilmesini AB'nin temel politikası olarak görmek istediklerini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda 7 Mart 2018 tarihinde Avrupa Konseyi tarafından 2018-2023 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Stratejisi açıklanmıştır. Bu stratejiyle birlikte AB gerek mevcut gerekse de olası sorunlara karşı toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirme arzusunu tekrarlamaktadır.²¹

B. Avrupa Birliği Hukukunda Cinsiyet Eşitliği

1946 yılından itibaren Birleşmiş Milletler tarafından hem kadınlar hem de erkekler için eşit ve adil bir kalkınma, kadınların statüsünün yükseltilmesi ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması için çeşitli araçlar ortaya konulmuştur (ASPB, İB, 2014). Bu araçlardan biri *Roma Antlaşması*'dir. Bu bağlamda 1957 yılında birliğin adı henüz Avrupa Ekonomik

²⁰ www.ec.europa.eu, Erişim tarihi: 27-07-2020.

²¹ www.ec.europa.eu, Erişim tarihi: 27-07-2020

Topluluğu (EEC) iken 6 kurucu ülke tarafından imzalanmış olan Roma Antlaşması ile kadın ve erkekler için eşit işe eşit ücret hakkı kabul edilmiştir. Böylelikle 1957'den itibaren toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması konusu Avrupa Birliği'nin temel ilkelerinden biri olmaya başlamıştır.²²

1961 tarihli Avrupa Sosyal Şartı'nda ise temel amacı; hiçbir şekilde cinsiyet, ırk, renk, dini ve siyasi görüş ile kimlik ayrımı yapmadan herkese sosyal haklardan yararlanma olanağı sağlamak olarak belirtilmiştir. 1988 Ek Protokolü'nün 1. maddesi ile Avrupa Sosyal Şartı'na eklenen ve daha sonra Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın 20.maddesi olan "*İstihdam ve Meslek Konularında Cinsiyete Dayalı Ayrım Yapılmaksızın Fırsat Eşitliği ve Eşit Muamele Görme Hakkı*" kabul edilmiştir. Madde 27' ile "*Ailevi Sorumlulukları Olan Çalışanların Fırsat Eşitliği ve Eşit Muamele Görme Hakkı*" ile ailevi sorumlulukları olan çalışanların istihdam edilmesi ve bu mesuliyetleri sebebiyle işten ayrılanların tekrar istihdama katılımının sağlanması, her bir ebeveyne doğum izni sonrasında çocuğa bakmak için aile izni verilmesini mümkün kılmak ve bu tür ailevi sorumluluklarından dolayı işe son verilmesini engellemek gibi önlemler akit taraflar tarafından kabul edilmiştir. Avrupa Sosyal Şartının güvenceye aldığı bir hak ise, "*aile sorumlulukları üzerine kurulu ayrımcılığın yasaklanması*" dır (Erdoğan, 2008: 123-145).

Avrupa Birliği açısından Roma Antlaşması'ndan sonra 1997 yılında gerçekleştirilen *Amsterdam Antlaşması* ile toplumsal cinsiyet eşitliği hedefi ilk defa ücret boyutunun ötesine geçerek AB antlaşmalarına girmiş ve birliğin temel amaçlarından birisi olmuştur. Böylelikle toplumsal cinsiyet eşitliği birlik tarafından kesintisiz olarak desteklenmeye devam edilmiştir.²³

Toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırma Avrupa Konseyi tarafından kalkınma, gelişme, düzenleme ve politika süreçlerinin değerlendirilmesi olarak 1998 raporunda tanımlanmıştır. Bu yüzden toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifi, politika yapıcı aktörler tarafından tüm politikalarda tüm aşamalarda ve tüm seviyelerde görülmektedir. 2000 yılında Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi kadın ve erkekler arasındaki istihdam,

²² www.ailevecalisma.gov.tr, Erişim tarihi: 28-07-2020

²³ www.ailevecalisma.gov.tr, Erişim tarihi: 28-07-2020

meslek ve ücret dâhil olmak üzere tüm alanlarda eşitliğin sağlanmasını ve cinsiyette dahil çok sayıda ayrımcılığın yasaklanması yeniden onaylamıştı.²⁴

Amsterdam Antlaşması, ekonomik bir başarı için sosyal ilerlemenin şart olduğunun önemli bir göstergesi olmaktadır. 2000 yılında, AB Bakanlar Konseyi'nce yayınlanan kararda istihdam ve politika alanında kadın ve erkeklerin aile ve iş yaşamına dengeli bir şekilde katılması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca 2006 yılında kabul edilen Cinsiyet Eşitliği için Avrupa Pakt'ına göre cinsiyet eşitliği üye devletler tarafından kabul edilmekte ve işgücü piyasasında kadınların kullanılmayan potansiyelinden yararlanmasının önemi vurgulanmaktadır. Mart 2011'de yeni bir Cinsiyet Eşitliği için Avrupa Paktı (2011-2020) benimsenmiş ve bu bağlamda birtakım önlemler alınmıştır (Erdoğan, 2008: 123-145).

Avrupa Komisyonu tarafından 2006 yılında onaylanan 2007-2013 yıllarını kapsayan PROGRESS (Programme for Employment and Social Solidarity) olarak bilinen İstihdam ve Sosyal Dayanışma Programı ile ayrımcılık ile mücadele etmek amaçlanmaktadır. Söz konusu program "*istihdam, çalışma şartları, sosyal koruma ve içerme, ayrımcılıkla mücadele ve çeşitlilik, toplumsal cinsiyet eşitliği*" olmak üzere toplam 5 bölümden oluşmaktadır. Söz konusu programın bütçesi 657.590.000 Euro olmakta ve bu bütçeden programa katılımı sağlayan aday ülkelerdeki tüm kamu ve özel kurumların faydalanabileceği belirtilmiştir (Tekin, 2008: 43).

C. Avrupa Birliği'nde Genişleme Sonrası Cinsiyet Eşitsizliği

AB kadın ve erkek eşitliğini ortak bir değer ve temel bir hak olarak görüyor da olsa bu durum başlangıçta AB'nin yalnızca iktisadi büyüme için teşvik ettiği bir politikaydı. Fakat günümüzde esas hedefi birliğe tam üyelik olan ve katılım sürecindeki aday ülkelere, ilgili mevzuatlarını AB müktesebatıyla uyumlu hale getirmeleri ve cinsiyet eşitliği politikalarını hayata geçirmeleri beklemektedir. Bu bağlamda adaylık sürecinde AB'nin devletlere uyguladığı koşullardan biri olan toplumsal cinsiyet eşitliği artan bir öneme sahiptir. Nitekim Kopenhag Kriterleri'nin siyasal, iktisadi ve hukuki kısımlarında

²⁴ www.avrupa.info.tr, Erişim tarihi: 28-07-2020

da ayrı başlıklar halinde ele alınmaktadır. 1993 yılında belirlenen bu prensipler; insan hakları, azınlık haklarına saygı, hukukun üstünlüğü ve demokrasiyi güvence altına alan kurumların istikrarı *siyasi kriterler*; rekabet ve piyasanın diğer güçleriyle başa çıkma kapasitesi ile işleyen bir piyasa ekonomisi *iktisadi kriterler*; üyeliğin yükümlülüklerini üstlenebilme becerisi ve normları etkin bir şekilde uygulayabilecek idari ve kurumsal kapasite ise *müktesebat kriterleri* olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda müktesebat çeşitli başlıklar altında sınıflandırılmakta ve fasıl adı verilen politika alanlarıyla aday ülkelerin mevzuata uyumu tespit edilmektedir. Bu süreç tamamlandığında ise eksiklikler ile ilgili gerekli tedbirler alınarak eylem planı belirlenmekte ve akabinde müzakereler başlamaktadır. AB'ye üye olmak için her bir aday ülke Kopenhag Kriterleri'nin ilgili yükümlülüklerini yerine getirmeli ve müzakereleri başarılı bir şekilde tamamlamalıdır (Hedlund, 2017: 10).

Avrupa Birliği açısından 1973'te gerçekleşen ilk genişleme sonrasında İngiltere Danimarka ve İrlanda birlik üyesi olmuşlardır. Danimarka ve İrlanda ekonomilerinin dönemin koşulları nedeniyle kötüye gitmesi üzerine topluluk, Bölgesel Avrupa Kalkınma Fonu oluşturarak bu ülkelerin gelişimi için özel bir yardım politikası uygulamıştır. İktisadi eşitsizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla oluşturulan bu fon, Avrupa'nın toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki vaatlerini genişletmeyi hedefleyen ilk çabalardan birisi olarak görülmektedir. Çünkü politika çerçevesinde "*fırsat eşitliği ve istihdamda ayrımcılığa karşı mücadele*" konuları da işlenmiştir. Bu bağlamda birliğe katılan bu üç devletten de istihdamda toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda kuralların uygulanması, yönergelerin iç mevzuatlarına aktarılması ve eşitliği sağlayan, denetleyen kurumların oluşturulması talep edilmiştir (Galligan ve Clavero, 2012: 6). İlk genişleme politikasının ardından, birliğin toplumsal cinsiyet politikasının hedefleri; sosyal güvenlik yönergelerinde ve istihdamda eşit muamele ile eşit işe eşit ücret gibi konulara da sirayet ederek daha da genişletilmiştir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda eksiklikleri bulunan Avrupa Birliği, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in de topluluğa katılmaları ile ikinci genişleme sürecine girmiştir. Ancak birliğin esaslarında, özellikle Portekiz ve İspanya gibi askeri darbelerden çıkan ülkeler açısından, demokrasinin yerleşmesi o ülkeler açısından uyum süreci zorlu olmuştur (Galligan ve Clavero, 2012: 6). Birliğin üçüncü genişlemesinde ise İsveç,

Finlandiya ve Avusturya gibi ülkeler katılmıştır. Ancak ilk üç genişleme ile karşılaştırıldığında zorlu bir süreç geçiren Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri iktisadi ve siyasi farklılığın yanında toplumsal cinsiyet müktesebatını mevzuatlarına geçirirken farklı aşamalardan geçmek zorunda kılınmıştır (Galligan ve Clavero, 2012: 6). Fakat Romanya ve Bulgaristan'ın katılım süreci incelenirken toplumsal cinsiyet eşitliği, sosyal politikalar ve istihdam faslının müzakerelerinin daha başlangıçta açılıp kapatılması, “en kolay” bölüm olarak görülmesine ve “cinsiyet eşitliği sorunlarının genişlemede en az önceliğe sahip bölüm” olarak değerlendirilmesine neden olmuştur (Chiva, 2009: 200).

Genel olarak bakıldığında, toplumsal cinsiyet eşitliği konusuna genişleme mevzuat ve uygulamalarında çok fazla değinilmiş olmasa da kadınların siyasi katılım ve temsili konusunda ise yeterince alan bulamadıklarına yer verilmiştir. Ayrıca AB'ye yeni katılan özellikle de İskandinav, Baltık ve Almanya gibi ülkelerde kadın istihdam oranı yüksektir. Nitekim AB'nin cinsiyet eşitliğinde ne durumda olduğu yine AB tarafından yayınlanan cinsiyet eşitliği raporları ile daha iyi anlaşılabilir.

D. Avrupa Birliği'nde Cinsiyet Eşitsizliğinin Genel Durumu

AB'de cinsiyet eşitliği, AB'nin 2018 kadın-erkek eşitliği ile ilgili raporundan yola çıkarak değerlendirildiğinde, kadınların ekonomik bağımsızlığı yakalamaktan uzak olduğu ortaya çıkmaktadır. Düşük istihdam oranlarının yanı sıra, düşük ücretli işlerde ve daha fazla saat çalıştıkları tespit edilmiştir. Ek olarak, kadınlarda saat başı kazanç erkeklerden %16 daha azdır. Büyük şirketlerde kadın kurul üye oranı %25'tir. Siyasette ise İsveç, Finlandiya ve İspanya'da her iki cinsiyetten en az %40 katılım kaydedilirken, bazı üye ülkelerde bu oran kadınlar için toplam üye sayısının %20 altında kalmaktadır. Ayrıca Avrupa Parlamentosu'nda kadınların oranı %36,4'tür²⁵. Kadına yönelik şiddet araştırmasında 1 ile 100 arasında artan yoğunluk puanlamasında, AB genel ortalaması 27,5'tir.²⁶

Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü'nün (EIGE) 2019 yılında yayımladığı Cinsiyet Eşitliği Endeksi'ni göre AB üyesi ülkeler arasında önemli farklılıklar bulunmasına

²⁵ www.publications.europa.eu, Erişim tarihi: 04-08-2020

²⁶ www.publications.europa.eu, Erişim tarihi: 04-08-2020

rağmen endekste AB'nin ortalama puanı 100 üzerinden 67,4 olarak hesaplanmıştır. EIGE'ye göre AB'nin cinsiyet eşitliği skoru 2005 yılından bu yana yalnızca 5,4 puan artış göstermiştir. Bu durum ise AB'deki cinsiyet eşitliğinin görünümünün küresel göstergelerden farklılık arz etmediğini göstermektedir. Raporla göre AB genelinde cinsiyet eşitliğine en yakın alanlar 88,1 puan ile sağlık ve 80,4 puan ile para (kadın-erkek ücret eşitliği vb.) olmuştur. Güç yani karar verme mekanizmalarında bulunma ise 51,9 puan ile eşitliğe en uzak ancak en büyük ilerlemenin sağlandığı alan olarak değerlendirilmektedir. Yine verilerden hareketle AB'de eğitimin her basamağında kadınların sayısının erkeklerden daha fazla olduğu görülmektedir (EIGE, 2019).

2019 yılı raporunda kadın istihdam oranı %66,6 iken erkek istihdam oranı %78,1 olarak ölçülmüştür. AB'nin cinsiyet eşitliği raporlarını hazırlarken dikkate aldığı bir konu da cinsiyet eşitliği ve kadın haklarını tüm dünyada teşvik etmek ve geliştirmektir. 2019 yılı için Komisyon tarafından açıklanan yıllık cinsiyet eşitliği raporuna göre, dünya genelinde ekonomik ve siyasi katılımın artırılması ve cinsiyete dayalı şiddetin azaltılması adına birlik gözlemcilik yaptığını ve yapmaya devam edeceğini, sağlanan iş birlikleri ile destek olacağını belirtmiştir. Birlik, kendi ajanslarıyla, BM ile ve diğer aktörlerle ortak yürüttüğü çok sayıda proje ve sağladığı fonlarla dünya geneline etki etmektedir (EIGE, 2019).

Dünyanın en önemli ekonomik ve sosyal topluluklarından biri olan Avrupa Birliği (AB) ise cinsiyet eşitsizliği konusunda yapılan çalışmalar ve cinsiyet eşitsizliği oranları bakımından gösterge niteliği taşımaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan yirmi yedi ülke ve birliğin parçası olmak isteyen Kuzey Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Türkiye gibi aday ülkelerin de dâhil olduğu oldukça geniş bir nüfuz yoğunluğuna hitap etmektedir.

BM ile olan yakın ilişkisi, AB'nde cinsiyet eşitsizliğine karşı gelişen bakış açısının oluşumunda önemli bir role sahiptir. AB politikaları dahilinde kendine yer bulan cinsiyet eşitliğinin sağlanması hedefinin ana akım siyasete yerleştirilmesi aslında bir BM politikasıdır. AB'nin yıllar içerisinde göstermiş olduğu gelişime bakıldığında; bu birliğin temelini ekonomik iş birliği ve ortak pazar anlayışının oluşturduğu açık olmakla birlikte, AB zamanla bu misyonun da ötesine geçerek ekonomi haricinde insan haklarına önem veren çeşitli sosyal ve siyasi politikaların geliştirilmesinde de söz sahibi olmuştur.

Fakat AB’de sağlık, eğitim ve ücret eşitliği gibi konularda önemli gelişmeler olmakla birlikte ekonomik ve politik alanda aynı olumlu durumunun olduğunu söylemek zordur. Erkeklerin istihdam edilme oranının kadınlardan daha fazla olmasının yanı sıra politik hayata katılım noktasında da erkek ve kadın arasındaki eşitsizlik oldukça büyüktür.

Nitekim önemli bir gelişme olarak 2019 yılında AB tarihinde ilk defa bir kadın, Avrupa Parlamentosu tarafından, Avrupa Komisyonu’na başkan olarak atanmıştır. Habere göre,²⁷ Ursula von der Leyen Parlamento tarafından onaylanmadan önce yaptığı açıklamada seçildiği takdirde Komisyon üyelerinin yarısının kadın olacağını söylemiştir.

V. TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ

Cinsiyet eşitliği, devletlerin bu konuyu gündemde tutması ve aksiyona dönüştürmesi ile mümkün hale gelebilir. Toplumda eşitliği sağlamak için kadınların daha görünür olmasına, haklarını bilmesine ve bu haklarının hukukla güvence altına alınıp, korunmasına ihtiyacımız vardır. Hukuk her şey değilse de eğitime, işgücüne ve siyasal yönetime katılım noktasında pek çok şeyin başlangıcıdır.

A. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Cinsiyet EŞitliğinin Gelişimi

Osmanlı Devleti’nin ekonomik dayanaklarını ağırlıklı olarak tarımsal üretim ve buna ilaveten sınırlı zanaat ve sınai üretim faaliyetleri oluşturmuştur. Ekonomik faaliyetlere katılım açısından Osmanlı kadının herhangi bir çalışma sorumluluğu bulunmamakla birlikte, bu tür faaliyetlerde söz sahibi olduğu da bilinmektedir. Osmanlı kadını genel olarak saray kadını ve köy ya da kent kadını diye tabir edilebilen bir ayrıma tabi tutulmuştur. Saray kadını tüketici konumda iken, köy kadını ya da kent kadını çalışma hayatının içerisinde tarımsal faaliyetlerde bulunarak ya da tüccarlık, zanaat üreticiliği yaparak yer almıştır (Özbay, 2003: 36). Ekonomik üretime öncelikli olarak eşini kaybeden geçimi için çalışmak zorunda kalan kadınların katıldığı bunun yanı sıra yönetici sınıfının yakınları olan kadınların çiftlik yöneticiliği yaparak katıldığı kayıtlarda yer almaktadır (Çakınberk, 2011: 5).

²⁷ Independent, Erişim tarihi: 11-07-2019

Osmanlı çalışma hayatında yer alan ekonomik faaliyetler arasında kadınların erkeklere kıyasla büyük bir çoğunluğu tarımsal üretimde emek harcamışlardır (Özbay, 2003:36). Oransal olarak, kadın ve çocukların %81'e yakını tarımsal üretimde ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Tarımsal üretimin yanı sıra, ticarethane sahibi kadınlar, tüccar kadınların da olduğu bilinmektedir (Çakınberk, 2011: 6).

Sınai faaliyetlerde bulunan Osmanlı kadınları incelendiğinde, kadınların daha çok evlerinde dokuma tezgâhları bulunduğu ve bu tezgahlarda dokumacılık özellikle halıcılık üretimini gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır (Makal, 2010: 17). Dokumacılık alanında kadınların yoğunlaşmasının en önemli nedeni, kadının bu iş için evden dışarıya çıkmasına ihtiyaç duymamasıdır (Dulum, 2006: 56). Osmanlı kadınlarının ev içinde, esnek bir zaman diliminde dokumacılık işiyle uğraşabilmeleri bu işi seçmesinde önemli bir gerekçe olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 1678 yılında Bursa'da 300 mancınığın 150'si kadınlara ait olmasına rağmen, dönemin mevcut lonca teşkilatlarına üye olamayan kadınlar, çoğu zaman esnaflar tarafından baskı görüp şikâyet edilmişlerdir. Babasından miras yoluyla kadınlara geçen lonca üyelikleri bile baskı yoluyla satılmaya zorlanması, kadınların çalışma hayatında yaşadığı sıkıntıların önemli bir göstergesidir (Dulum, 2006: 56).

Fabrikalarda çalışan kadınların ise çoğunluğu Müslüman olmayan kadınlar oluşturmuştur. Örnek olarak, 1872 yılında Bursa'daki 75 ipek işletme fabrikasında %84'u yetişkin kadın, %12'si kız çocuğu, %4'ü erkek olan toplam 5415 kişinin %95'ini Ermeni ve Rumlar oluşturmuştur (Makal, 2010: 17-18). Böylelikle, yarısından çoğunu kadınların oluşturduğu fabrika işçilerinin arasında Müslüman kadınların katılımı oldukça düşüktür.

Osmanlı Devleti'nde kadınlar, kendi el emekleri ile ürettikleri ürünleri "*Avrat Pazarı*" denilen yerlerde satabilme imkânı bulmuşlardır. Ayrıca, bohçacılık, çeyizlik eşya satan pazarlamacı kadınlara da rastlanılmaktadır. Kadınların konumunda Tanzimat Dönemine kadar pek bir ilerleme olmamıştır. Tanzimat Dönemi ile Osmanlı kadınlarının pasif hayatı Batı kadını ile kıyaslanıp aydınlar tarafından tartışma konusu olmuştur. Tanzimat Döneminde kadınlara yönelik yapılan girişimler özellikle eğitim alanında gerçekleşmiştir. Örneğin, 1870'te "*Darulmuallimat*" açılarak kız okullarındaki öğrencilere kadın öğretmen yetiştirme amacı güdülmüştür. 1872' de ilk kadın öğretmen, 1882' de ise ilk kadın okul yöneticisi okula atanmıştır. (Çakınberk, 2011: 7-9). Ancak Osmanlı Devleti'nde okullara atanan kadın yönetici ile erkek yönetici arasında tam

manasında bir eşitlikten söz edilemez. Okuldaki kadın müdürlerin statüsü, erkek müdürlerin statüsünden düşük tutulmuş ve ödenen maaşlar da daha düşük olmuştur (Dulum, 2006: 69).

II. Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı döneminde özgürlük, eşitlik gibi fikir akımlarının özgürce tartışılabildiği bir ortam oluşmuştur. Bu tartışma ortamında kadınların sosyal ve ekonomik durumuna dikkat çekilerek bir takım kadın dergilerinde kadınların özgürce ve eşit bir konumda eğitim hayatına, çalışma hayatına atılımı için kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. II. Meşrutiyet yıllarında yaşanan savaşlar sebebiyle, fabrikalarda erkek işgücünün azalması kadınların fabrikaya yönelmelerine neden olmuş, 1913 yılı dokuma fabrikalarda çalışan kadınların oranı %50'yi bulmuştur (Demir, 1999: 112). I. Dünya Savaşı'na kadar, fabrikalarda çalışan kadınların çoğunu azınlıklar oluşturmuş olup, Müslüman kadınların fabrikaya girişi I. Dünya Savaşı'ı yıllarını bulmuştur (Makal, 2010:18). Ayrıca I. Dünya Savaşı'nda erkek memurların yerini kadın memurlar doldurmaya başlamıştır. 1911-1934 yılları arasını kapsayan dönemde Osmanlı Bankası'nda çalışan memurelerin %55'i Osmanlı veya Türk vatandaşlarından oluşmuştur (Çakınberk, 2011: 10).

Osmanlı Devleti'nde kadın çalışanların tercih edilmesinin nedenleri olarak savaşlar nedeniyle silah altına alınan erkek sayısının artması, kocalarını savaşlarda kaybeden dul kadınların ve bakacak kimsesi kalmayan genç kızların kendi geçimlerini sağlamak zorunda kalmaları, kadınların erkeklere kıyasla daha düşük ücret almaları ve daha uzun çalışma saatlerine sahip olmaları sıralanabilir. 1913-1915 yılları arasında gerçekleşen Sanayi Sayımı sonuçlarına göre, farklı sektörlerde ve işlerde çalışan erkek çalışanların ücretleri kadınlara göre 2 ile 2,5 kat daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır (Çakınberk, 2011: 14).

Osmanlı'da genel olarak Tanzimat ve II. Meşrutiyet ile siyasi ve sosyal ortam değişik fikir akımlarının tartışılmasıyla dönüşüm sürecine girmiş bir nevi kadın hareketleri, kadın dernekleri ve kadın dergileri ile Osmanlı'da feminizm rüzgârlarının estiği yargısına ulaşılabilmektedir. II. Meşrutiyet ile hızlanan feminizm süreci, Batı'daki feminizm hareketinden farklı bir seyir izlemiştir. Türk kadınları, çalışma ve eğitim hayatında fırsat eşitliği, evlilik ve boşanma sürecinde hukuki yapının düzenlenmesi

yönünde uğraşlar verirken, Batı'daki feministler daha çok siyasi oy hakkı mücadelesi göstermişler (Demir, 1999: 113).

Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemleri ile kadının toplumsal hayattaki yeri ve konumu tartışılmaya başlanmış olup, bu tartışmaların sonuçları Cumhuriyet'in ilanı sonrası devrimci reformların gerçekleşmesini sağlamıştır. Cumhuriyet'in ilanından önce toplumsal hayattaki kadının pasif ve sessiz konumu, Cumhuriyet ile değişmeye başlamıştır. Cumhuriyet tarihinde eşitlik anlamında yapılan düzenlemeler, tarihsel olarak 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar götürülebilir. Söz konusu Kanun ile eğitim tek sistem altında toplanmış, kadınlarla erkeklere eşit eğitim imkanları sağlanmıştır. Ayrıca, önemli bir diğer konu ise, günümüzde halen tartışılmaya devam eden siyasi haklar ile ilgilidir. Türk kadınları 1930'da yerel, 1934'te ise genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkını elde etmişlerdir (Dedeoğlu, 2012: 271).

Ancak cumhuriyet ilan edilmeden önce kadınların hak talepleri ilk önce 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde dile getirilmiştir. Kongrede, çalışan kadınları temsilen bir araya gelen heyet çalışan kadınlar için doğum öncesi ve sonrası için doğum izni ve ücretli izinler hakkında yasa teklifinde bulunmuşlardır. Bu yasa teklifindeki talepler, 1930 yılında kabul edilen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda değerlendirilerek kabul edilmiştir. Böylelikle, gebe işçilerin doğumdan önceki üç aylık surede ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaları yasaklanmış, doğum öncesi ve sonrası üçer hafta ücretli izin verilmiştir. Doğum sonrası işe başladığında altı ay süre boyunca günde yarımşar saat iki emzirme izni verilmesi kabul edilmiştir (Demir, 2008: 19).

Cumhuriyetin ilanından sonra istihdam edilen kadın çalışanlar ile ilgili sayısal bilgi veren kaynak 1927 yılında gerçekleştirilen Sanayi Sayımı sonuçlarıdır. Bu sayım, sanayi sektöründe faaliyet gösteren, dört ve üzerinde işçi çalıştıran işletmeleri kapsamıştır. Bu sonuçlara göre, toplam 147.128 işçiden 37.640'ı kadındır. Bir başka tabirle, hemen hemen çalışan her dört kişiden biri kadındır. Elde edilen bu verilerin tüm işyerlerini kapsamıyor olması sebebiyle hatalar mevcut olsa da dönemin istihdam oranları ile ilgili tahmin yürütmede önemli bir yeri vardır (Makal, 2010: 23).

Cumhuriyetin ilk senelerinde iş yaşamına kapsamlı ilk müdahale 1936 yılında 3008 sayılı İş Kanunu'nun kabul edilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu kanuna göre kadınların

çalışma şartlarına ve analık durumuna yönelik koruyucu düzenlenmeler getirilmiştir. Ancak eşit ücret konusuna yönelik bir düzenleme getirilmemiştir. Kadınlara sosyal güvence sağlayan ilk yasa ise 1945 yılında kabul edilen “*İş Kazaları ile Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu*” ile gerçekleşmiştir. 3008 sayılı kanun 1971 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. (Önder, 2013: 39-40).

B. Ulusal Kalkınma Planlarında Cinsiyet Eşitliği

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) cinsiyet eşitliği toplumsal cinsiyet eşitliği açısından değerlendirildiğinde kadınlara yönelik herhangi bir düzenlemeyi içermemektedir. Çalışma hayatındaki kadınlara nüfusun yaş bileşeni bölümünde değinilmekte ve şehirleşme cereyanları, kadınların iş hayatına atılmaları ile tüketimin artacağından bahsedilmektedir. Nüfusun yaş bileşeni bölümünde, doğurganlığın azalması ile kadınların çalışma hayatına girmesinin kolaylaşacağı belirtilmektedir (DPT, 1963:72). Ayrıca eğitim bölümünde kadınlar için eğitim veren “*Kız Teknik Öğretim*” kurumlarının iki ana amacı ifade edilmektedir. Bunlar; kadınların ev kadını olarak değerlendirilip geliştirilmesi ve kadınların yapılarına uygun mesleklere hazırlanması gerektiğidir (DPT, 1963:460-461).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1968-1972), cinsiyet eşitliği ile ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır. Planda ağırlıklı olarak kadınların eğitimi üzerinde durulmuştur. Bununla beraber, kız teknik eğitiminin amacı kadın işgücünü ekonominin talep ettiği yönde istihdam edebilmek olduğu vurgulanmış, kız sanat enstitülerinin ve kız teknik öğretim kurumlarının kadınları piyasa koşullarına göre eğitime tabi tutacağı, kız enstitülerinde anneleri çalışan kızlar için de bakım imkânı sağlanacağı belirtilmiştir (DPT, 1968: 167).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (1973-1977), cinsiyet eşitliğine yönelik herhangi bir düzenleme yer almamaktadır. Planda, Kız Enstitülerinin ve Kız Teknik Öğretim kurumlarının amaçları ve sağladıkları başarılarının çağın gerektirdiği koşulları sunamadığı için sınırlı olduğu belirtilmiş olup, Kız Enstitülerinin çağdaş eğitim verecek Kız Meslek Liselerine dönüştürüleceği ifade edilmiştir (DPT, 1973: 759). Bu sayede kadınların eğitim seviyelerinin artması ile iş hayatına olan katılımının da artacağına değinilmiştir (DPT, 1973: 108).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (1979-1983), cinsiyet eşitliğine yönelik herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Kadınların işgücüne katılım oranları, ev hizmetlerinde çalışanlar, kadın ve erkek işçilerin çalışma koşulları ile tarımda iş sözleşmesi ile ücret karşılığında ve ev hizmetlerinde çalışan kadınlarla ilgili olarak sosyal güvenlik uygulamalarının durum tespiti yapılmaktadır. Özellikle tarımda iş sözleşmesi ile ücret karşılığında ve ev hizmetlerinde çalışan kadınların sigorta kapsamına alınmasında bazı sorunların yaşandığı ifade edilmiştir (DPT, 1979: 27, 138). Planda kadın erkek işçilerin çalışma koşullarında denetim eksikliklerinin olduğu ifade edilerek (DPT, 1979:155), kadın ve erkeklerin işgücüne katılım oranlarının düşüş seyri içinde olduğu belirtilmiştir (DPT, 1979: 27).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1985-1989), kadınlara yönelik olarak doğrudan bir düzenleme yer almamakla birlikte, kadınların işgücü fazlası oranından bahsedilmektedir. Örneğin 15-19 yaş grubunda işgücü fazlası oranın %28,5'e yaklaştığı, kadınlarda bu oranın %39,3 olduğu ifade edilmektedir (DPT, 1985: 132). Çalışan kadınlar için kreş ve gündüz bakımevlerinin kapasitelerinin artırılması amacıyla çalışmalar yapılacağı belirtilmiş ve ayrıca genç işsizler konusuna da vurgu yapılmıştır. (DPT, 1985:156).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında (1990-1994), kadınlarla ilgili olarak ilk defa daha detaylı hedeflere yer verilmiştir. Kadınların tarım dışı sektörlerde istihdam edilebilirliğini artırmaya yönelik olarak kadınlara mesleki eğitim verilmesi gerektiği belirtilerek, “*Çalışan kadınların çalışma hayatı, sosyal güvenlik, sağlık, mesleki eğitim, yeniden işe alınma gibi konularda karşılaştıkları uygulamadan kaynaklanan güçlüklerin giderilmesi için tedbirler geliştirilecek, çocuklarının bakım imkanlarının artırılması teşvik edilecektir.*” (DPT, 1990: 287) ifadesi ile kadınların karşılaştıkları eşitlik sorunlarının çözülmesi için önlemlerin alınacağı vurgulanmıştır. Ayrıca “*Kadının eğitimi, sağlığı ve istihdamı konularındaki sorunlar kısmen devam etmektedir.*” (DPT, 1990: 341) tespitinde bulunularak, kadınların toplumsal konumlarının güçlendirilmesi için sağlık, eğitim ve istihdam imkanlarının artırılması gerektiği belirtilmiştir (DPT, 1990: 353).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1996-2000), önceki kalkınma planlarına göre kadınlara yönelik daha çok ifade bulunmaktadır. “*Dünyada Gelişmeler ve Türkiye*”

bölümünde, kadınların kalkınmadaki önemine vurgu yapılmakta ve kadınların eğitiminin kalkınmada itici bir güce sahip olduğuna değinilmektedir (DPT, 1996:4). “*Sosyal Gelişmeler*” bölümünde, kadın erkek eşitliğine uygun mevzuat düzenlemelerinin gerçekleştirilmesine ve kadınların kalkınmaya katılımlarının artırılması için eğitim, sağlık, istihdam ve sosyal güvenlik alanlarında kadınlara yönelik iyileştirilmelerin yapılması gerektiğine değinilmektedir (DPT, 1990: 13). İlgili bölümün devamında kadınların işgücüne katılım oranlarından bahsedilmektedir. Kadınların işgücüne katılım oranları ile genç işsizlik oranlarına aynı paragrafta vurgu yapılarak her iki kesimin de oranlarının düşük olduğu belirtilmektedir (DPT, 1990: 14).

“*Nüfus ve Aile Planlaması*” bölümünde yer alan “*Mevcut Durum*” başlığı altında kadın erkek eşitliğine atıf yapılarak, mevzuatın buna göre düzenlenmesi gerektiği vurgulanmakta ve bu sayede kadınların eğitim, sağlık, istihdam ve sosyal güvenlik alanlarında konumlarının iyileştirilmesi hedeflenmektedir (DPT, 1996:35). “*Hukuki ve Kurumsal Düzenlemeler*” bölümünde, Türk Medeni Kanun’un kadın erkek eşitliğine göre yenilenmesi, çalışma hayatında gebe ve doğum izni, kreş ve çocuk bakımı konularında düzenlemeler yapılması gibi ifadeler yer alarak kadının toplumsal konumundaki eşitsizliklerin giderilmesi için yapılacak girişimler belirtilmektedir (DPT, 1996:40). Bu maksatla kadın erkek eşitliği, çalışan kadınların annelik görevi nedeniyle işten çıkarılmasının engellenmesi, çocuk bakım evlerinin artırılması gibi düzenlemelerin ilgili mevzuatta yer alacağı ifade edilmektedir (DPT, 1996: 222). Ayrıca “*Amaçlar, İlkeler ve Politikalar*” bölümünde kadınların ekonomik ve toplumsal hayatlarında yaşadıkları eşitsizliklerinin giderilmesi için çalışmalar yapılacağı, kadınların refah seviyelerinin artırılması için eğitimlerine önem verileceği ifade edilmektedir (DPT, 1996: 38). “*İstihdam ve İşgücü Piyasasında Etkinliğin Arttırılması Projesi*” bölümünde yer alan “*Mevcut Durum*” başlığında kadınların ücretsiz aile işçisi olarak istihdama katıldığı, bu oranının %80 olduğu ifade edilmekte ve kentlerdeki kadınların işgücüne katılım oranının düşüklüğü belirtilmektedir (DPT, 1996: 50).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (2001-2005), cinsiyet eşitliğine yönelik tespit ve alınacak tedbirler öncelikli olarak “*Sosyal ve Kültürel Alanda Sağlanan Gelişmeler*” bölümünde kadınların işgücüne katılım oranları açısından yer almaktadır. Bölümde, 1999 yılında kadınların işgücüne katılım oranlarının %31,1 olduğu, kentlerde

bu oranın %16,9 düştüğü ve kırsal alanlarda ise %49,6 olduğu (DPT, 2001: 16), ayrıca tarım sektöründe çalışanların %57,8'i ücretsiz aile işçisi olup, bunun %74'ünü kadın işgücünün oluşturduğu belirtilmektedir. Kentlerdeki işgücüne katılım oranı ise %51,8'dir. Bu oranının %73,5'ini erkekler, %31,1'ini ise kadınlar oluşturmakta ve kadınların işgücüne düşük katılımı sebebiyle genel işgücüne katılımın düşük olduğu ifade edilmektedir (DPT, 2001: 103).

Planda, “*Kadın, Aile ve Çocuk*” bölümündeki “*Mevcut Durum*” başlığının altında, kadınların istihdama daha fazla katılmaları için olanakların artırıldığı, bu sebeple de İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü tarafından “*İstihdam Eğitim Projesi*” gereğince kadınlar için beceri kazanma kurslarının düzenlendiği ifade edilmiştir (DPT, 2001: 93). Ayrıca kadınların gelir getirici faaliyetlerde yer almasını sağlamak amacıyla “*Kadın Statüsü ve Genel Müdürlüğü*” tarafından bir merkez kurulduğu, kadınlara yönelik hizmetin artırılması için 13 valilikte “*Kadının Statüsü Birimi*” kurulduğu belirtilmiştir (DPT, 2001:94). “*Amaçlar, İlkeler ve Politikalar*” başlığı altında ise, kadınlara eşit fırsat ve imkanların verilmesi, iş hayatına, karar alma mekanizmalarına ve kalkınma sürecine katılımlarının artırılması hedeflenmiştir (DPT, 2001: 94).

Dokuzuncu Kalkınma Planında (2007-2013), cinsiyet eşitliğine yönelik tespit ve kadınlar için alınacak tedbirler öncelikli olarak, “*İstihdamın Arttırılması*” bölümünde kadınların işgücüne ve istihdama katılım oranlarının düşük olduğuna ve bu oranların erkeklerin katılım oranlarının üçte biri olduğuna değinilmektedir. “*Gelir Dağılımının İyileştirilmesi, Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele*” bölümünde ise, kırsal alanda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların kentlere göç etmeleriyle birlikte niteliklerinin yetersizliği sebebiyle işgücünden uzaklaştıkları belirtilmektedir. Bu yüzden de sosyal dışlanma ve yoksulluk riskiyle karşı karşıya oldukları ifade edilmektedir (DPT, 2007: 43).

“*Plan Dönemi Hedef ve Tahminleri*” bölümünde aktif işgücü politikaları sayesinde kadınların işgücüne katılım oranının yükseltilmesi, ülke genelindeki işgücüne katılım oranının 2,1 puan yükselmesi planlandığı ifade edilmektedir (DPT, 2007: 62). Planda, “*İstihdamın Arttırılması*” bölümünün işgücü piyasasının geliştirilmesi başlığında, kadınların işgücüne ve istihdama katılımlarının artırılması için çocuk bakım hizmetlerine erişimlerinin kolaylaştırılacağı (DPT, 2007: 37), “*Beşerî Gelişme ve Sosyal*

Dayanışmanın Güçlendirilmesi” bölümünde ise kadınlarına karşı mesleki eğitim hizmetlerinin artırılacağı belirtilmektedir (DPT, 2007: 89).

2014 yılına kadar hazırlanmış olan en kapsamlı içerik Onuncu Kalkınma Planında (2014-2018) yer almaktadır. Bu planda, cinsiyet eşitliğine yönelik olarak belirtilen tespit ve çalışmalar öncelikli olarak, birinci bölümde yer alan *“Demografik Değişiklikler”* başlığı altında verilmektedir. Buna göre kadınların eğitim aracılığı ile iş hayatına ve sosyal yaşama daha fazla katılabilecekleri ve böylelikle kadınların ülkenin kalkınmasını da etkileyecek önemli faktörlerden biri haline gelebileceği belirtilmiştir (DPT, 2014: 10).

“Plan Öncesi Dönemde Türkiye’de Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler” bölümünde kadın, çocuk, yaşlı ve özel gereksinimli bireylerin ekonomik ve sosyal yaşama daha fazla katılmalarını artırmak için önemli adımların atıldığı (DPT, 2014: 24), *“Temel Hak ve Özgürlükler”* bölümünün durum analizi başlığında, kadınlara yönelik olarak yapılacak pozitif ayrımcılığın eşitliğe aykırı olarak kabul edilmeyeceği ve bunun Anayasada düzenlendiği belirtilmektedir (DPT, 2014: 38).

“Aile ve Kadın” bölümünün durum analizi başlığında, kadının güçlendirilmesi için işgücüne katılımı artırılmış, TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu’nun kurulduğu, kadınların istihdama katılımlarını artırma ihtiyacının devam ettiği belirtilmektedir (DPT, 2014: 40). Bölümün amaç ve hedefler başlığında, toplumsal cinsiyet bağlamında kadınların ekonomik ve sosyal statülerinin güçlendirilmesi ve toplumsal bütünleşmenin sağlanmasının temel amaç olduğu ifade edilmektedir. Bölümün politikalar başlığı altında, kadınların istihdama katılımlarının artırılması ve toplumsal cinsiyete duyarlı bütçelemenin oluşturulması için çalışmaların gerçekleştirileceği belirtilmektedir (DPT, 2014: 40).

“İstihdam ve Çalışma Hayatı” bölümünün durum analizi başlığı altında, öncelikli olarak kadın ve gençlerin istihdama ve işgücüne katılımlarını artırmak, kayıt dışılığı azaltmak, iş ve sosyal güvenliği artırmak gibi çalışma hayatındaki temel sorunların çözümünün önemli olduğu ve buna göre politikaların uygulanması gerektiği belirtilmektedir (DPT, 2014: 46). Bölümün amaç ve hedefler başlığında, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanacağı işgücü piyasasının oluşturulmasına (DPT, 2014: 47), politikalar başlığında ise, kadınlar ve gençler başta olmak üzere nitelikli istihdam

imkanlarının geliştirileceğine ve istihdama ve işgücüne katılımlarının artırılması için iş ve aile yaşamının uyumlaştırılma politikalarının uygulanacağına değinilmektedir (DPT, 2014: 47).

“*Nüfus Dinamikleri*” bölümünün politikalar başlığında, doğum hızının düşüşünü engellemek için kadınların doğum izni haklarının geliştirileceği, kreşlerin teşvik edileceği ve esnek çalışma imkânlarının sağlanacağı ifade edilmektedir (DPT, 2014: 50). “*Yenilikçi Üretim, İstikrarlı Yüksek Büyüme*” bölümünde dünyanın en büyük ekonomileri arasında yer alabilmek için nüfusun üretim sürecine katılımın artırılması gerektiği bu sebeple de kadınların üretim sürecine katılımının son derece önemli olduğu vurgusu yapılmaktadır (DPT, 2014: 57). “*Büyüme ve İstihdam*” bölümünün amaç, hedef ve politikalar başlığında, kadınların iş hayatına katılmalarının önemi belirtilerek, plan sonunda işsizlik oranının 7,2 seviyesine düşürülmesinin hedeflendiği ifade edilmektedir (DPT, 2014: 62).

“*Girişimcilik ve Kobiler*” bölümünün politikalar başlığında, kadınların girişimciliğine, genç ve sosyal girişimciliğe de önem verileceği belirtilmektedir (DPT, 2014:93). “*İşgücü Piyasasının Etkinleştirilmesi Programı*” bölümünde program hedeflerinde, kadınların plan dönemi sonunda, işgücüne katılım oranlarının %34,9’a, istihdam oranlarının ise %31’e çıkarılması hedeflenmektedir. Bu sebeple de kadınlar için istihdam teşviklerinin etkinleştirilmesi, hasta, yaşlı ve çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve kadın girişimciler için özel destek programlarının uygulanacağı belirtilmektedir (DPT, 2014: 164).

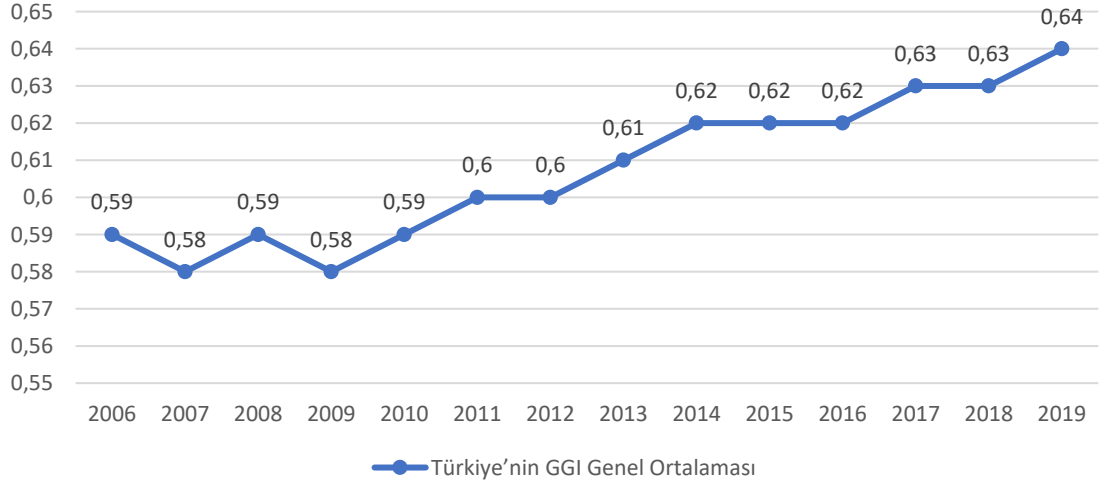
2019 yılı On Birinci Kalkınma Planında ise, istikrarlı büyüme için kadınların işgücüne katılımının teşvik edilmesi temel öncelikler arasına konmuştur. Ancak plan öncesi ekonomik ve sosyal gelişmelerin anlatıldığı bölümde %9 olan işsizlik oranının, çalışma çağı nüfusunun yanı sıra özellikle kadınlar olmak üzere işgücüne katılım oranlarındaki güçlü artışlara bağlı olarak %11’e yükseldiği açıklanmıştır (CBSBB, 2019: 18, 30).

C. Uluslararası Raporlarda Türkiye’de Cinsiyet Eşitsizliği

Dünya Ekonomik Forumu (WEF) tarafından yayınlanan Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksine göre Türkiye’nin cinsiyet eşitsizliği konusundaki genel ortalamasına ve diğer

dünya ülkeleri içerisindeki konumuna yer verilmektedir. Aynı şekilde GGI'nın dört alt endeksi olan "Ekonomik Katılım ve Fırsat, Eğitimde Kazanım, Sağlık ve Hayatta Kalma, Siyasi Güçlendirme" konularında da Türkiye'nin ne durumda olduğu ve endekse katılan diğer ülkeler arasında kaçınıcı sırada bulunduğu görülebilmektedir.

Şekil 4.2006-2019 Yılları Arasında Türkiye'nin GGI Genel Ortalaması (0-1)

Kaynak: WEF, The Global Gender Gap Report, 2006-2020.

Şekil4. de 2006 ile 2019 yılları arasındaki verilerin yıllara göre ortalama değerler ile GGI deki seyri gösterilmektedir. Cinsiyet eşitsizliği açısından 2009 yılından sonra istikrarlı bir şekilde Türkiye'nin genel ortalamasında iyileşme olduğu saptanmaktadır. Özellikle, 2009-2011 ve 2012-2014 yılları arasında 2 yıl üst üste cinsiyet eşitsizliği boşluğunu kapatmıştır. 2017 yılında ise küresel cinsiyet eşitsizliğinin %62,6'sını kapatarak 144 ülke arasından 131. sırada yer almıştır. Verilere bakıldığında 2015 ve 2016 yılında sıralamada bir değişiklik olmadığı görülmektedir. 2017 yılında ise Türkiye'nin sıralaması gerilemiştir. Türkiye 2018 yılı Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi'nde (GGI) ise 149 ülke içinde 130. sırada bulunmakta iken 2019 yılında 153 ülke arasında 130. sırada yer almıştır (WEF, 2006-2020). Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporunun ilk yayınladığı 2006 yılında 115 ülke arasında 105'inci olan Türkiye, değerlendirmeye katılan ülke sayısının da artmasıyla 13 yılda 25 sıra gerilemiştir.

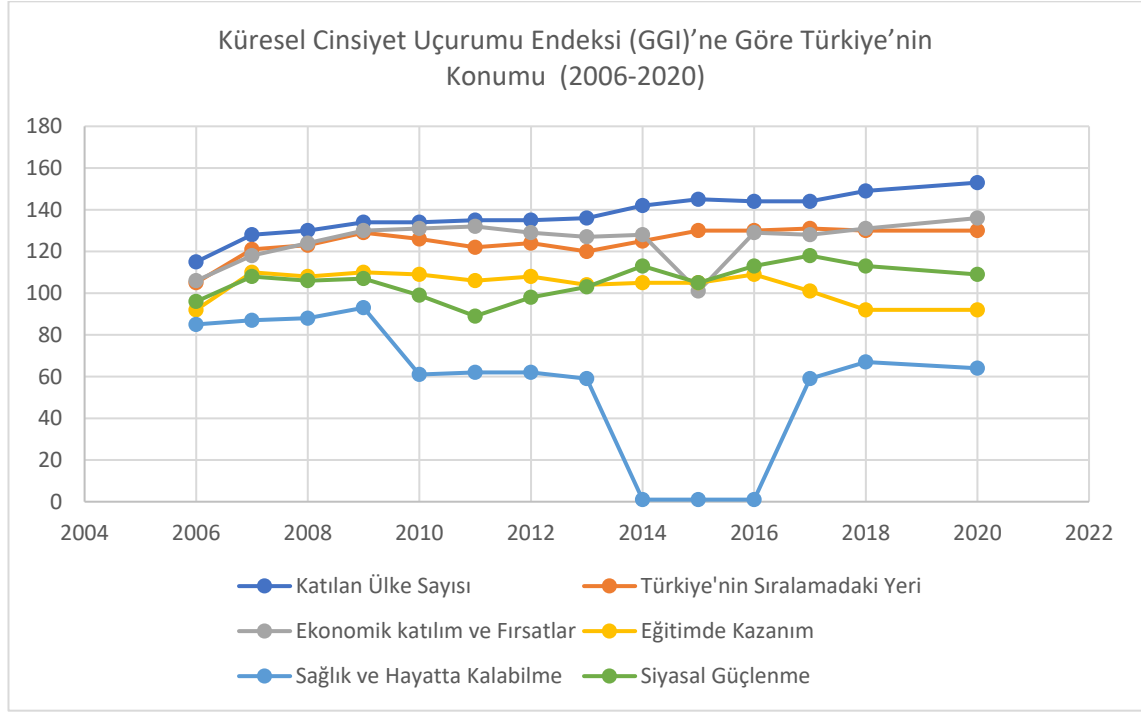
Tablo 4.Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi (GGI)'ne Göre Türkiye'nin Konumu (2006-2020)

Yıllar	Katılan Ülke Sayısı	Türkiye'nin Sıralamadaki Yeri	Ekonomik Katılım ve Fırsatlar	Eğitimde Kazanım	Sağlık ve Hayatta Kalabilme	Siyasal Güçlenme
2006	115	105	106	92	85	96
2007	128	121	118	110	87	108
2008	130	123	124	108	88	106
2009	134	129	130	110	93	107
2010	134	126	131	109	61	99
2011	135	122	132	106	62	89
2012	135	124	129	108	62	98
2013	136	120	127	104	59	103
2014	142	125	128	105	1	113
2015	145	130	101	105	1	105
2016	144	130	129	109	1	113
2017	144	131	128	101	59	118
2018	149	130	131	92	67	113
2020	153	130	136	92	64	109

Kaynak: WEF, The Global Gender Gap Report, 2006-2020.

GGI'da "Eğitimde Kazanım" alt endeksinde Türkiye'nin eğitime katılımında cinsiyet eşitsizliği puanlarına ve dünya ülkeleri içerisindeki sıralamasına da yer verilmektedir. Türkiye'nin söz konusu alandaki puanlarının %88,4 ile %96,8 arasında değiştiği görülmektedir. Türkiye 2006 yılında eğitimde cinsiyet eşitsizliğinin %88,4'ünü kapatarak 115 ülke arasından 92. sırada yer almıştır. Türkiye 2010 yılına gelindiğinde eğitimde cinsiyet eşitsizliğinin %90'ını, 2014 yılına gelindiğinde ise %95'ten daha fazlasını kapatmıştır. Türkiye'nin 2017 yılında eğitimde cinsiyet eşitsizliğinin %96,5'ini kapattığı ve 144 ülke arasından 101. sırada yer aldığı görülmektedir. Ayrıca Türkiye, 2018 yılında eğitimde cinsiyet eşitsizliğinin %96,8'ini kapatarak 106 ülke arasından 92. sırada; 2019'da eğitimde cinsiyet eşitsizliğinin %96,6'sını kapatarak 113 ülke arasından 92. sırada yer almıştır (WEF, 2006 ve diğer yıllar). 2006-2020 seneleri arasındaki veriler incelendiğinde Türkiye'nin eğitimde cinsiyet eşitsizliğini zamanla kapattığı anlaşılmaktadır.

Şekil 5. Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi (GGI)'ne Göre Türkiye'nin Konumu (2006-2020)

Kaynak: WEF, The Global Gender Gap Report, 2006-2020.

GGI'nın 2006-2020 yılları arasında “Sağlık ve Hayatta Kalma” alt endeksinde sunulan verilerine bakıldığında Türkiye'nin sağlık ve yaşam süresinde cinsiyet eşitsizlik puanları %96,9 ile %98 arasında değişmektedir. Türkiye 2006 yılında 115 ülke arasında sağlık alanındaki cinsiyet eşitsizliğinin %96,9'unu kapatarak 85. sırada yer almıştır. Türkiye bu alandaki cinsiyet eşitliği boşluğunun %97'sini ilk defa 2007 yılında kapatmış, 2014 yılında ise %97,9'unu kapatarak en hızlı gelişme gösteren ülkeler arasında 1.sırada yer almış ve bu birinciliğini 2 yıl daha sürdürmüştür. Sağlık ve yaşam süresinde cinsiyet eşitsizliğinin kapanma oranları sonraki yıllarda yani 2017'de %97,7; 2018'de %97,6 ve 2019'da yine %97,6 olarak gerçekleşmiştir. Ülke sıralaması ise 2017'de 59'unculuk, 2018'de 67'ncilik ve 2019'da 64'üncülük olmuştur (WEF, 2006 ve diğer yıllar).

GGI'nın “Ekonomik Katılım ve Fırsatlar” alt endeksinde göre Türkiye'nin diğer dünya ülkeleri içerisindeki konumu ve puanları %38,5 ile %47,8 arasında değişmektedir. Türkiye 2006 yılında 115 ülke arasından ekonomik katılım ve fırsatlar alanında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin %43,4'ünü kapatarak 106. sırada yani sondan 10. sırada kendine yer bulmuştur. Fakat Türkiye bu olumsuz duruma rağmen 2007 yılından 2011 yılına kadar ekonomik katılım ve fırsatlarda cinsiyet eşitsizliği sağlama konusundaki puanı

endekse katılan ülkelerinin sayısının da artmasıyla değiştirmiştir. Örneğin 2008 yılında sondan 7. Sırada, 2009 yılında sondan 5. sırada 2010 ve 2011 yılında sondan 4. sırada yer almıştır. 2017 yılına gelindiğinde ise cinsiyet eşitsizliğinin %47,1'ini kapatmış ve 144 ülke arasından 128. sırada yer almıştır. 2018'de ise 2017 senesine göre gerileyerek bu oran %46,6'ya sıralama ise 131'inciliğe düşmüş, 2019'da tekrar yükseliş göstererek %47,8 unu kapatabilmiş ancak sıralamadaki yeri 153 ülke arasında 136'ncılık olmuştur (WEF, 2006 ve diğer yıllar). 2020 yılında Türkiye'nin almış olduğu bu puan Türkiye'nin 2006 yılından beri söz konusu alanda göstermiş olduğu en iyi skor olmakla birlikte ekonomik katılım ve fırsatlar konusunda kapatması gereken cinsiyet eşitsizliği oranı %51,2'dir. Söz konusu puan Türkiye'yi sondan 17. sıraya ilerletmiştir. Fakat Türkiye'nin kapatması gereken açığın yarından daha fazla oluşu cinsiyet eşitsizliğinin ne kadar büyük büyük bir sorun olduğunu göstermektedir (WEF, 2006 ve diğer yıllar).

GGI'da "*Siyasi Güçlendirme*" alt endeksinde Türkiye'nin politik hayata katılımında cinsiyet eşitsizliği puanlarının ise %5,1 ile %12,4 arasında değiştiği görülmektedir. Türkiye 2006 yılında politik alandaki cinsiyet eşitsizliğinin %5,1'ini kapatarak 115 ülke arasından 96. sırada yer almıştır. Bir başka deyişle Türkiye'nin 2006 yılında politik hayata katılımında eşitsizliğinin %5,1'i kapanmış %94,9'u kalmıştır. 2007 yılında söz konusu alanda eşitsizliği aynı kalmış, 2008 yılından 2011 yılına kadar politik hayata katılım konusundaki cinsiyet eşitsizliği sınırlı bir değişim göstermiştir. 2006-2020 verilerine bakıldığında söz konusu alanda ilk ciddi değişim 2015 yılında gerçekleşmiştir. 2015 yılında politik hayata katılımında cinsiyet eşitsizliğinin %10,3'ünü kapanmış ancak %89,7'lik kapanması gereken açık kalmıştır. 2017 yılına gelindiğinde ise ilgili alandaki eşitsizlik %8,8, 2018'de %10.1 ve 2019'da %12.4 olarak gerçekleşmiştir. Ülke sıralaması ise 2017'de 144 ülke arasında 118'inci, 2018'de 149 ülke arasında 113'üncü ve 2019'da 153 ülke arasında 109'uncu olmuştur (WEF, 2006 ve diğer yıllar). 2019 yılı puanı Türkiye'nin bu alanda göstermiş olduğu en iyi puan cinsiyet eşitsizliği skoru olmasına rağmen mevcut durum politik hayata katılım konusunda yaşanan problemin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir (WEF, 2006 ve diğer yıllar).

WEF dışında Birleşmiş Milletler de (BM) cinsiyet eşitsizliğinin ölçümü amacıyla endeksler yayınlamaktadır. Nitekim 2014 tarihinde BM tarafından düzenlenen Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi'nde (Gender Inequality Index-GII) Türkiye, 105 ülke

arasında 71'inci sırada iken, yine 2018 yılında yine BM tarafından yapılan GII'da Türkiye, 162 ülke içinde 66'ncı sıraya yükselmiştir (UNDP, 2019).

Her ne kadar Türkiye'nin 2019 yılı milli geliri esas alındığında, Türkiye dünyanın en büyük 17. Ekonomisi²⁸ olsa da tüm bu endeksler ve sıralamalar bize bu ekonomik büyüklüğün kadınlara ve farklı kesimlere eşit biçimde yansımadığını, sosyal kalkınmayı doğrudan ya da beraberinde getirmediğini ve ülke genelinde eşitsizlikleri azaltmadığını da göstermektedir.

BM ve WEF tarafından yayımlanan raporlarda ortaya konulan bu veriler ülke düzeyindedir. Ancak Türkiye'de cinsiyet eşitsizliğinin tespit edilmesi için bölgesel ve hatta iller bazında çalışmalar yapılması, çıkan sonuçların da birbirlerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Fakat makrodan mikroya inilerek karşılaştırma yapılmak istenildiği zaman il düzeyinde veri kısıtı yapılacak analizleri sınırlandırmaktadır.

²⁸ www.countryeconomy.com, Erişim tarihi: 08-08-2020

III. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ VE EKONOMİK KALKINMA İLİŞKİSİNİN MEKÂNSAL VERİ ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

VI. CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ VE EKONOMİK KALKINMA İLİŞKİSİNE YÖNELİK LİTERATÜR TARAMASI

A. Yurt İçinde Yapılan Çalışmalar

Cinsiyet eşitsizliği ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi Türkiye'nin 81 ili için mekânsal bir veri analizi ile inceleyen bu çalışmanın aksine, yurtiçindeki çalışmalar daha çok kadının toplumdaki rolü ve işgücüne katılımları üzerinedir. Türkiye'de yapılan bir kısım çalışmalar cinsiyet eşitsizliği ve kadının istihdamdaki rolünü evrensel boyutta değerlendirirken, diğer bir kısım da Türkiye bütününe kapsayacak şekilde incelemelerde bulunmuştur. Ayrıca Türkiye özelinde belirlenmiş özel bir bölgeye yöneliktir çalışmalar da mevcuttur.

Evrensel bir problem olarak cinsiyet eşitsizliğini ele alan Ecevit (2003), özellikle kadın ve yoksulluk üzerinde durarak yoksulluğun kadınlaşması kavramı irdelemiştir. Çalışmada kullanılan veriler anketlerle toplanıp, basit tesadüfi örneklem kullanımı tercih edilmiştir. SPSS istatistik programı ile analiz edilen bu çalışmada, kadınların neden daha yoksul olduğu ve neden yoksulluğun daha çok bir "kadın sorunu" halinde ortaya çıktığını incelenmiştir. Tokgöz (2009), ekonomik krizin istihdam piyasaları bakımından etkilerini toplumsal cinsiyet noktasından ele almayı ve ekonomik krizin istihdam biçimleri, istihdama erişim ve işsizlik konularında erkekleri ve kadınları hangi açıdan ve ne ölçüde etkilediğini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Çelik ve Ertürk Atabey (2013), çalışmasında toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının ana-akımlaştırılmasını yeterli olmadığını ve nicel verilerle desteklenmiş nitel göstergelerin bütçeleme üzerinde daha etkin olacağını vurgulamıştır.

Türkiye özelince hem toplumdaki kadının rolü hem de kadının istihdamdaki konumuna yönelik yapılan çalışmalardan Özar (2006), kadın istihdamı konusunda, Türkiye'nin makroekonomik politikalarından, ev içi işlerin hemen hemen tümünü kadının

üzerine yikan cinsiyete dayalı iş bölümüne kadar uzanan bir sorunlar dizisi ile karşı karşıya kalındığını belirtmiştir. İleri sürülecek çözümlerde eşitlik, eğitim, kayıtlı iş, sağlık imkânları gibi diğer konuların eksik bırakılması durumunda Türkiye’de kadın istihdamının artırılmasına yönelik istenen katkının sağlanamayacağı belirtilmiştir. Kaçar (2007), kadın ve erkek eşitsizliğini içinde barındıran toplumsal cinsiyet değerleri ve algılamalarının varlığını korumakta olduğunu, toplumda artan muhafazakarlaşmanın hak ve özgürlüklerin yaygınlaşmasını sınırlandırdığını belirtmiştir. Ecevit (2010), toplumda var olan “erkek işleri” ve “kadın işleri” ayrımının kadınların istihdamına etkisi olup olmadığını araştırdığı çalışmasında yapılan ayrımın istihdam üzerinde etkili olduğunu ve bu durumun kadınların ve erkeklerin çalıştıkları sektörler açısından aralarında ciddi farklılıklara yol açtığını belirtmiştir. Karagel ve Üçeçam (2010), 1990 ve 2000 yılları arasında tarım sektöründe kadınların nüfus oranındaki ve bu oranın bölgesel dağılımında meydana gelen değişimleri ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada kullandıkları yöntem olarak coğrafi analiz ve sentezler sonucunda, 2000 yılında toplam Türkiye nüfusunun %14’ünü kadın işgücü, %24’ünü ise erkek işgücü oluşturduğunu ve kırsal kesimde çalışan nüfusun %51’ini, il ve ilçe merkezlerinde de %18’ini kadınların meydana getirdiğini belirtmiştir. Bununla beraber bölgesel bazı farklılıkların dışında oran itibariyle kadınların tarım sektöründeki payının artmaya devam ettiği sonucuna varmıştır. Kulak (2011), Toplumsal cinsiyet ile ilgili sorunların çözümünde; kadın istihdamının artırılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi ve bununla ilgili tüm ortak yanların birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Maya (2013), toplumsal cinsiyet açısından durum değerlendirmesi olan çalışmasındaki ilgili veriler OECD (2012), UIS (2011), EURYDICE (2009) ve MEB (2012) istatistiklerinden elde etmiştir. AB ülkeleri değerlerinin aritmetik ortalamalarına ve Türkiye’nin değerleri ile karşılaştırarak; Türkiye’de kadının eğitim durumunu bireysel ve toplumsal açıdan yansımalarına yönelik bir durum saptaması yapmıştır. Türkiye’de eğitimin tüm kademelerine kızların katılım oranları ve beklenen eğitim süresi bakımından AB ülkelerinin gerisinde yer aldığını belirtmiştir. Koç Holding ve AÇEV (2015), 2013 yılı TÜİK verilerine göre inceleyen rapora göre; okuma yazma bilmeyen veya az okuma yazma bilen kadınların oranı %20, ilkokul mezunu oranı ise %48’dir. Bu verilere göre Türkiye’deki kadınların %68’inin ortaokul mezunu dahi olmadığı görülmektedir. Türkiye’deki kadınların %28’i çalışmakta, %72’si çalışmamaktadır. Yine 2014 yılı TÜİK verilerine göre kadınların

%60'ı ücretli işte çalışmakta, %30'u ise ücretsiz olarak aile işinde çalışmaktadır. Kendi işinde çalışan kadınların oranı %9 iken, işveren olarak çalışan kadınların oranı ise sadece %1'dir. Bir Devlet organı olan Aile ve Çalışma Bakanlığı'nın Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından 2018 yılında yayınlanan "*Türkiye'de Kadın*" kitabı Türkiye'de kadınlar ile ilgili pek çok alanda veri ve yorum sunmaktadır. Örneğin eğitim düzeyi arttıkça, işgücüne katılımın arttığı belirtilmektedir. Bazı iş ve meslek dallarının toplumsal cinsiyet yargıları nedeniyle kadınlara uygun olarak görülmemesi, görevlerin dağılımında adil davranılmaması ve kriz dönemlerinde önce kadınların işten çıkarılması gibi bazı ayrımcılıklar ile karşı karşıya kaldığı vurgulanmaktadır. Tarım sektöründeki kadınlar, çoğunlukla ücretsiz aile işçisi konumunda olmaları nedeniyle, gelir elde etmemekte veya daha az gelir elde etmektedir.

Türkiye'deki belli bir bölge üzerine yapılmış çalışmalardan Ökten (2009), eril bir toplum düzeninin egemen olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, toplumsal cinsiyet rollerinin somut ilişkiler içinde nasıl görüldüğünü ve bu ilişkilerin barındırdığı verileri incelemiştir. Toplumsal yapının toplumsal cinsiyet rolleri üzerinde etkili olduğunu ve eğitim eksikliğinin kadınların erkeklere bağımlı olmalarının nedeni olduğu sonucuna varmıştır. Kantar (2000), Adana il merkezi ve kırsalında yaşayarak hayatlarını tarımsal faaliyetler ile devam ettiren çiftçi ailelerini, sosyal yapı ve toplumsal cinsiyet bağlamında incelemiştir. Bu araştırma kapsamında kırsal ve kentsel kesim arasında nesiller arası kıyaslama yapılarak toplumsal cinsiyet açısından aradaki farklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kırsal bölgelerden kente göç etmenin nedeni olarak ebeveynlerin çocuklarına daha iyi bir eğitim ve tarım dışı işlere yönelme amacı olduğu sonucuna varmıştır. Özellikle eğitimin ancak 3. kuşakta beklenen amaca ulaştığını saptamıştır.

Türkiye'deki illeri karşılaştıran ilk çalışma 2014 yılında, ikincisi 2016, üçüncüsü ise 2018 yıllarında TEPAV tarafından yayınlanmıştır. Bu rapor endeks olarak oluşturulduğu için ekonometrik analiz yöntemleri kullanılmamıştır. Kavas (2018)'in "*Karşılaştırmalarla 81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi-2018*" konulu araştırması, Türkiye'deki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini il bazında detaylı olarak ele almaktadır. Türkiye'deki Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksinin belirlenmesinde Türkiye'de il düzeyinde eğitim, işgücüne katılım, sağlık ve belediye meclisinde kadın-erkek oranları olmak üzere dört temel göstergeden yararlanılmıştır. Endeks değerleri sıfır

ile bir aralığındadır. “0” değerine yakınlık, eşitliğin yüksek olduğunu, “1” değerine yakınlık ise eşitsizliği göstermektedir. Eğitim alanında en az 25 yaş üstü lise mezunu kadın ve erkek oranları; istihdam alanında, kadın ve erkek istihdam oranları; sağlık alanında anne ölüm oranı ile ergen doğurganlık oranı ve temsil oranının belirlenmesinde de Belediye Meclisindeki kadın ve erkek oranları dikkate alınmaktadır. 2018 yılı araştırmasına göre Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğine göre eşitliğin en yüksek olduğu ilk on il sırasıyla, İstanbul, Rize, Ankara, Bursa, Tunceli, Bolu, Antalya, Eskişehir, Düzce ve Kocaeli’dir. Eşitsizliğin en yüksek olduğu iller ise sırasıyla Ağrı, Afyon, Yozgat, Niğde, Muş, Iğdır, Bitlis, Kars, Siirt ve Ardahan’dır.

B. Yabancı Çalışmalar

Ekonomik kalkınma ve toplumsal cinsiyet eşitliği arasındaki ilişkiyi açıklayan araştırmalardan McDonald (2000), ülkelerin gelişmişlik düzeyi, toplumda doğurganlığın geleceği ve toplumsal cinsiyeti konu edinen bir araştırma yürütmüştür. Gelişmişlik düzeyi yüksek olan ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitliğinin yüksek olduğu ve doğurganlık düzeyinin çok düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Antonopoulos ve Memiş (2009), ekonomik krizin etkilerini toplumsal cinsiyete duyarlı bir bakış açısıyla incelemişlerdir. Çalışmada öncelikle krizin toplumsal cinsiyete duyarlı bir analizinin gerekçelerini tartışılmış, daha sonra krizin gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerine, hane halklarına ve çalışma yaşamına yansımaları incelenmiştir. Çalışmada ayrıca, kriz etkilerinin dünyanın değişik bölgelerinde ve gelişmekte olan farklı ülkelerdeki biçimlerinden de örnekler sunulmuştur. Çalışma krizin toplumsal cinsiyet bakımından duyarlılık analizi, toplumun farklı sosyal grupları üzerinde yarattığı değişik etkilerinin değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Klasen ve Lamanna (2009), Panel regresyonları kullanılarak eğitim ve istihdamdaki eşitsizliklerin ekonomik büyümeyi ne ölçüde etkilediğini ölçmek için yapılan bu çalışmada; Orta Asya, Kuzey Afrika, Güney Asya ve Doğu Asya ülkeleri kıyaslanmıştır. Eğitim ve istihdamdaki cinsiyet eşitsizliğinin; Orta ve Güney Asya ile Kuzey Afrika’daki eşitsizliklerin büyümedeki maliyeti Doğu Asya’ya kıyasla sırasıyla yüzde 0,9-1,7 ve 0,1-1,6 farkların olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle istihdamdaki cinsiyet farklılıklarının bölgeler arasındaki ekonomik büyüme oranları üzerinde artan bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte Orta Doğu ve Kuzey Afrika ile Güney Asya, kadın istihdamında daha yavaş

büyüme sergiledikleri görülmektedir. Ekonomik kalkınma ile toplumsal cinsiyet eşitliğinin önemi uluslararası güçlü kuruluşlar tarafından da incelenip raporlanmıştır. Bu kuruluşlardan biri olan OECD, 4 Ekim 2017 tarihinde “*The Pursuit of Gender Equality An Uphill Battle*” ismi ile bir rapor yayınlamıştır. Genel olarak bu rapor, eğitim, istihdam, girişimcilik ve kamu hayatındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine yer vermektedir. Bunlarla birlikte Kabeer ve Natali (2013) ekonomik kalkınma ile cinsiyet eşitliğinin karşılıklı ilişkisini bir tür ‘kazan kazan’ şeklinde incelemişlerdir. Metodolojik kaygılarla ilgili bölümde ülkeler arası regresyon analizi yöntemi kullanılarak değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi ile birlikte sunulmuştur. Çalışmada eğitim ve istihdamdaki toplumsal cinsiyet eşitliğinin artması yalnızca büyümeye katkı sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda büyümenin diğer cephelerde de toplumsal cinsiyet eşitliğinin artmasını sağlamada önemli olduğu sonucuna varmışlardır. Latin Amerika’daki 5 ülke için yapılan panel veri analizinde ise Rodríguez (2017) kadın emeğinin işgücü piyasasına katılımını ve bunun büyüme üzerindeki etkisini çalışmıştır. Bağımlı değişkeni her ülke için üç aylık büyüme oranı olan, oto-regresif olmayan bir dinamik panel modeli kullanarak incelediği bu çalışmada; işgücündeki feminizasyonun büyüme ile pozitif ilişkili olduğu sonucuna varmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadın işgücü potansiyelinin kullanımını kısıtlayarak ekonomik büyümeyi engelleyip engellemediği araştıran IMF raporuna göre; Bertay, Dordevic ve Sever (2020) Kadın işgücü potansiyelinin kullanımı ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Cinsiyet eşitsizliğinin sektör düzeyinde gerçek sonuçlar üzerindeki nedensel etkisini belirlemeyi kolaylaştıran farklılıklardaki farklılık anlamına gelen *difference in differences* (DiD) metodu kullanılmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin endüstri düzeyinde reel ekonomik sonuçlar hakkında nedensel bir etki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla kadın emeğinin daha üretken kullanılması durumunda ekonomik büyümenin güçlü bir destekçisi konumuna ulaşılacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ek olarak cinsiyet eşitliğinin sağlanması için yürütülen politikaların temel insani haklar çerçevesinde kadınları ele alıp eşitsizliğin giderilmesi gerektiği ve böylelikle ekonomik kalkınmada bir kaldıraç görevi göreceği de önerilmektedir. Literatürde yer alan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, çalışmaların bu tez ile farklılık gösterdiği söylenebilir. Konu ile ilgili önceki çalışmalarda genel olarak toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısı üzerinde durulmuş; işgücünde toplumsal cinsiyet, eğitimde toplumsal cinsiyet ve kadınların kırsal alandaki sosyo-ekonomik yapısı gibi

konular ele alınmıştır. Literatürde yer alan çalışmalardaki araştırma sonuçları, kadınların işgücü piyasası, eğitim, sağlık ve siyasal yönetim gibi alanlarda, her ne kadar yetersiz olmakla birlikte, toplumsal cinsiyet eşitliği açığının gün geçtikçe kapandığını ortaya koymaktadır. Ancak kadınlar, aktif olarak toplumsal hayat, işgücü ve siyasal yönetimde yer almalarına rağmen istatistiklerde ve akademik çalışmalarda yeteri kadar yer almamaktadırlar. Yapılan bu tez ile literatürde daha önce yer almayan toplumsal cinsiyet ve ekonomik kalkınma kavramları arasında ilişki kurularak iller düzeyinde mekânsal bir veri analizi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda toplumsal cinsiyet bakış açısıyla ekonomik hayatta yer alan kadınların hem sosyo-ekonomik yapısı hem de ekonomik kalkınmada kadının yeri belirlenmiştir.

II. VERİ, KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Türkiye’de iller düzeyinde cinsiyet eşitsizliğini ölçme girişiminde bulunan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Cinsiyet eşitsizliğini konu edinen çalışmaların bazılarında cinsiyet eşitsizliği, kadınlar ve erkekler arasında eğitimde veya istihdamda ortaya çıkan farklılıklar üzerinden ifade edilmiştir. İller düzeyinde cinsiyet eşitsizliğini bir endeks oluşturarak ölçme çabaları ise ulaşılabılır veri eksiklikleri nedeniyle sınırlı kalmıştır. Yerli literatürde 81 il için cinsiyet eşitsizliği endeksi geliştiren ilk çalışma Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırmaları Vakfı’nın (TEPAV) 2014 yılında yayınladıkları “81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi” adlı çalışmadır (Demirdirek ve Şener, 2014). İlerleyen yıllarda TEPAV bu çalışmayı 2016 ve 2018 yılları için tekrarlamıştır. TEPAV’ın raporlarında da belirtildiği üzere cinsiyet eşitsizliği konusunda Türkiye’de iller düzeyinde verilere ulaşım konusunda belli sınırlılıklar söz konusudur. Bu nedenle Türkiye’de 81 il için aralıksız bir zaman serisi şeklinde cinsiyet eşitsizliği endeksi oluşturmanın çeşitli zorlukları vardır.

Bu tespitlerden hareketle, bu çalışmada öncelikle cinsiyet eşitsizliğini tek bir gösterge üzerinden açıklamak yerine ulaşılabılır veriler doğrultusunda 2009-2018 yılları için illerde sağlık, eğitim ve istihdam başlıklarında cinsiyet eşitsizliği göstergelerinin Keşfedici Mekânsal Veri Analizinin (Exploratory Spatial Data Analysis – ESDA) yapılması amaçlanmıştır. Buna ek olarak aynı yıllar için illerin kalkınma düzeylerini de ESDA ile inceleyerek cinsiyet eşitsizliği ve kalkınma düzeyi arasında mekânsal bağımlılık kalıplarında ve bu kalıpların yıllar içindeki seyirinde görülen benzerlikler ve

farklılıkların incelenmesi amaçlanmıştır. Bilindiği kadarıyla cinsiyet eşitsizliğine ilişkin verilerin Türkiye’de iller düzeyinde mekânsal bağımlılığını yıllar içinde analiz eden benzer bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle çalışmanın literatüre katkı yapması beklenmektedir.

Araştırmada cinsiyet eşitsizliğini temsilen kullanılacak verilerin seçiminde, Birleşmiş Milletlerin geliştirdiği İnsani Gelişme Endeksi kapsamında yer alan Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi referans alınmıştır. Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi sağlık, eğitim, işgücü ve parlamentoda temsiliyet olmak üzere dört başlıkta derlenen verilerden oluşmaktadır. Sağlık başlığında anne ölüm oranı ve ergen doğurganlık oranı, Eğitim başlığında en az lise mezunu 25 yaş üstü kadın ve erkek oranları, işgücü başlığında kadın ve erkek istihdam oranları, son olarak temsiliyet başlığında ise parlamentoda yer alan kadın oranı kullanılmaktadır. Bu verilerden, araştırmanın örneklemini oluşturan Türkiye’nin 81 il düzeyinde ulaşılabilir olanları araştırmaya dahil edilmiştir. Anne ölüm oranlarına ilişkin veriler 26 bölge için mevcut olup iller bazında bulunmaması nedeniyle çalışmaya dahil edilmemiştir. Parlamentodaki temsiliyetin iller düzeyindeki karşılığı olabilecek belediye meclislerinde veya il genel meclislerindeki kadınların oranı verisi de iller düzeyinde yıllık olarak bulunmamaktadır. Bu nedenle araştırmada Cinsiyet Eşitsizliği Endeksinde yer alan verilerden Türkiye’de 81 il için yıllık olarak ulaşılabilen veriler kullanılmıştır. İllerin ekonomik kalkınma düzeyini temsilen dolar cinsinden kişi başına gelir verisi kullanılmıştır. Verilerle ilgili ayrıntılara Tablo 5’te yer verilmiştir.

Tablo 5.Araştırmada Kullanılan Veriler

Veri	Verinin Kısaltması	Verinin Tanımı
Ergen Doğurganlık Oranı	ERG_DOĞ	İllerde 19 yaş altı doğum oranının illerdeki tüm doğumlara oranı. (binde)
Kadınların Eğitim Düzeyi	EGT_KAD	İllerde 25 yaş üstü lise, yüksekokul veya fakülte, yüksek lisans, doktora mezunu kadın sayısının 25 yaş üstü kadın nüfusuna oranı. (yüzde)
Eğitimde Cinsiyet Eşitsizliği ²⁹	EGT_ESZ	İllerde 25 yaş üstü en az lise mezunu kadın oranı ile İllerde 25 yaş üstü en az lise mezunu erkek oranının farkı
Kadın İstihdamı	KİST	SGK istatistik yıllıklarında yer alan il bazında zorunlu sigortalı kadın sayılarının illerde toplam istihdam edilen kişi sayısına oranı. (yüzde)
Kişi Başına Gelir	KBGDO	Dolar cinsinden kişi başına gelir

Analiz yıllarının 2009-2018 yılları arası olarak belirlenmesinin sebebi yukarıdaki tabloda ayrıntıları verilen cinsiyet eşitsizliği ile ilgili verilerin hepsinin bu yıllar arasında kesintisiz olarak mevcut olmasıdır. Tüm verilerin aynı yıl olması veriler arasında sağlıklı şekilde karşılaştırma yapmaya imkân tanımaktadır. Kadın istihdamı verisi Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan (SGK), diğer veriler Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) elde edilmiştir.

III. YÖNTEM

Türkiye'de cinsiyet eşitsizliği ve ekonomik kalkınma ilişkisini mekânsal veri analizi yöntemi ile incelemeyi amaç edinen bu çalışmada analizler, mekânsal iktisat literatüründe yaygın bir şekilde kullanılan ESDA yöntemi ile GeoDa paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Analiz yönteminin ESDA olarak belirlenmesinin sebebi cinsiyet eşitsizliğinin bölgeler arasında farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek ve cinsiyet eşitsizliğinde bölgesel kümelenme eğiliminin olup olmadığını ortaya koymaktır. ESDA ise bölgesel farklılıkları haritalar, kutu grafikleri ve saçılım grafikleri aracılığıyla karşılaştırma ve mekânsal otokorelasyonu ölçme fırsatı sunar (Çelebioğlu ve Dallerba, 2010:382).

²⁹ Eğitimde cinsiyet eşitsizliği verisi, orijinal cinsiyet eşitsizliği endeksinde bulunmayıp kadın ve erkeklerin eğitim düzeyleri arasındaki farkı göstermek için araştırmacı tarafından eklenmiştir.

A. Keşfedici Mekânsal Veri Analizi

ESDA, mekânsal dağılımları ve mekânsal aykırılıkları tanımlamayı ve görselleştirmeyi, mekânsal birlikteliklerin veya kümelenmelerin kalıplarını keşfetmeyi sağlayan birtakım teknikler dizisidir (Anselin vd., 2000: 226). Mekânsal analizin gerçekleştirilebilmesi için öncelikle gözlemlerin bağlantılık derecesini gösteren bir mekânsal ağırlık matrisi oluşturulması gerekir. Bir mekânsal analiz örneğinde n tane birim var ise W ile gösterilen ağırlık matrisinin boyutu $n \times n$ olacaktır. Mekânsal ağırlık, mekânsal birimlerin birbirleriyle komşu olup olmamasına göre belirlenir. Biri i diğeri j olmak üzere iki birime ilişkin ağırlık matrisinde, eğer i ile j komşu ise matriste $w_{ij} = 1$ komşu değil ise $w_{ij} = 0$ bilgisi yer alır (Anselin ve Rey, 2008: 15).

Anselin (1988), ortak sınırlara dayalı ve uzaklığa dayalı olmak üzere iki farklı komşuluk türünden bahsetmiştir. Sınırlara dayalı komşuluk ilişkisini satranç oyununa benzeterek kale (rook), fil (bishop) ve vezir (queen) komşuluklarını geliştirmiştir. Kale, yalnızca ortak sınırları olan birimleri komşu kabul ederken, vezir hem ortak sınırları hem de ortak köşeleri komşu olarak kabul eder. Diğer bir ağırlık matrisi türü de uzaklığa dayalı ağırlık matrisleridir. Bu matris türünde belli bir kritik uzaklık değeri belirlenebilir veya k – *en yakın komşu sayısına* göre matris oluşturulur.

Mekânsal analizde önemli bir nokta da ağırlık matrisinin seçimidir. Baumont ve diğerlerine (2004:150) göre ağırlık matrisinin seçimi mekânsal örneğin coğrafi özelliklerine bağlıdır. Örnekte komşulukların bitişik olup olmadığına dikkat edilmelidir. Diğer taraftan Le Gallo ve Ertur'un (2003) uyguladıkları gibi matris seçiminde gözlemlerin ortalama komşu sayısı belirlenip *k-ortalama komşu sayısı* şeklinde uzaklığa dayalı matris olarak benimsenebilir.

1. Global ve Lokal Mekansal Otokorelasyon

Değer benzerliğinin konumsal benzerlik ile tesadüf etmesi mekânsal otokorelasyon olarak tanımlanır (Anselin vd., 2000). Mekânsal otokorelasyon veya mekânsal bağımlılık kavramı pozitif ve negatif olmak üzere iki şekilde ortaya çıkar. Pozitif mekânsal otokorelasyon durumunda bir değişkene ait yüksek veya düşük değerler mekânda birlikte kümelenme eğilimi gösterirken negatif otokorelasyonda benzer değerlere sahip olmayan

komşular bir arada gözlenirler. Yüksek değerler düşük değerlerle, düşük değerler yüksek değerlerle birbirine yakındırlar (Zeren, 2019: 3).

Global mekânsal otokorelasyon Moran's I istatistiği ile ölçülür ve aşağıdaki gibi hesaplanır (Anselin Sridharan ve Gholaton, 2007; Anselin, 1995).

$$I_t = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n W_{ij}^* x_{it} x_{jt}}{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n x_{it} x_{jt}} \quad (1.a)$$

Denklemden W_{ij} , i ve j adlı mekânsal gözlemler arasındaki komşuluk ilişkisini gösteren ağırlık matrisini ve X_{it} ve X_{jt} , t yılında i ve j gözlemlerindeki ortalamadan sapmaları ifade etmektedir. Moran's I istatistiği 1'e yaklaştıkça güçlü ve pozitif mekânsal otokorelasyonu temsil ederken, -1 etrafındaki değerler negatif mekânsal otokorelasyonu gösterir.

Moran's I testinde hipotezler mekânsal otokorelasyonun varlığı veya yokluğu üzerine kurulmaktadır.

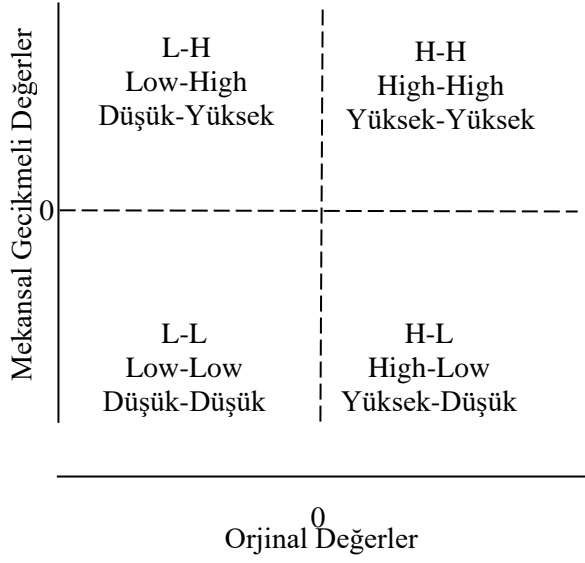
H_0 : Mekânsal otokorelasyon yoktur.

H_1 : Mekânsal otokorelasyon vardır.

H_0 hipotezi mekanlardaki gözlemler arasında korelasyon olmamasını ifade ederken H_1 hipotezi mekanlardaki gözlemler arasında korelasyon olması durumunu ifade etmektedir. Burada mekân olarak bahsedilen birimler ülkeler, eyaletler, iller veya mahalleler olabilir (Yıldırım, 2019: 68).

Moran's I istatistiği global bir ölçüm olup lokal mekânsal otokorelasyonu anlamaya imkân tanımaz. Lokal mekânsal otokorelasyonu ise iki araç ile gerçekleştirilir; Moran's I saçılım diyagramı ve *Mekânsal Birliğin Lokal Göstergeleri* (Local Indicators of Spatial Association- LISA) (Le Gallo ve Ertur, 2003:5).

Şekil 5. Moran's I Saçılma Diyagramı

Şekil 5'te gösterilen Moran's I saçılım diyagramı, incelenen örneklem üzerinde yer alan bir konum (yatay eksen) ile komşularının mekânsal ağırlıklı ortalamalı değerleri (dikey eksen) arasındaki ilişkiyi gösteren dört bölgeden oluşmaktadır (Anselin, 1996:115). Bu dört bölge, dört farklı tip mekânsal otokorelasyonu göstermektedir (Le Gallo ve Ertur, 2003:6):

- 1- Yüksek-Yüksek (HH): Diyagramın sağ üst kısım yer alan düzlem, yüksek değerli komşular tarafından çevrelenmiş yüksek değerli konumları gösterir.
- 2- Düşük-Yüksek (LH): Diyagramın sol üst kısmında yer alan bölge yüksek değerli komşular tarafından çevrelenmiş düşük değerli konumları gösterir.
- 3- Düşük-Düşük (LL): Diyagramın sol alt kısmında yer alan bölge düşük değerli komşular tarafından çevrelenmiş düşük değerli konuları gösterir.
- 4- Yüksek-Düşük (HL): Sağ alt kısmında yer alan bölge ise düşük değerli komşular tarafından çevrelenmiş yüksek değerli konumları gösterir.

Burada HH ve LL pozitif mekânsal otokorelasyona işaret ederken, LH ve HL negatif mekânsal otokorelasyonu belirtmektedir.

2. LISA Analizi

Anselin (1995) global otokorelasyona hangi mekânsal birimlerin daha fazla katkıda bulunduğunu tespit etmek için LISA analizini geliştirmiştir. LISA analizi temel olarak, anlamlı lokal mekânsal kümelenmelerin tanımlanmasına ve global mekânsal

ölçümündeki mekânsal aykırılıkların tespit edilmesine imkân tanımaktadır (Anselin, 1995).

Anselin (1995) bir i bölgesi için Lokal Moran's I istatistiğini aşağıdaki gibi hesaplamıştır:

$$I_i = \left(\frac{x_i}{m_0} \right) \sum_j w_{ij} x_j \quad \text{ve} \quad m_0 = \sum_i x_i^2 / n \quad (1.b)$$

Denklemden w_{ij} satır standartlaştırması yapılmış dizi ağırlık matrisi W 'nin unsurlarını temsil ederken x_i ve x_j ise i ve j bölgelerindeki gözlemlerin ortalamadan sapmalarını ifade eder. LISA istatistiği global Moran's I istatistiğine benzer fakat her bir komşuluk için ayrı hesaplanır (Anselin vd., 2000).

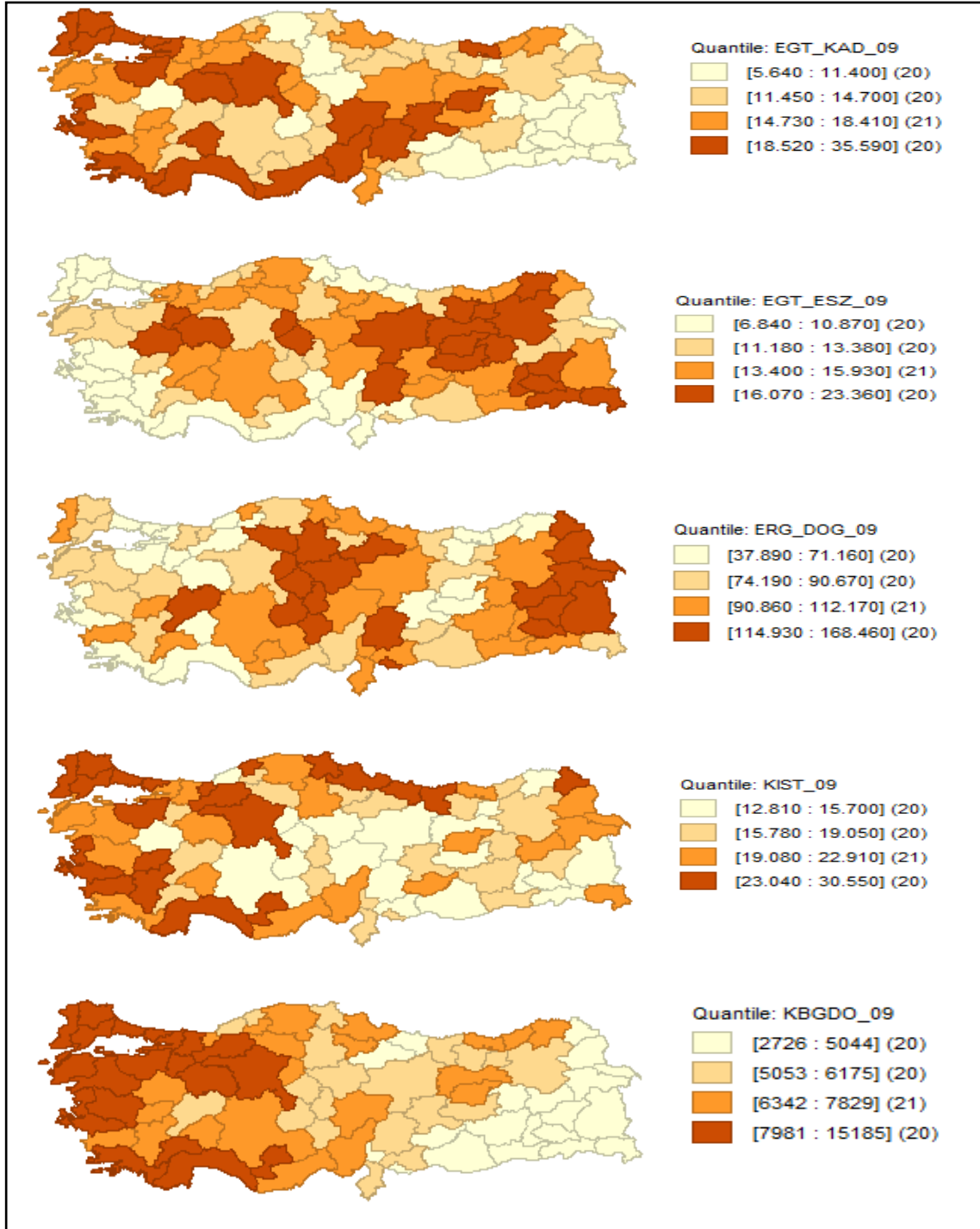
IV. BULGULAR

Bulgular kısmı üç alt başlıktan oluşacak şekilde tasarlanmıştır. İlk kısımda araştırmada incelemeye konu olan cinsiyet eşitsizliği göstergelerine (kadınların eğitim düzeyi, eğitimde cinsiyet eşitsizliği, ergen doğurganlık oranı ve kadın istihdamı) ve ekonomik kalkınma göstergesine (dolar cinsinden kişi başına gelir) ilişkin verilerin mekânsal dağılım haritalarına yer verilecektir. İkinci kısımda verilerle ilgili global mekânsal otokorelasyon hipotezinin testini gerçekleştirmek ve mekânsal otokorelasyonun yıllar içindeki değişimini görmek için Moran's I testi sonuçları açıklanacaktır. Son kısımda ise değişkenlere ilişkin lokal mekânsal otokorelasyonun tespiti için LISA analizi sonuçlarına yer verilecektir. LISA haritaları keşfedici mekânsal veri analizlerinde sıklıkla görüldüğü gibi (Le Gallo ve Ertur, 2003; Dall'erba, 2005; Çelebioğlu ve Dallerba, 2010; Sakanishi, 2020) araştırmada incelenen verilerin başlangıç ve son yıllarına ait oluşturulacak ve mekânsal kümelenmelerdeki farklılıklar değerlendirilecektir.

A. Mekânsal Dağılım Haritaları

2009-2018 yıllarını kapsayan çalışmada incelemeye konu olan verilere ilişkin 2009 yılı dağılım haritaları Şekil 6'da 2018 yılı dağılım haritaları ise Şekil 7'de verilmiştir.

Şekil 6.Verilere İlişkin Dağılım Haritaları - 2009

Şekil 6’da yukarıdan aşağıya sırasıyla 2009 yılı için kadınların eğitim düzeyi, kadın ve erkek eğitim oranı arasındaki eşitsizlik, ergen doğurganlık hızı, kadın istihdamı ve kişi başına gelir düzeyi verilerinin mekânsal dağılım haritaları gösterilmektedir. Haritalar incelendiğinde bazı istisnalar dışında kişi başına gelir düzeyi yüksek yerlerde genellikle kadınların eğitim düzeyinin yüksek, kadın-erkek eğitim eşitsizliği düşük, ergen

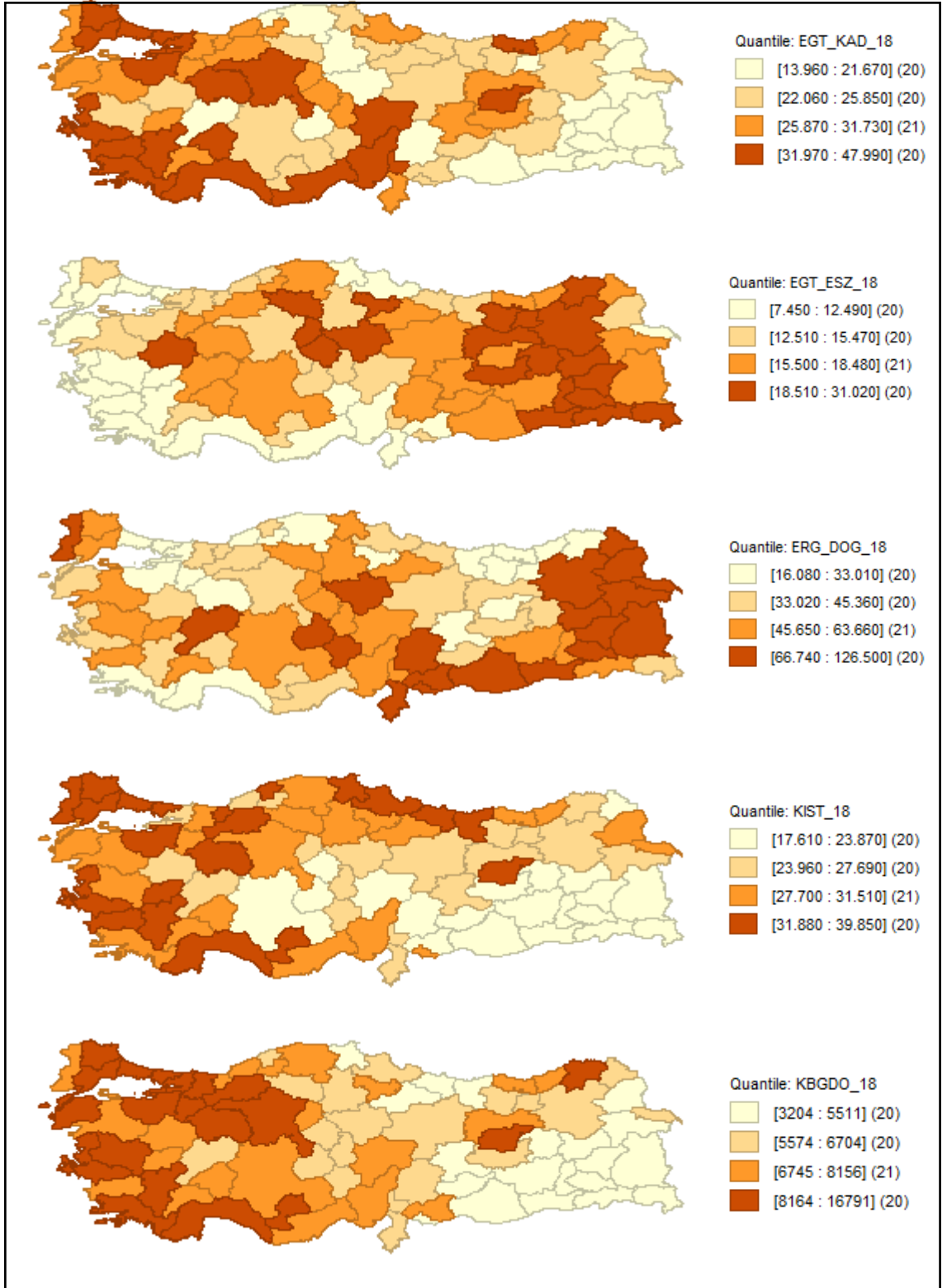
doğurganlık oranı düşük ve kadın istihdamının illerde toplam istihdam içindeki payının yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca verilerle ilgili tipik bir doğu-batı ayrışması göze çarpmaktadır. Şekil 7'ye bakıldığında 2009 yılı için yapılan tespitlerin 2018 yılında da büyük ölçüde geçerli olduğu söylenebilir.

2009 ve 2018 yılına ait veriler incelendiğinde bazı iller dikkati çekmektedir. 2009 yılında kadınların eğitim düzeyinde en iyi 5 il sırasıyla Ankara, İstanbul, İzmir, Eskişehir ve Antalya iken en kötü 5 il ise sırasıyla Ağrı, Şırnak, Muş, Şanlıurfa ve Van'dır. 2018 yılına gelindiğinde kadınların eğitim düzeyinde en iyi 5 ilde ilk dört sıra bozulmazken beşinci il Muğla olmuştur. 2018 yılında söz konusu veride en kötü 5 il sıralamasında yine ilk dört il değişmezken beşinci sıraya Siirt gelmiştir.

2009 yılında eğitimde kadın-erkek oranları arasındaki farkın en büyük olduğu yani eşitsizliğin en fazla olduğu 5 il sırasıyla Kırıkkale, Hakkâri, Bayburt, Batman ve Siirt iken farkın en düşük olduğu yani eşitsizliğin en az olduğu 5 il sırasıyla Muğla, İstanbul, İzmir, Aydın ve Antalya'dır. 2018 yılında ise eğitimde kadın-erkek eşitsizliğinin en yüksek olduğu 5 il sırasıyla Hakkâri, Şırnak, Siirt, Kırıkkale ve Bitlis olmuştur. 2018'de eşitsizliğin en az olduğu 5 il sırasıyla Muğla, İstanbul, Aydın, İzmir ve Antalya olmuştur.

2009 yılında ergen doğurganlık hızının en yüksek olduğu 5 il sırasıyla Ağrı, Yozgat, Ardahan, Kars ve Muş iken ergen doğurganlık hızının en düşük olduğu iller Tunceli, Trabzon, Rize, Bolu ve Yalova olmuştur. 2018 yılına gelindiğinde ergen doğurganlık hızının en yüksek olduğu il yine Ağrı olurken diğer 4 il sırasıyla Muş, Kilis, Kars ve Iğdır olmuştur. 2018 yılında ergen doğurganlık hızının en düşük olduğu ilk 3 ilin sırası değişmezken dördüncü ve beşinci iller Artvin ve Gümüşhane olmuştur.

Şekil 7.Verilere İlişkin Dağılım Haritaları - 2018

Kadın istihdamının ilin toplam istihdamı içindeki payının en yüksek olduğu 5 il 2009'da sırasıyla Denizli, Edirne, İzmir, Kırklareli ve İstanbul olurken en düşük olduğu

5 il ise sırasıyla Kırıkkale, Kahramanmaraş, Siirt, Konya ve Bayburt'tur. 2018 yılında kadın istihdamı açısından en iyi 5 il sırasıyla Edirne, Denizli, Ordu, Tunceli ve Kırklareli olurken 2009 da beşinci sırada yer alan İstanbul onuncu sıraya gerilemiştir. 2018 yılında kadın istihdamı açısından en kötü iller 2009 yılına göre farklılık göstererek sırasıyla Şırnak, Mardin, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Siirt olmuştur. 2009 yılında en kötü durumda olan Kırıkkale ise kadın istihdamı konusunda belirgin bir iyileşme göstermiştir.

İllerin kalkınma düzeyini temsilen kullanılan kişi başına gelir düzeyi açısından 2009 yılında en iyi durumdaki ilk 5 il sırasıyla İstanbul, Ankara, Kocaeli, Bilecik ve Antalya iken en düşük kişi başına gelir seviyesine sahip ilk 5 il sırasıyla Ağrı, Van, Şanlıurfa, Bitlis ve Muş olmuştur. 2018 yılında kişi başına gelir düzeyi en yüksek 5 il Kocaeli, İstanbul, Ankara, Tekirdağ ve İzmir olurken kişi başına gelir düzeyi en düşük 5 ilin sıralamasında ise bir değişme olmamıştır.

B. Moran's I İstatistiği Bulguları

Gezici ve Hewings (2007:6) Türkiye'de tüm iller ortak sınırlar ile birbirine bağlı olduğu için sınır komşuluğuna dayalı ağırlık matrisinin kullanımının daha uygun olduğunu ve ayrıca vezir ve kale komşulukları arasında önemli bir fark bulunmadığını belirtmişlerdir. Bu nedenle bir ilin gerek ortak sınır gerekse ortak köşe komşularını kapsamaması amacıyla bu çalışmada mekânsal analizlerin vezir ağırlık matrisine göre yapılması tercih edilmiştir. Tablo 6'da değişkenlerin vezir ağırlık matrisine göre hesaplanmış Moran's I değerleri yer almaktadır.

Moran's I değerleri tüm değişkenler için tüm yıllarda pozitif mekânsal otokorelasyona işaret etmektedir. Diğer bir deyişle global mekânsal otokorelasyona ilişkin H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bunun anlamı, Türkiye'de kadınların eğitim düzeyi, kadın ve erkek eğitim oranı arasındaki eşitsizlik, ergen doğurganlık hızı, kadın istihdamı ve kişi başına gelir düzeyi yüksek olan iller nispeten bu değerleri yüksek olan diğer illerle bir arada bulunma eğilimindedir. Benzer şekilde söz konusu değişkenlerle ilgili düşük değere sahip iller de yine nispeten düşük değerli illere yakın konumda bulunma eğilimindedir.

Tablo 6. Değişkenlerin Vezir Ağırlık Matrisine Göre Hesaplanmış Moran's I Değerleri

<i>Yıllar</i>	<i>Kadınların Eğitim Düzeyi</i>	<i>Eğitimde Cinsiyet Eşitsizliği</i>	<i>Ergen Doğurganlık Oranı</i>	<i>Kadın İstihdamı</i>	<i>Kişi Başına Gelir</i>
<i>2009</i>	0.43	0.46	0.51	0.33	0.64
<i>2010</i>	0.43	0.47	0.51	0.43	0.64
<i>2011</i>	0.42	0.51	0.50	0.59	0.66
<i>2012</i>	0.42	0.52	0.48	0.59	0.65
<i>2013</i>	0.42	0.52	0.51	0.62	0.65
<i>2014</i>	0.40	0.55	0.52	0.61	0.67
<i>2015</i>	0.40	0.56	0.56	0.52	0.68
<i>2016</i>	0.42	0.56	0.56	0.52	0.68
<i>2017</i>	0.41	0.56	0.56	0.55	0.67
<i>2018</i>	0.41	0.57	0.56	0.50	0.67

Not: Tüm Moran's I değerleri $p=0.001$ de anlamlıdır.

Diğer taraftan Moran's I değerlerinin yıllar içerisindeki değişimine bakıldığında söz konusu değişkenler için mekânsal bağımlılığın yıllar boyunca kalıcı olduğu görülmektedir. 2009'dan 2018'e gelindiğinde Moran's I değerlerinde azalma meydana gelen tek değişken kadınların eğitim düzeyi olup bu düşüş ise önemsiz ölçüde küçük bir azalıştır. Diğer değişkenlerin hepsinde Moran's I değerleri 2009'dan 2018'e artış göstermiştir. Bu durum söz konusu değişkenler için yıllar içinde mekânsal otokorelasyonun arttığını başka bir deyişle bölgesel ayrışmanın da arttığını göstermektedir.

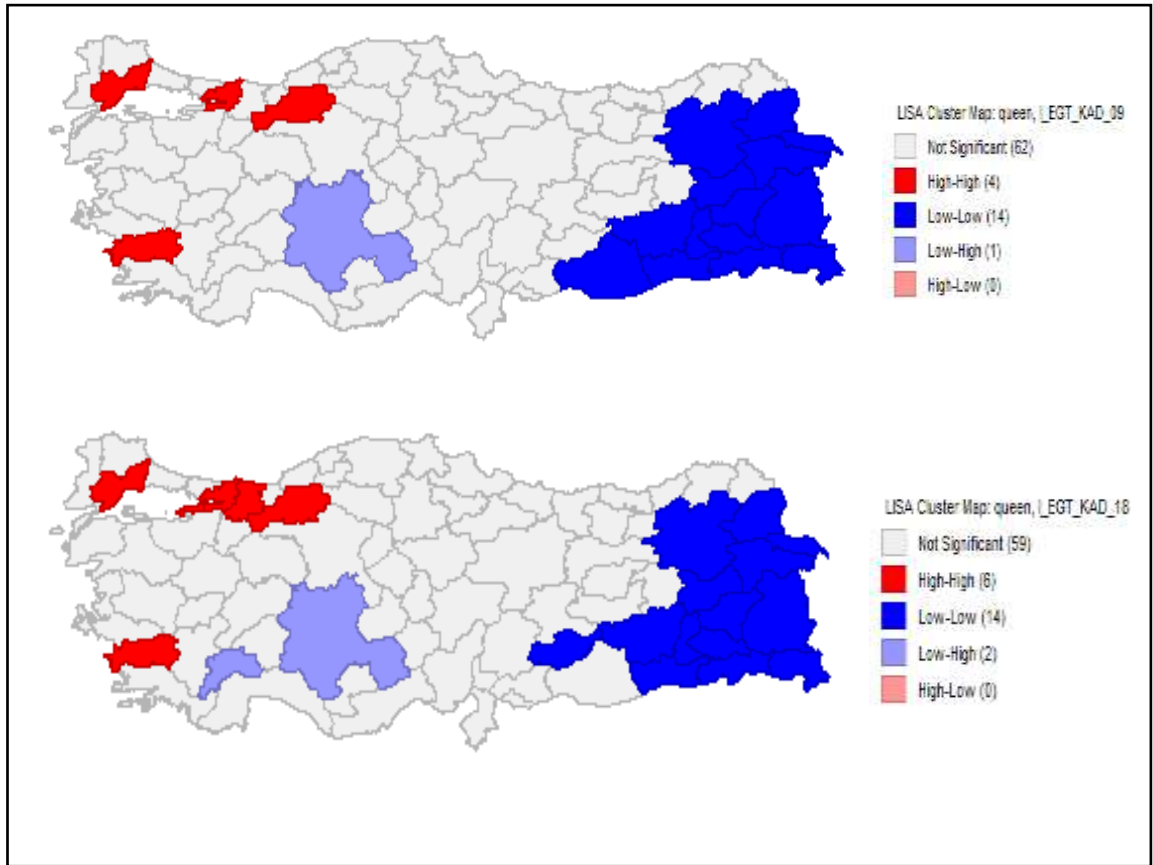
C. LISA Analizi Bulguları

Mekânsal otokorelasyonun her bir konum için lokal ölçümü olan LISA analizinde (Anselin, 1995) istatistiksel olarak 0.05 düzeyinde anlamlı mekânsal kümelenmeler tespit edilmektedir. Böylece hangi konumun hangi mekânsal otokorelasyon türü sergilediği anlaşılmaktadır.

LISA haritalarında yer alan kırmızı renkli iller HH kümeleri göstermektedir. HH kümeler söz konusu değişkende Türkiye ortalamasının ve komşu illerin ortalamasının üzerinde değere sahip illeri ifade etmektedir. LISA haritalarında yer alan mavi renkli iller

LL kümeleri göstermektedir. LL kümeler söz konusu değışkende Türkiye ortalamasının ve komşu illerin ortalamasının altında değere sahip illeri ifade etmektedir. Haritalarda açık mavi renkte yer alan iller LH kümeleri göstermekte olup bu yerler mekânsal aykırılık sergilemektedir. LH kümedeki iller Türkiye ortalamasının altında değere sahip ancak yüksek değeri illerle komşu olan illerdir. Haritalarda pembe renkli gösterilen iller HL kümeleri göstermekte olup bu yerler de mekânsal aykırılık teşkil etmektedirler. HL kümedeki iller Türkiye ortalamasının üstünde değere sahip ancak düşük değeri illerle komşu olan illerdir.

Şekil 8.2009 ve 2018 Yıllarında Kadınların Eğitim Düzeyinin LISA Küme Haritaları

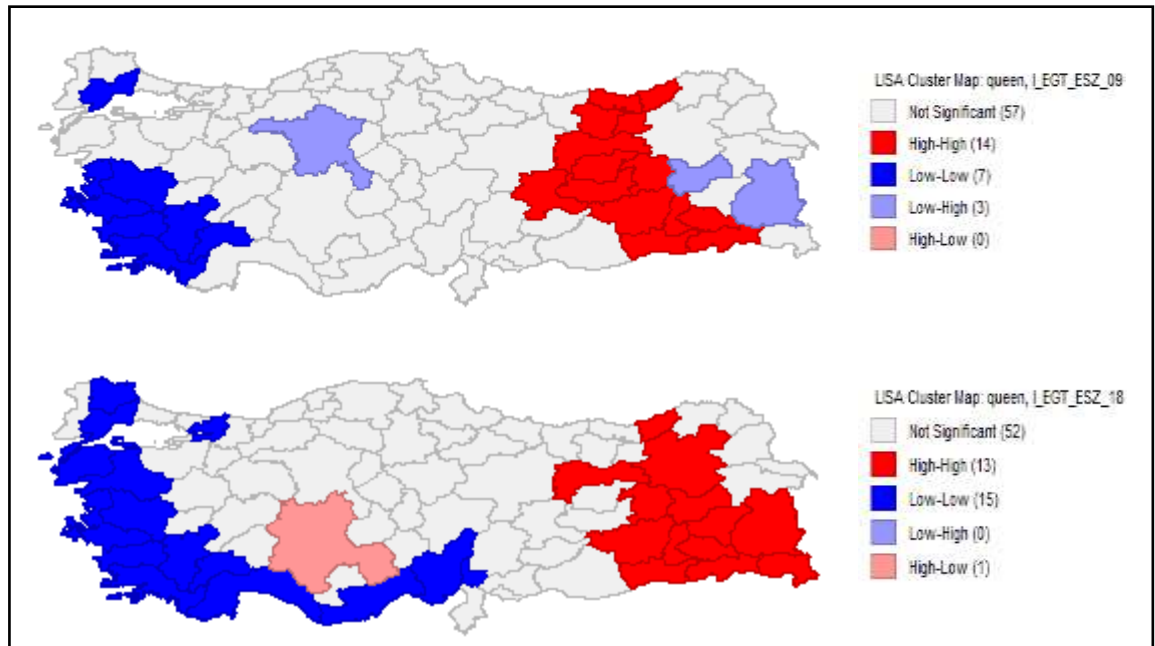

Şekil 8’de kadınların eğitim düzeyine ait LISA küme haritaları yer almaktadır. Haritanın üst kısmındaki harita 2009 yılına, alt kısmındaki harita ise 2018 yılına aittir.³⁰ 2009 yılında HH küme sergileyen iller Tekirdağ, Kocaeli, Bolu ve Aydın’dır. Bu illerde kadınların eğitim düzeyi Türkiye ortalamasından ve komşu illerin eğitim düzeyinden

³⁰ Bu bölümdeki diğer LISA haritalarında da üstte yer alan harita 2009 yılına, altta yer alan 2018 yılına aittir.

yüksektir. Diğer taraftan Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan illerin büyük bölümü LL küme oluşturmuşlardır. LL küme içerisinde yer alan iller söz konusu değişken ile ilgili birbirlerinden mekânsal anlamda etkilenmektedir. Bu küme içerisinde yer alan bir ilin kadın eğitim düzeyinin düşük olması onun komşusunu da etkileyebilmektedir. Bir başka deyişle negatif etkiler komşular arasında yayılabilmektedir. 2018 yılının LISA haritasına bakıldığında, HH kümelerin büyük ölçüde aynı olduğu sadece Sakarya'nın HH kümeyle dahil olduğu görülmektedir. Bu durum HH bölgedeki olumlu yayılma etkisinin bir sonucu olabilir. Son olarak Konya her iki yılda da LH görünüm sergilemiştir. Bu ilde kadınların eğitim düzeyi Türkiye ortalamasının altında olup bu ilin komşularında kadınların eğitim düzeyi nispeten yüksektir.

Şekil 9.2009 ve 2018 Yıllarında Eğitimde Cinsiyet Eşitsizliğinin LISA Küme Haritaları

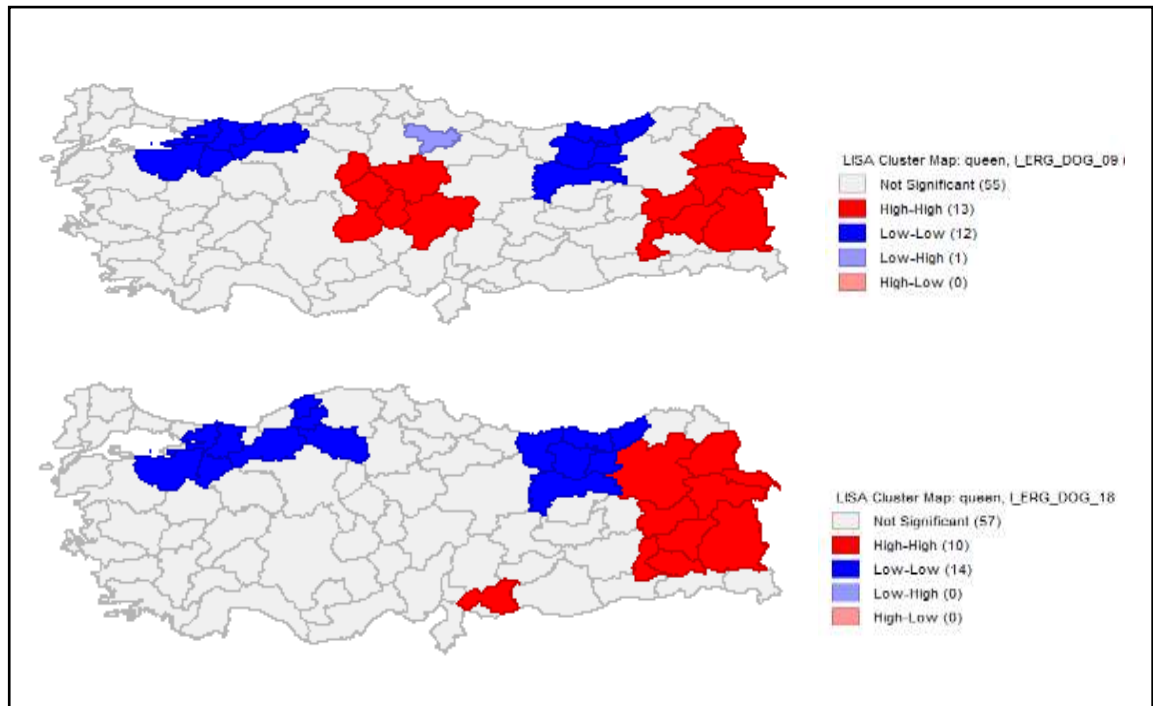

Şekil 9'da, illerdeki kadınların eğitim düzeyi ile erkeklerin eğitim düzeyi arasındaki farkı ifade eden eğitimde cinsiyet eşitsizliğinin LISA haritaları yer almaktadır. Bu haritalardaki LL kümelerde yer alan illerde eğitimde cinsiyet eşitsizliği hem Türkiye ortalamasına hem de komşularına göre düşüktür. HH kümelerde ise eğitimde cinsiyet eşitsizliği hem Türkiye ortalamasının üstünde hem de bu kümede yer alan illerin komşularına göre yüksektir. Her iki yılda da HH kümede yer alan iller Batman, Bingöl,

Diyarbakır, Erzincan, Mardin, Rize, Siirt ve Şırnak'tır. Bu illerin mekânsal olarak birbirlerini ve komşularını olumsuz etkilediği 2018 yılı haritasına bakılarak anlaşılabilir. 2009'daki HH kümeye komşu olan fakat bu kümeye nispeten düşük değerli olarak LH kümelenme sergileyen Muş ve Van 2018'de HH kümeye dahil olmuştur. 2009'da hiçbir kümeye dahil olmayan ancak HH kümeye komşu olan Erzurum ve Hakkari'de 2018'de HH kümeye dahil olmuştur. Diğer taraftan 2009'da HH kümede yer alıp 2018'de bu kümeden ayrılan bazı iller mevcuttur. Bunlar Tunceli, Malatya, Elazığ, Trabzon, Gümüşhane ve Bayburt'tur.

LL kümelerde iki yıl arasındaki değişimlere bakıldığında olumlu etkilerin de yayılmaya meyilli olduğu görülmektedir. 2009'daki LL küme genişlemiş ve Sakarya, Kırklareli, Çanakkale, Balıkesir, Antalya, Mersin, Adana ve Osmaniye bu kümeye dâhil olmuştur. Her iki yılda da LL küme içerisinde yer alan iller ise Tekirdağ, İzmir, Manisa, Aydın, Isparta, Denizli ve Muğla'dır. 2018 yılında bu LL kümeye komşu olan Konya ise komşularına göre yüksek eşitsizlik düzeyine sahip HL bir görünümündedir. Bu durum, eğitimde cinsiyet eşitsizliği konusunda Konya'nın komşularından gelen olumlu etkilerden faydalanamadığını düşündürmektedir.

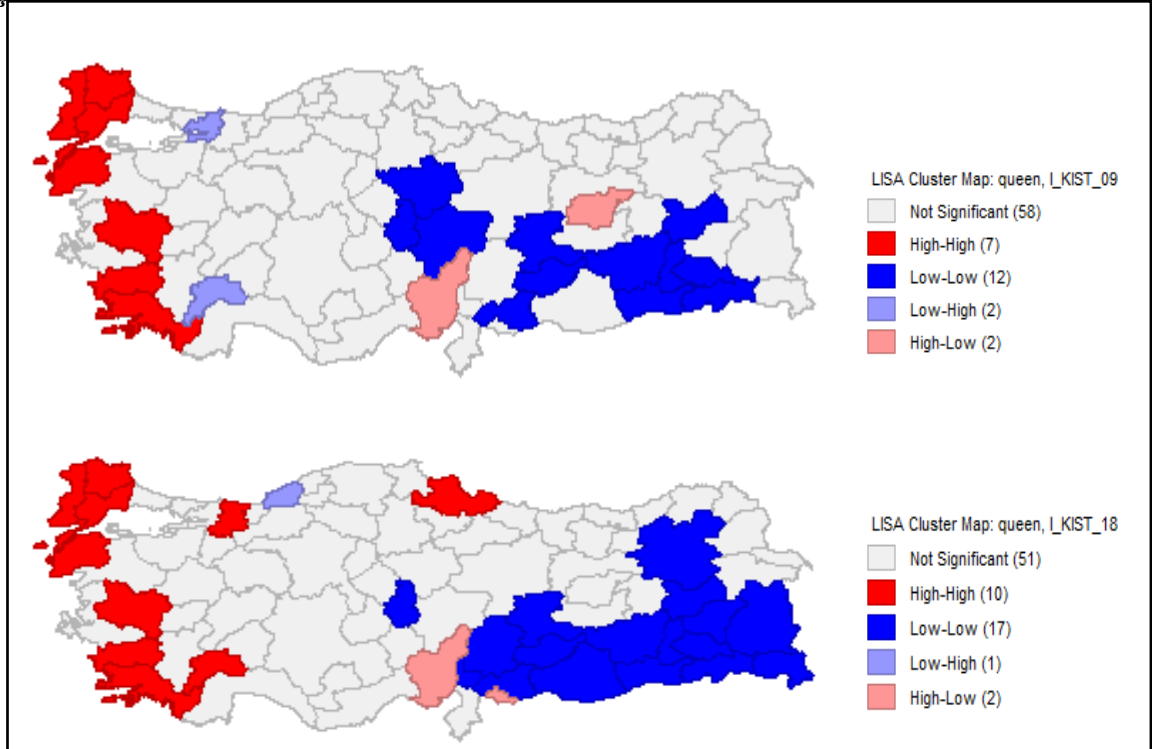
Şekil 10.2009 ve 2018 Yıllarında Ergen Doğurganlık Hızının LISA Küme Haritaları

Şekil 10’da ergen doğurganlık hızı açısından 2009 yılında klasik doğu-batı ayrışmasından biraz daha farklı bir kümelenme görülmektedir. Doğuda Kars, Iğdır, Ağrı, Muş, Bitlis, Van ve Batman; İç Anadolu bölgesinde de Aksaray, Kırşehir, Nevşehir, Yozgat ve Kayseri Türkiye ortalamasına ve komşularına göre yüksek ergen doğurganlık hızına sahip HH kümeler oluşturmuşlardır. Türkiye ortalamasına ve komşularına göre düşük ergen doğurganlık hızına sahip Bursa, Bilecik, Kocaeli, Sakarya, Bolu, Erzincan, Gümüşhane, Bayburt, Trabzon ve Rize illeri ise LL küme oluşturmuşlardır.

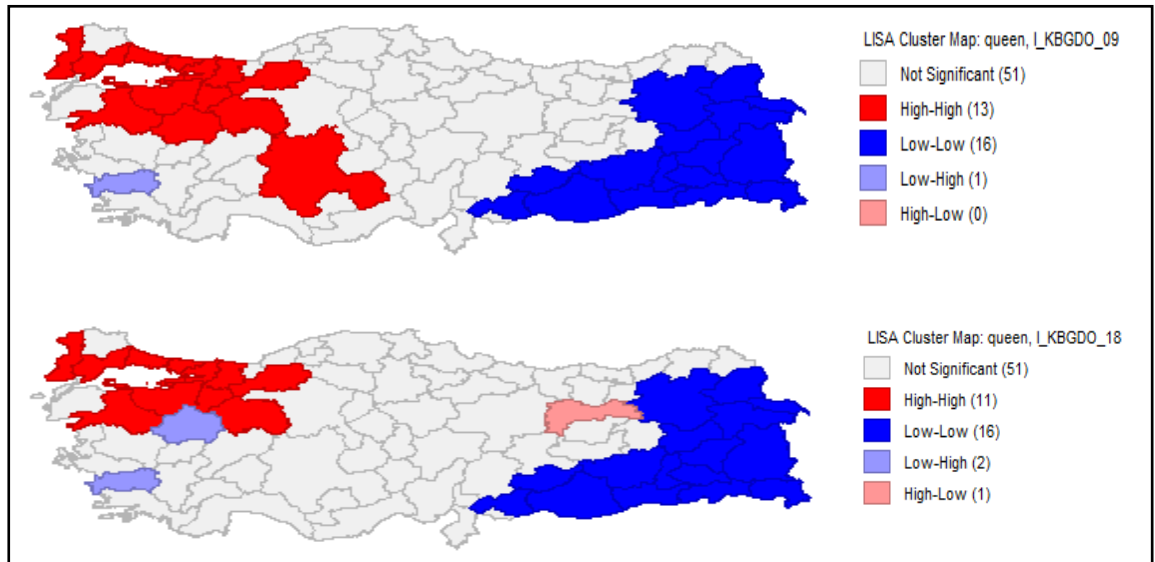
2018 yılına gelindiğinde ilginç bir şekilde İç Anadolu Bölgesi’ndeki HH kümenin kaybolduğu gözlenmektedir. 2009’daki HH kümelere komşu olan Erzurum ve Bingöl dâhil olurken bu bölgeye komşu olmamasına rağmen Gaziantep tek başına Türkiye ortalamasının ve komşularının üstünde değere sahip HH mekânsal otokorelasyon göstermiştir. Diğer taraftan 2018’de LL kümelere Çankırı, Bartın Karabük ve Giresun dâhil olmuştur.

Şekil 11.2009 ve 2018 Yıllarında Kadın İstihdamının LISA Küme Haritaları

Kadın istihdamına ilişkin LISA haritaları Şekil 11’de gösterilmiştir. 2009 yılında Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Manisa, Aydın, Muğla illerinden oluşan HH kümeye 2018 yılında Burdur ve Sakarya eklenmiştir. Burada Burdur’un LH den HH ye dönüşümü dikkat çekmektedir. 2009’da LL görünümündeki Kayseri ve Yozgat 2018’de LL’den çıkmıştır. Adana her iki yılda da Komşularına göre daha iyi olan HL görünümünü korumuştur. Diğer taraftan Güney Doğu Anadolu Bölgesinde 2009’daki LL kümenin genişlediği görülmektedir. 2018’de LL’ye katılan iller Osmaniye, Kahramanmaraş, Şanlıurfa, Erzurum, Bitlis, Van ve Hakkâri’dir.

Şekil 12.2009 ve 2018 Yıllarında Kişi Başına Gelir Düzeyinin LISA Küme Haritaları

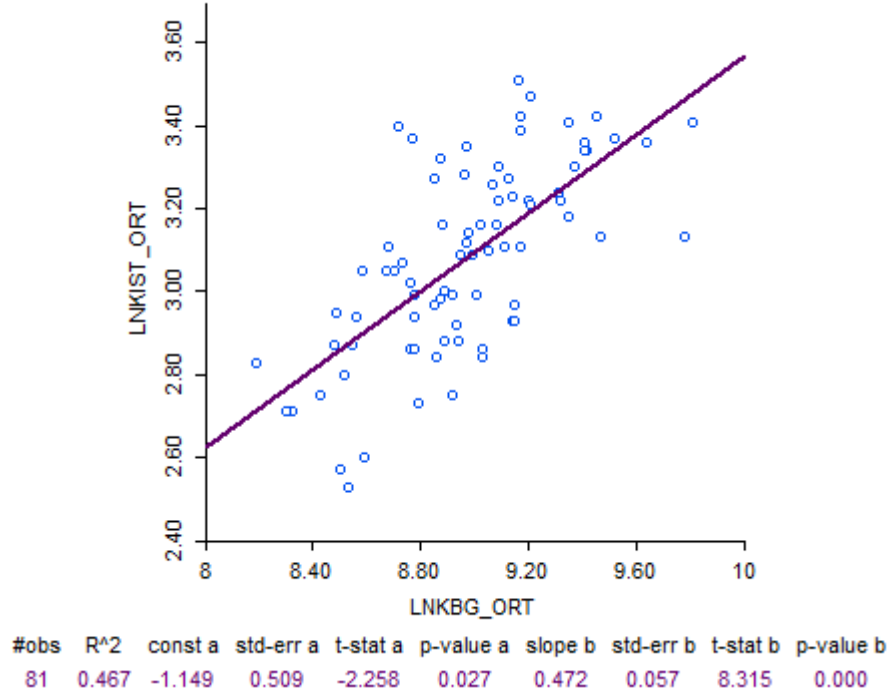
Şekil 12’ye göre illerin kalkınma düzeyini temsilen incelenen kişi başına düşen gelir verisine ait LISA haritası incelendiğinde kümelenmelerde 2009’dan 2018’e pek bir değişiklik olmadığı gözlenmiştir. 2009’da HH kümeye ait Kütahya LH, herhangi bir küme içerisinde olmayan Konya ise HH kümeye eklenmiştir. Doğu Anadolu ve

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan illerin neredeyse tamamı 2009 ve 2018 yıllarında LL olarak kalmışlardır. Bu tablo Türkiye'de bölgesel gelir dengesizliğinin kalıcılığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

2018 yılı için tüm verilere ait LISA kümelenmeleri birlikte incelenirse analiz edilen verilerle ilgili güncel bir değerlendirme elde edilebilir. Genellikle Türkiye'nin gelişmiş şehirlerinin; kadınların eğitim düzeyinde HH, kadın-erkek eğitim eşitsizliğinde LL, ergen doğurganlık oranında LL ve kadın istihdamının illerde toplam istihdam içindeki payında HH olma eğiliminde olduğu görülmüştür. Ters açıdan bakıldığında genellikle Türkiye'nin geri kalmış şehirlerinin; kadınların eğitim düzeyinde LL, kadın-erkek eğitim eşitsizliğinde HH, ergen doğurganlık oranında HH ve kadın istihdamının illerde toplam istihdam içindeki payında LL olma eğiliminde olduğu görülmüştür. Tüm değişkenlerde aynı anda mekânsal açıdan en sorunlu olarak adlandırabileceğimiz bu küme çeşitlerinde olan iller arasında 2009 da sadece Batman varken, 2018'de en sorunlu iller arasında Batman, Bitlis, Diyarbakır, Erzincan, Siirt ve Van yer almıştır.

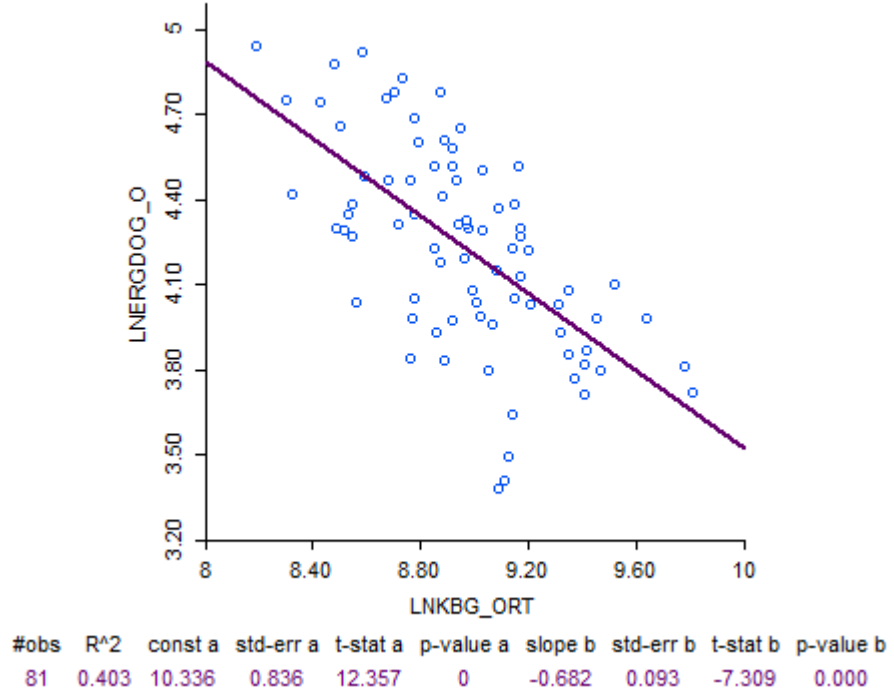
Buraya kadar cinsiyet eşitsizliği ve ekonomik gelişmişlik göstergelerine ilişkin mekânsal kümeler ortaya konmuş ve mekânsal kalıplar arasındaki benzerlik ve farklılıklara odaklanılmıştır. Burada ise değişkenler arasındaki ilişkilerden genel olarak bahsetmek için regresyon grafiklerden faydalanılmıştır. Aşağıdaki grafikler 2009-2018 arası yılların ortalaması alınarak ve çalışmada İktisadi Gelişmeyi temsilen kullanılan Kişi Başına Gelir verisini yatay eksene diğer değişkenleri dikey eksene gelecek şekilde oluşturulmuştur. Değişkenlere ait veriler logaritmaları alınarak analize dahil edilmiştir. Grafiklerde yer alan her bir nokta ise bir ili temsil etmektedir.

Şekil 3.8. Kişi Başına Gelir ve Kadın İstihdamı Arasındaki İlişki 2009-2018

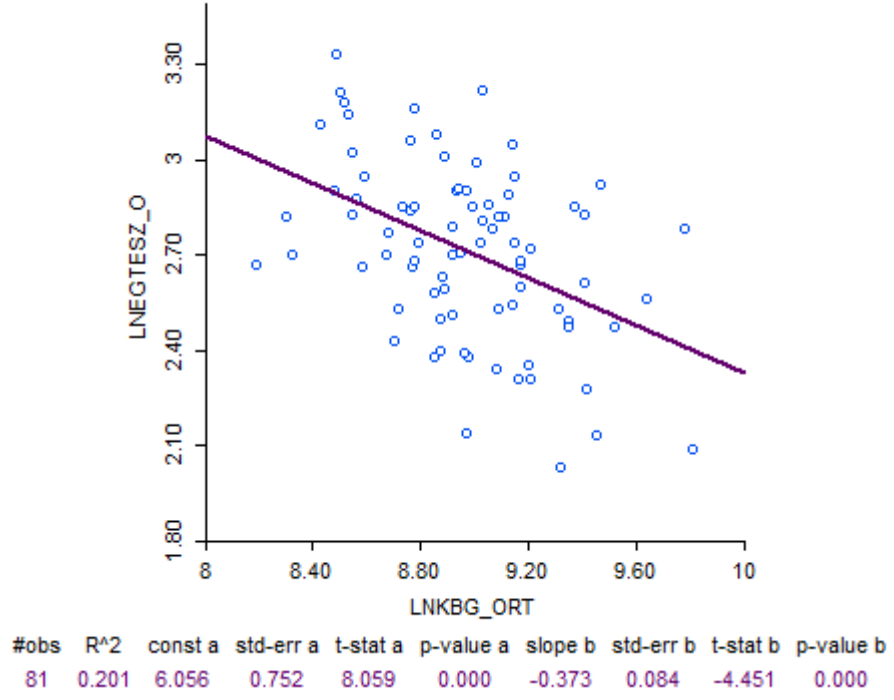
Şekil 3.8'deki grafikte yatay ekseninde kişi başına gelir dikey ekseninde kadın istihdamı yer almaktadır. Grafik üzerindeki her bir nokta bir ili temsil etmektedir. Grafiğin altında ise verilere ilişkin özet istatistikler yer almaktadır. Bu özet istatistiklerden 'slope b' değişkenler arasındaki korelasyon katsayısını göstermektedir. Buna göre kişi başına gelir ile kadın istihdamı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu söylenebilir.

Şekil 3.9. Kişi Başına Gelir ve Ergen Doğurganlığı Arasındaki İlişki 2009-2018

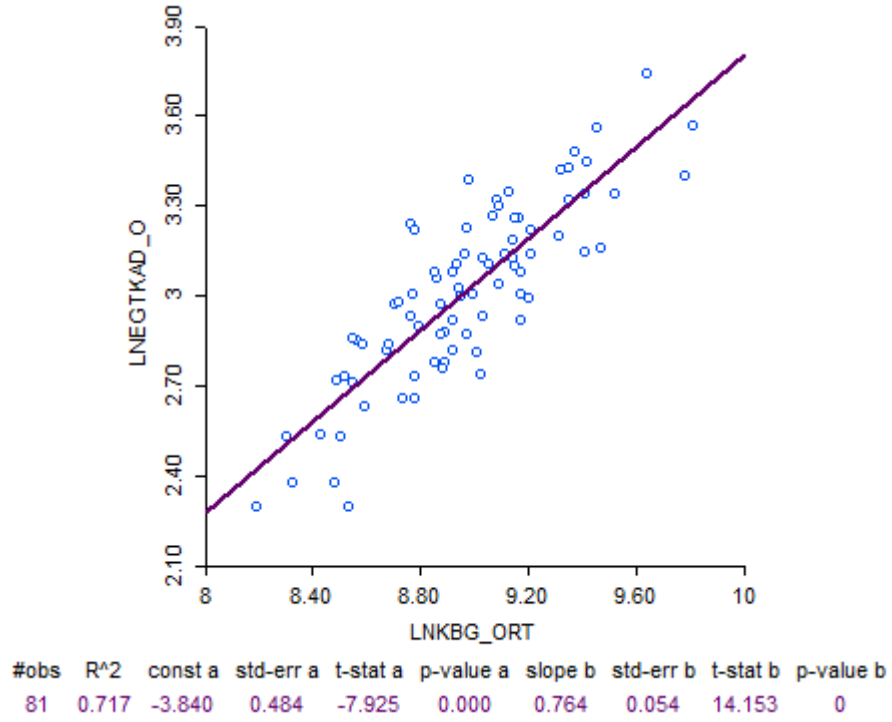
Şekil 3.9'deki grafikte yatay ekseninde kişi başına gelir dikey ekseninde ergen doğurganlık oranı yer almaktadır. Grafikte görüldüğü gibi regresyon çizgisinin eğimi negatiftir dolayısıyla iki değişken arasında negatif bir ilişki olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle kişi başına gelirin yüksek olduğu yerlerde ergen doğurganlık oranı düşük olma eğilimindedir.

Şekil 3.10. Kişi Başına Gelir ve Eğitimde Cinsiyet Eşitsizliği Arasındaki İlişki 2009-2018

Şekil 3.10'daki grafikte görüldüğü gibi kişi başına gelir ile eğitimde cinsiyet eşitsizliği arasındaki negatif bir ilişki söz konusudur. Burada eğitimde cinsiyet eşitsizliği ile kişi başına gelir arasındaki korelasyonun diğer değişkenlere göre daha düşük olduğu dikkat çekmektedir.

Şekil 3.11. Kişi Başına Gelir ve Kadınların Eğitim Düzeyi Arasındaki İlişki 2009-2018

Son olarak Şekil 3.11’de kişi başına gelir ve kadınların eğitim düzeyi arasındaki ilişki gösterilmektedir. Burada ise eğitimde cinsiyet eşitsizliği ile kişi başına gelir arasındaki korelasyonun diğer değişkenlere göre daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Kişi başına gelirin yüksek olduğu illerde kadınların eğitim düzeyinin yüksek olma eğiliminde olduğu söylenebilir.

Regresyon grafiklerinden elde edilen bulgulara göre Kişi Başına Gelir ile Eğitim Düzeyi arasında diğer değişkenlere kıyasla daha yüksek korelasyon (slope b =0.76) olduğu söylenebilir. Ancak aralarında negatif bir korelasyon bulunan Eğitimde Cinsiyet Eşitsizliği ile Kişi Başına Gelir (slope b =-0.37) arasında daha düşük korelasyon değeri görülmektedir. Kadınlarda artan eğitim düzeyinin istihdamdaki paylarının artmasına ve böylelikle ergen doğurganlık oranının düşmesine sebep olabilir. Kendini besleyen bu döngüde anahtar rol ise eğitim olduğu görülmüştür.

SONUÇ

Bu araştırmada Türkiye’de cinsiyet eşitsizliği ve ekonomik kalkınma ilişkisi iller düzeyinde Keşfedici Mekânsal Veri Analizi teknikleri ile incelenmiştir. İncelenen zaman aralığı, iller düzeyinde verilerle ilgili sınırlılıkların izin verdiği ölçüde 2009-2018 yılları arası olarak belirlenmiştir. Keşfedici Mekânsal Veri Analizi yürütülürken başlangıç yılı ile incelenen son yıl arasındaki mekânsal otokorelasyon ve LISA kümelenmelerinin karşılaştırması yapılmıştır. Bunun yanında Moran’s I istatistiği yardımıyla incelenen verilere ilişkin 2009-2018 yılları içinde iller arasında mekânsal bağımlılığın değişip değişmediği araştırılmıştır. Bulgular göstermektedir ki Türkiye’de iller arasında cinsiyet eşitsizliği göstergeleri ve gelir düzeyi ile ilgili kayda değer ölçüde pozitif mekânsal otokorelasyon ya da bir başka deyişle mekânsal bağımlılık söz konusudur. 2009 ve 2018 yılları arasındaki değişimlere bakıldığında coğrafi yakınlığın illerin HH veya LL kümelere dâhil olma ve bu kümelere ayrılması üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan 2009-2018 yılları için hesaplanan Moran’s I değerleri incelenen dönem içinde mekânsal bağımlılığın kalıcı hale geldiğini göstermektedir. Bu durum Türkiye gibi yıllardır bölgesel gelişmişlik farklılıkları ile mücadele eden bir ülke için bölgesel kalkınma sorunlarının devam ettiğini göstermektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ilgili akademik çalışmaların birçoğu büyüme ile ilişkisi üzerine durulmuştur. Ancak kalkınma ile cinsiyet eşitsizliği birleşenlerini ayrı ayrı ilişkilendiren akademik çalışmaya pek rastlanmamıştır. Bu çalışmada eşitsizlik ile kalkınma arasındaki ilişkiyi Türkiye’deki bölgeler açısından ele alıp, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin her bir değişkeni ile (Eğitim Düzeyi Oranı, İstihdam Oranı, Eğitimde Cinsiyet Eşitsizliği Oranı ve Ergen Doğurganlık Oranı) kalkınmanın belirleyicisi olan Kişi Başına Gelir düzeyi arasındaki ilişki bölgesel bağımlılık nezdinde analiz edilmiştir. Kişi başına gelir düzeyi ile cinsiyet eşitsizliği arasındaki korelasyon her bir bileşen için ayrı ayrı incelenmiştir. Buna göre kişi başına gelir düzeyi ile kadın istihdamı arasında pozitif yönlü bir korelasyon (slope $b=0.47$), ergen doğurganlık oranı ile negatif yönlü bir korelasyon (slope $b=-0.68$), eğitimde cinsiyet eşitsizliği ile negatif ve daha düşük

korelasyon (slope $b=-0.37$) ve son olarak kadınların eğitim düzeyi ile pozitif yönlü ve daha yüksek korelasyon tespit edilmiştir (slope $b=0.76$). Kaber ve Natali (2013) çalışmalarında eğitim ve istihdamdaki eşitsizliklerin azaltılmasının yalnızca büyümeyi artırmakla kalmayıp, eşitsizliğin olduğu diğer alanlarda da iyileşme olduğu sonucuna varmışlardır. Bu çalışmada ise eğitimde ve istihdamda düşük değerli bölgelerin gelişmemiş bölge olarak (Van, Muş, Ağrı vb.) saptanması açısından örtüşmektedir. Bununla birlikte TEPAV'ın 2018 yılı için yayınlamış olduğu toplumsal cinsiyet eşitsizliği karnesinde yer alan bölgelere bakıldığında bu çalışmadaki Dağılım Haritalarıyla güçlü bir benzerlik olduğu görülebilir.

Araştırmada cinsiyet eşitsizliği kapsamında incelenen değişkenler birbirleri ve kişi başına gelir düzeyi ile de karşılıklı bir ilişki içerisinde. Örneğin değişkenler arasında yapılan regresyon analizleri sonucunda Eğitim Düzeyinin Kişi Başına Gelir ile oldukça yüksek korelasyon (slope $b=0.76$) sergilediği görülebilir. Bununla beraber ergen doğurganlık hızının yüksek olduğu yerlerde kadınların eğitimlerini tamamlaması ve iş hayatına katılmaları güçleşir. Kadınların eğitim düzeyinin düşük olması kendini besleyen bir süreçle tekrar ergen doğurganlık hızını artırabilir. Bunların sonucunda söz konusu yerlerde yaşayan kadın nüfusu önemli bir işgücü kaybı anlamına gelip kişi başına gelirden azalışa neden olabilir. Diğer taraftan cinsiyet eşitsizliği kapsamında incelenen ergen doğurganlık hızı ve kadınların eğitim düzeyi değişkenleri büyük ölçüde bölgeye özgü kültürel ve sosyo-ekonomik faktörler tarafından şekillendirilmektedir. Bu nedenle çalışmada, araştırmada tespit edilen sorunlu bölgelerde yapılacak saha çalışmaları ile konunun daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi önerilmektedir. Bu sayede LISA analizlerinde tespit edilen sorunlu bölgelere ilişkin daha sağlıklı politikalar geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Yalçın, (2002), *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri*, Vıpaş Yayınları, Bursa.
- ADELMAN, I. ve YELDAN, E., (2000), “Is This the End of Economic Development?”. *Structural Change and Economic Dynamics*, 11, ss. 95-109.
- ALDEMİR, C., & BUDAK, C. (2018). CAM TAVANI KIRMAK: PARLAMENTODA CİNSİYET KOTASI. *Eğitim Bilim Toplum*, 16(61), 37-64.
- ALP, E., ve YENİHAN, B. (2015). “Değişen Sendikal Anlayış ve Sendika-Kadın İlişisine Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(11), ss. 125-148.
- ANKER, R. (1997), ‘Theories of Occupational Segregation by Sex: an Overview’, *International Labour Review*, 136, 315-339.
- ANSELIN, Luc ve REY, Sergio, J. (2008), *Spatial Econometrics: Foundations. Spatial Arrangement and Spatial Weights*, Spatial Analysis Laboratory.
- ANSELIN, Luc, (1988), *Spatial Econometrics: Methods and Models*, Kluwer Academic Publishers, Hollanda.
- ANSELIN, Luc, (1995), “Local Indicator of Spatial Association – LISA”, *Geographical Analysis*, 27(2), ss. 93–115.
- ANSELIN, Luc, (1996), “The Moran Scatterplot as an ESDA Tool to Assess Local Instability in Spatial Association”, *In: Spatial Analytical Perspectives on GIS, Fisher M, Scholten HJ, Unwin D (Ed.)*, Taylor & Francis, London.
- ANSELIN, Luc, COHEN, Jacqueline, COOK, David, GORR, Wilpen ve, George TİTA (2000), “Spatial Analyses of Crime”, *Criminal Justice*, 4(2), ss. 213-262.
- ANSELIN, Luc, Sanjeev SRİDHARAN ve Susan GHOLSTON (2007). “Using Exploratory Spatial Data Analysis to Leverage Social İndicator Databases: The Discovery of İnteresting Patterns”, *Social Indicators Research*, 82(2) ss. 287-309.

- ANTONOPOULOS, R., & MEMİS, E. (2009), *The Current Economic Crisis and Its Impact on Developing Countries: A Gender Perspective*. Eğitim Bilim Toplum, Vol. 7 (27): 78-130
- ARCHER, J., ve LLOYD, B. (2002), *Sex and gender*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139051910>.
- ARI, A, (2006), “Güneydoğu Anadolu Projesi ve Türkiye Sosyo-Ekonomisindeki Yeri”, Derin Yayınları, Derl.: Arı, A, “Bölgesel Kalkınma-Politikalar ve Yeni Dinamikler”, İstanbul, ss.23-24
- ATAUZ, Akın, Filiz KARDAM, Ayşe SAKTANBER, Halil İbrahim YALIN, (1999): “Toplumsal Cinsiyet Eğitimi El Kitabı”, *Kadın İstihdamının Geliştirilmesi Projesi*, Ankara, Türkiye: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- BAŞ, M. M. (2011). *Avrupa Birliği'nde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Ana Plan ve Politikalara Yerleştirilmesi: Romanya, Hollanda ve Türkiye Örneklerinin İrdelenmesi*. Ankara, Türkiye: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- BAUMONT, Catherine, Cem ERTUR, ve Julie LE GALLO (2004), “Spatial Analysis of Employment and Population Density: The Case of the Agglomeration of Dijon 1999”. *Geographical Analysis*, 36/2, ss. 146-176.
- BERGMANN, B. R, (1996), “What is Feminist Economics all about?” *Challenge*, January-February, ss. 4-8.
- BERTAY, A. C., DORDEVİC, L., & SEVER, C. (2020). *Gender inequality and economic growth: Evidence from industry-level data*. International Monetary Fund.
- BLANK, R. M., (1993), “What Should Mainstream Economists Learn From Feminist Theory?” *In: Beyond Economic Man – Feminist Theory and Economics*, M. A. Ferber ve J. A. Nelson (der.), Chicago, The University of Chicago Press, ss.133-1431

- BODKİN, R. G., (1999), “Women’s Agency in Classical Economic Thought: Adam Smith, Harriet Taylor Mill, and J. S. Mill,” *Feminist Economics*.
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/135457099338148>
- CBSBB, (2019), *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*,
<http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>.
- CEYLAN, T. (1995), “Sürdürülebilir Kalkınma”, *Gelişme İktisadı*, Editörler: Tamer İşgören ve Mehmet Türkay, Beta Yayınları, İstanbul, ss.203-223
- CHARLESWORTH, Hilary (2005), “Not Waving but Drowning: Gender Mainstreaming and Human Rights in the United Nations”, *Harvard Human Rights Journal*, Vol 18, pp. 1-18
- CHİVA, C. (2009). “The Limits of Europeanisation: EU Accession and Gender Equality in Bulgaria and Romania”. *Perspectives on European Politics and Society*, pp. 195-209.
- ÇAĞATAY, Nilüfer, (1998), *Gender and Development*, UNDP Working Paper Series, pp. 1-17.
- ÇAHA, Ömer (2010), *Sivil Kadın & Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum*, Savaş Yayınları, Ankara.
- ÇAKINBERK, Arzu K., (2011), *İş’te Kadın Olmak*, Ankara, Nobel Kitap, 2011.
- ÇELEBİOĞLU, Fatih ve Sandy, DALL’ERBA, (2010), “Spatial Disparities Across the Regions of Turkey: An Exploratory Spatial Data Analysis”, *The Annals of Regional Science*, 45(2), pp. 379-400.
- ÇELİK, Ö., ve ERTÜRK ATABEY, S. (2013). Toplumsal Cinsiyetin Ana Akımlaştırılması ve Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 13(4). Ss. 151-165.

- DALL'ERBA, Sandy, (2005). "Distribution of Regional Income and Regional Funds in Europe 1989–1999: An Exploratory Spatial Data Analysis", *The Annals of Regional Science*, 39(1), pp. 121-148.
- DALY, Mary, (2000), *The Gender Division of Welfare*, Cambridge University Press, Cambridge.
- DEDEOĞLU, S., (2012). "Türkiye'de Refah Devleti, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın İstihdamı". *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, Ankara: İletişim
- DEMİR, Nilüfer Ö., (1999), "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi", *Hacettepe Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 2, ss: 107-115
- DEMİRDİREK, H. ve ŞENER, Ü. (2014), *81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Yayını, Matsa Basımevi, Ankara.
- DİMAND, R. W, FORGET, E. L. ve NYLAND, Ch. (2004). "Retrospectives: Gender in Classical Economics". *Journal of Economic Perspectives*, 18(1), pp. 229-40.
- DİNÇER, B. ÖZASLAN ve M. KAVASOĞLU, T. (2003). *İllerin ve Bölgelerin SosyoEkonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, Ankara: DPT Yayınları.
- DİNLER, Z. (1994). *Bölgesel İktisat*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- DPT, (1963), *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*, <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>
- DPT, (1968), *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*, <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>.
- DPT, (1973), *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*, <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>.
- DPT, (1979), *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*, <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>.

- DPT, (1985), *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*, <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>.
- DPT, (1990), *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*, <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>.
- DPT, (1996), *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>.
- DPT, (2000), *Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara. http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_BolgeselGelisme.pdf.
- DPT, (2001), *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*, <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>.
- DPT, (2007), *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*, <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>.
- DPT, (2014), *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*, <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>.
- DULUM, Sibel, (2006), *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimde ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskişehir.
- DURMUŞ, B., YURTKORU, E.S. ve ÇİNKO M. (2016). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- DÜLGEROĞLU, Ercan, (2000), *Kalkınma Ekonomisi*, Vipaş A.Ş. Bursa.
- ECEVİT, Y. (2000). *Kadın Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset*. Ankara: Türk Sanayicileri ve İş adamları Derneği.
- ECEVİT, Y. (2010). *İşgücü piyasasında toplumsal cinsiyet eşitliği el kitabı. Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.*

- EIGE, *Gender Equality Index*, 2013. <https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-index-report>.
- EIGE, *Gender Equality Index*, 2017. https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/2017277_mh0517208enn_pdf.pdf
- EIGE, *Gender Equality Index*, 2019. <https://eige.europa.eu/news/gender-equality-index-2019-still-far-finish-line>.
- ERDEM, SABRİ H., (2001), *Turist Harcamalarının Yöresel Kalkınma Sürecine Ekonomik Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERDOĞAN, Türkan (2008), “Toplumsal Sistemin Düzen Sağlayıcı Unsuru Olarak Cinsiyet Rolü Farklılaşması”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 12, S: 3, Aralık ss. 123-145.
- EROĞLU, Ö. ve İŞLER, R., (2006), *İktisat Düşüncesinde Farklı Bir Bakış: Feminist İktisat*, Asil Yayınları, Ankara.
- ERYILDIZ, S., (2007). “Sürdürülebilir Kentsel Planlama”, *Yapı Dergisi*, Ekoloji Eki.
- EVELİNE, J., ve BACCHİ, C. (2005), “What are We Mainstreaming When We Mainstream Gender?”, *International Feminist Journal of Politics*, 7(4), pp. 496-512.
- EVERS, B., (2003), “Broadening the Foundations of Macro-Economic Models Through a Gender Approach: New Developments”, *Macro Economics: Making Gender Matter Concepts, Policies And Institutional Change In Developing Countries*, Edt. By Martha Gutierrez, Zed Books, London&New York.
- FERBER, M. A. ve J. A. NELSON, (1993) “Feminist Theory and Economics”, *Beyond Economic Man*, Chicago, The University of Chicago Press, pp.1-22.

- FİLİZ, Y. (2011). *Esnek Çalışma Biçimlerinin Kadın İstihdamına Etkileri: Avrupa Birliği İstihdam Politikaları*. Ankara: T.C. BAŞBAKANLIK Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- FORGET, E. L., (1997), “The Market For Virtue: Jean Baptise Say On Women in The Economy and Society”, *Feminist Economics*. 3/1, pp. 95-111.
- GALLİGAN, Y., ve CLAVERO, S. (2012). “Gendering Enlargement of the EU”. *Gendering the European Union: New Approaches to Old Democratic Deficits*. New York: Palgrave Macmillan.
- GENÇ, Murat, (2010), *Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme ve Türk Bütçe Sistemine Uygulanabilirliği*, Uzmanlık Tezi, T.C. Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara.
- GEZİCİ, Ferhan ve Geoffrey J.D. HEWINGS, (2007), “Spatial Analysis of Regional Inequalities in Turkey”, *European Planning Studies*, 15(3), pp. 383-403.
- GOULET, D, (2006), *Development Ethics at Work: Explorations 1960-2002*, Routledge, New York and London.
- GÖKKAYA, V. B. (2014). “Cam Tavan, Kadın ve Ekonomik Şiddet”. *Journal of Academic Social Science Studies*, (26), ss. 371-383.
- GÖKKAYA, V. B., ve KOCACIK, F. (2005). “Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), ss. 195-219.
- GÜL, İ. I., & KARAN, U. (2011). *Ayrımcılık Yasağı: Kavram, hukuk, izleme ve belgeleme*.
- GÜNDÜZ, Ali Yılmaz, (2006), *Bölgesel Kalkınma Politikası*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- GÜRSES, D. (2009). “İnsani Gelişme ve Türkiye”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), ss.339-350

- HAN, E. ve KAYA, A. A. (2013). *Kalkınma Ekonomisi: Teori ve Politika*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- HASANOĞLU, Mürteza ve Ziya ALİYEV, (2006), “Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları”, *Sayıştay Dergisi*, 60, ss.81-103.
- HEDLUND, M. (2017). *Gender Equality and EU Enlargement*. Lund University.
- ILDIRAR, M. (2004). *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- ILO, (2007), *The ILO Action Plan on Gender Equality*. ILO Governing Body, GB. 300, Geveva.
- İNCEOĞLU, Sibel (2006), “Türk Anayasa Mahkemesi ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Eşitlik ve Ayrımcılık Yasağı”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Y: 2006/4.
- İSBİR, G. E. (1991), *Şehirleşme ve Meseleleri*, Gazi Büro Yayınları, Ankara.
- İŞLER, Ruhan, (2010), “Feminist İktisadın Geleneksel İktisada Metodolojik Açıdan Getirdiği Eleştiriler”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), ss. 155-122
- JAHAN, Selim, (2005), “Evolution of Human Development Index”, *Readings in Human Development*, Edi: Fukuda-Parr, Sakiko; Kumar, A.K. Shiva, Oxford University Pres
- JAQUETTE, Jane, ve Gale SUMMERFIELD, (2006). *Women and Gender Equity in Development Theory and Practice*. Durham, NC: Duke University Press.
- JÜTTING, J.P., MORRİSSON, C., DAYTON-JOHNSON, J. ve DRECHSLER, D. (2006). *Measuring Gender(In)Equality*, OECD Working Paper, No: 247, OECD.
- KABEER, N., ve NATALİ, L. (2013). Gender equality and economic growth: Is there a win-win?. IDS Working Papers, 417, 1-58.

- KABEER, Naila, (2003), *Gender Mainstreaming in Poverty Education and the Millennium Development Goals: A Handbook for Policy-makers and Other Stakeholders*, London, Commonwealth Secretariat.
- KAÇAR, Ö. (2007). *Toplumsal cinsiyet ve kadının konumu: Türkiye'de yakın zamanlardaki değişimi anlamak* (Master's thesis, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- KANTAR, Müge, (2000), “Adana il merkezinde ve kırsal alanında yaşayarak tarımsal faaliyetlerine devam eden ailelerde toplumsal yapı ve toplumsal cinsiyet” Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2000
- KARAN, Ulaş, (2011), “Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı: Hukuksal Çerçeve”, <http://secbir.org/images/haber/2011/01/12-ulas-karan.pdf>.
- ÜÇEÇAM, H., & KARAGEL, D.Ü. (2009). TÜRKİYE KIRSALINDA KADIN İŞGÜCÜ (1990–2000). *Nature Sciences*, 4(3), 116-136.
- KAVAS, A. (2018). Karşılaştırmalarla 81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi-2018.
- KAYNAK, M. (2011). *Kalkınma İktisadı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- KELEŞ, R. (2000), *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- KLASEN, S., ve Lamanna, F. (2009), The impact of gender inequality in education and employment on economic growth: new evidence for a panel of countries. *Feminist economics*, 15(3), pp. 91-132.
- KORAY, M. (2011). Avrupa Birliği ve Türkiye’de “cinsiyet” eşitliği politikaları: Sol-feminist bir eleştiri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 29, 13-53.
- KÖKKİLİNÇ, Ayşe Gül, (2013), *İş Hukukunun Uluslararası Kaynakları Işığında Kadın İşçilerin Korunması*, Legal Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.
- KSGM, (2008), *Kadın ve Yoksulluk*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.

- KUIPER, E. ve SAP, J., (1995), *Out of Margin: Feminist Perspectives On Economics*, New York, Routledge.
- KULAK, E. (2011). Tarımsal üretim süreçlerindeki değişimin kırsal alanda kadın istihdamına etkileri: 1980 sonrası gelişmeler. *Uzmanlık Tezi, TC Başbakanlık*.
- LE GALLO, Julie, ve Cem ERTUR, (2003), “Exploratory Spatial Data Analysis of The Distribution of Regional Per Capita GDP in Europe, 1980 – 1995”. *Papers in Regional Science*, 82(2), pp. 175-201.
- LORDOĞLU, K. ve ÖZKAPLAN, N., (2003), *Çalışma İktisadı*, Der Yayınları, İstanbul
- MAC DONALD, Martha (1995) “Feminist Economics from Theory to Research”, *Canadian Journal of Economics*, 28 (1): pp. 159-176.
- MADDICK, Henry (1973). “Ekonomik ve Toplumsal Gelişmeye Temel Yönetimlerin Katılması”, Çeviren: Semay Büyükdavras, *TODAİE Dergisi*, Sayı:2, Haziran.
- MAKAL, Ahmet, (2010). “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı:25, ss.13-39.
- MAYA, İ. (2013). Türk eğitim sistemindeki cinsiyet eşitsizliklerinin AB ülkeleri ile karşılaştırılması. *Eğitim ve Bilim*, 38(168).
- MCCLAIN, Linda C. ve GROSSMAN, Joanna L., (2009), *Gender Equality: Dimensions of Women's Equal Citizenship*. Boston Univ. School of Law Working Paper No. 09-37. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1446879>.
- MCDONALD, P. (2000). Gender equity in theories of fertility transition. *Population and development review*, 26(3), 427-439.
- MEARDON, Stephen J., (2001), “Modeling agglomeration and dispersion in city and country: Gunnar Myrdal, François Perroux, and the new economic geography”. *American Journal of Economics and Sociology*, 60(1), pp. 25-57.
- MGK, (1993), *Türkiye’de Bölge Planlamasının Evreleri*, Milli Güvenlik Kurulu Sekreterliği Yayın No:2, Ankara.

- MOROĞLU, N., (2016), "Uluslararası ve Ulusal Hukukta Kadının İnsan Hakları", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1): ss. 285-317.
- MOSER, Caroline, (1989), "Gender Planning in the Third World: Meeting Practical and Strategic Gender Needs," *World Development*, 17(11): pp. 1799-1825.
- MOSER, Caroline, (1993), *Gender Planning and Development: theory, practice and training*, Routledge, London (UK),
- MUTLUER, Nil (2008), "Türkiye'de Cinsiyet Hallerinin Sınırları", *Cinsiyet Halleri Türkiye'de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları*, N. Mutluer (drl.), 1. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul.
- NALLARİ, Raj ve GRİFFİTH, Breda. (2011). *Understanding Growth and Poverty: Theory, Policy, and Empirics. Directions in Development; Poverty*, World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/2281> License: CC BY 3.0 IGO.
- NELSON, Julie A. (1993), "The Study of Choice or the Study of Provisioning? Gender and the Definition of Economics" *In: Beyond Economic Man*, Ed: Mariene Ferber and Julie A. Nelson, The university of Chicago Press, Chicago and London.
- NELSON, Julie A. (1996), *Feminism, Objectivity and Economics*, Routledge, New York.
- NEUMAYER, Eric, (2004), "Sustainability and Well- being Indicators", *World Institute for Development Economics Research*, Research Paper No. 2004/23.
- O'CONNOR, Julia S., (1996), "From Women in the Welfare State to Gendering Welfare State Regimes", *Current Sociology*, 44(2), pp. 1-124.
- O'CONNOR, Julia S., Ann Shola ORLOFF ve Sheila SHAVER, (1999), *States, Markets, Families: Gender, Liberalism and Social Policy in Australia, Canada, Great Britain and the United States*. Cambridge, Cambridge University Press.

- OECD. Publishing. (2017). *The Pursuit of Gender Equality-An Uphill Battle*. OECD publishing.
- OKA, (2013), *Türkiye ve TR83 Bölgesi'nde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma*, <https://www.oka.org.tr/assets/upload/dosyalar/turkiye-ve-tr83-bolgesi-nde-toplumsal-cinsiyet-esitligi-ve-kalkinma-oka.pdf>.
- ORLOFF, Ann Shola ve PALIER, Bruno. (2009), “The Power of Gender Perspectives: Feminist Influence on Policy Paradigms, Social Science, and Social Politics”, <https://www.researchgate.net/publication/271271378>
The Power of Gender Perspectives Feminist Influence on Policy Paradigms.
- ÖKTEN, Ş. (2009). TOPLUMSAL CİNSİYET VE İKTİDAR: GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NİN TOPLUMSAL CİNSİYET DÜZENİ. *Journal of International Social Research*, 2(8).
- ÖNDER, N., (2013), “Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü”, *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(1), ss. 35-61.
- ÖZAR, Ş. (2006). Erkek egemen toplum ve kadın istihdamı. *Toprak İşveren Dergisi*.
- ÖZBAY, Rahmi Deniz, (2003), *19. Yüzyılda Osmanlıda Devletin Emek İstihdamı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ÖZÇAĞ, M. ve HOTUNOĞLU, (2015), “Küresel Ekonomik Büyümeye Bir Karşı Çıkış: Yeşil Ekonomi” <https://www.researchgate.net/publication/277608883>
KÜRESEL EKONOMİK BUYUMEYE BİR KARSİ CİKİS YESİL EKONOMİ.
- ÖZTAN, Bilge, (2004). *Aile Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2004.
- ÖZTÜRK, Nazım (2011). “Bölgesel Dengesizliklerin Yarattığı Sorunlar”, *Bütçe Dünyası Dergisi*, 35(1), ss.30-55.

- PALAZ, Serap, (2003), “Türkiye,'de Cinsiyet Ayırıcılığı Analizinde Neo Klasik Yaklaşımına Karşı Kurumcu Yaklaşım: Eşitliği Sağlayıcı Politika Önerileri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, [http://www.acarindex.com/dosyalar /makale/ acarindex-1423872484.pdf](http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423872484.pdf).
- PEKİN+5, (2002), *Pekin+5: Birleşmiş Milletler'de Kadının İnsan Hakları ve Türkiye'nin Tahhütleri, Kadının İnsan Hakları*, KSSGM, Ankara.
- PUJOL, M. A., (1995), *Feminism and Anti-feminism in Early Economic Thought*, Aldershot, U.K. Elgar.
- RATHGEBER, Eva, (1990), WID, WAD, GAD: trends in research and practice, *Journal of*
- RODRÍGUEZ, A. V. (2018). Economic growth and gender inequality: an analysis of panel data for five Latin American countries. *CEPAL Review*, 2017(122), 79-106.
- SAKANİSHİ, Akiko (2020). “Spatial analysis of female labor force participation rates in Japan.” *International Journal of Economic Policy Studies*, pp. 1-11.
- SARGENT, Lydia, (1981), *Women and Revolution*, South End Press, Boston,
- SAYER, Handan (2011), *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Erkeklerin Katılımı*, (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi), Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.
- SEERS, D. (1969). *The Meaning of Development*. Institute of Development Studies
- SEN, A. (1983). “Development: Which Way Now?”, *The Economic Journal*. 93: pp. 745-762.
- SEYYAR, Ali. (2006). *Değişen Dünyada ve Türkiye'de Sosyal Politikalar*, Değişim Yayınları, İstanbul.
- STROBER, Myra, (1994), “Can Feminist Thought Improve Economics? rethinking economic through a feminist lens”, *The American Economic Review*, Nashville, 84(2), pp.143-148.

- ŞAHİN, İ.F.O. ve FURTUNA, E.Y., (2017), “Feminist İktisat Teorisi Bağlamında Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme”, *TBB Dergisi*, (Özel Sayı), 441-472.
- ŞAHİNKAYA, Serdar, (1993), “Türkiye’de Bölgesel Gelişmişlik Düzeyi ve Kalkınmada Öncelikli Yörelere Üzerine Bazı Gözlemler”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C.XVII., Ankara-Ocak.
- ŞENSES, F. (2003). *Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerilemesi*, İletişim Yayınları, İstanbul
- ŞİMŞEK, M. (2008). *Küreselleşen Dünyada Kadının Ekonomik Konumu- Türkiye ve Diğer Dünya Ülkelerinden Örneklerle Kadın Sorunlarının Ekonomik Boyutu ve Kadın Yoksulluğu*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- ŞİMŞEK, M. ve UZAY, N. (2008). “Economic and Social Barriers on Women Entrepreneurship: Turkey Application”, *International Conference on Business and Economy*, Spiru Haret University Faculty of Accounting and Financial Management, Romania, pp. 252-264.
- TBMM, (2012), *Toplumsal Cinsiyet Açısından Anayasa Konulu Komisyon Raporu*, TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu, Ankara.
- TEKİN H. (2008). *Avrupa Birliği ve Türkiye Örneğinde Ayrımcılıkla Mücadele. Avrupa Birliği Uzmanlık Tezi*. Ankara.
- TEKMEN, Mustafa, (1988), “İl Özel İdareleri ve Bölgesel Kalkınma”, *İçişleri Bakanlığı Türk İdare Dergisi*, Yıl 60, Sayı 380.
- THOMAS A., ve POTTER D. (1992). “Development, Capitalism and the Nation State”, *Poverty and Development in the 1990s*. (Der. T.Allen and A.Thomas), Oxford:Oxford University Press.
- TIANO, S. (1987), “Gender, Work, and World Capitalism: Third World Women’s Role in Development”, *Analyzing Gender: A Handbook of Social Science Research*, Newbury Park, CA.

- TICKNER, J. A. (2004). "Feminist Responses to International Security Studies". *Peace Review*, 16(1), doi:10.1080/1040265042000210148.
- TOKOL, A., ve ALPER, Y., (2014). *Sosyal Politika*, 5. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa.
- TOKSÖZ, Gülay, (2011), "Kriz Koşullarında Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden İşgici Piyasaları", http://bianet.org/files/doc_files/000/000/187/original/kadin_istihdami.doc+tuik+yoksulluk+%C3%A7al%C4%B1.
- TUNBUL, Mete, (1991), *Türkiye'de Bölgesel Planlama Çalışmaları*, DPT Yayınları, Ankara.
- TUTAR, Erdinç (1991). *Bölgesel Kalkınma Planı Olarak Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Türkiye ve Avrupa Topluluğu Tarımlarının Uyuşturulmasına Etkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- TÜYLÜOĞLU, Ş. ve ÇEŞTEPE, H. (2004). "Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi". *Kalkınma Ekonomisi*, Ed: S. Taban, M. Kar, Ekin Kitabevi, Bursa.
- UĞUR, M. S., (2017), "Amartya Sen'in Kapasite Yaklaşımı ve İnsan Merkezli Bir Kalkınma Anlayışı", *Sosyoekonomi*, 25(31), ss. 91-107.
- ULUOCAK, Ş. ve ASLAN, Cumhur (2011), *Çanakkale'de Kadın Bakış Açısından Toplumsal Cinsiyet Roller*, Çanakkale Kitaplığı Akademi Yayınları No:7, Toplumsal Araştırmalar:1, İstanbul.
- ULUŞEN, Mesude (2010), *Sağlık Çalışanlarının ve Toplumun Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile İlgili Duyarlılığı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- UNDP. *Human Development Report 1995-2019*, <http://www.hdr.undp.org/en/global-reports>.
- ÜSTÜN, İlknur, (2011), *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Hesaba Katabiliyor Muyuz?*, Stgm Yay., Ankara.

WALBY, S., (1990), *Theorising Patriarchy*, Oxford: Blackwell.

WEF, *Global Gender Gap Report 2006-2016*, <https://www.weforum.org/reports>.

WILLIAMS, R. M., (1993), "Race, Deconstruction and the Emergent Agenda of Feminist Economic Theory," *In: Beyond Economic Man – Feminist Theory and Economics*, M. A. Ferber ve J. A. Nelson, (der.) Chicago, The University of Chicago Press.

YAVUZ, G. ve U. Serdaroğlu (2010), "Kalkınma ve Kadın (veya Toplumsal Cinsiyet) İlişkilendirilişinin Değişimindeki Kavşaklar", *İktisat ve Toplumsal Cinsiyet*, Ed: U. Serdaroğlu, Efil Yayınevi, Ankara.

YETİŞEN, Handan (2010), *İktisada Feminen Bir Bakış: Feminist İktisat*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde

YILGÖR, Metehan (2019) *Mekansal Ekonometri*, Der Yayınları, İstanbul.

YILMAZ, Zeki ve Ezgi İNCEKAŞ, (2018), "Türkiye'de İnovasyon ve Bölgesel Kalkınma", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), ss. 154-169.

YOUNG, K. (1993). *Planning development with women: making a world of difference*. St. Martin's Press.

YÜCEL, Ensari (2015), *Uluslararası ve Avrupa Konseyi Belgelerinde, Avrupa Birliği ve Türk Hukukunda Ayrımcılık Yasağı ve Denetimi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

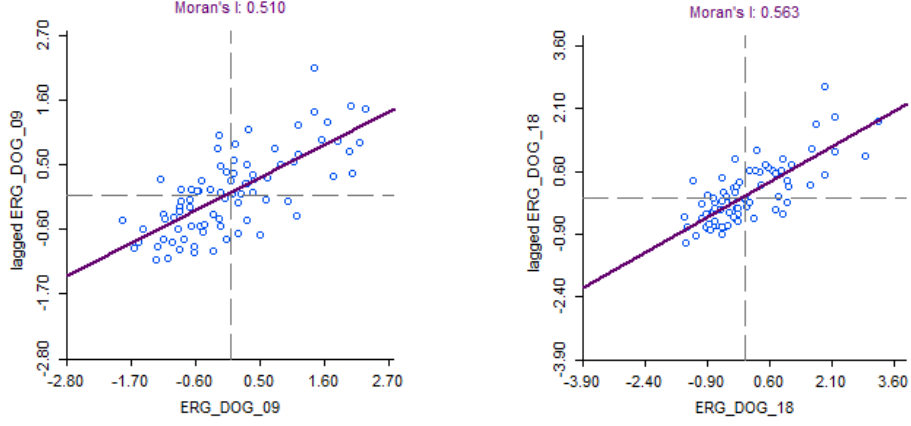
YÜCEL, Yelda, (1999), "Feminist İktisat", *Virgöl Dergisi*, Nisan.

ZEREN, Fatma (2019) *Mekansal Ekonometri*, Der Yayınları, İstanbul.

EKLER

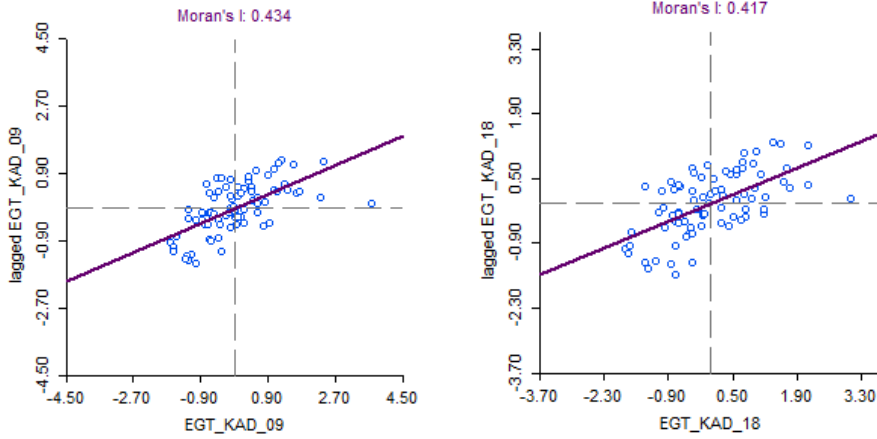
Bunları ekler kısmındakilerle değiştirirsin

Ergen Doğurganlık Oranı Moran's I Saçılma Diyagramları (2009, 2018)

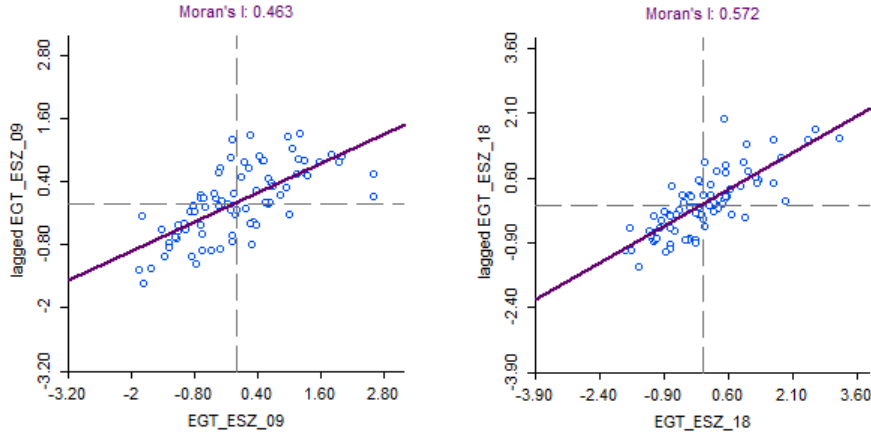
Ergen doğurganlık oranının Moran's I saçılma diyagramlarına bakıldığında her iki yıl için de pozitif mekânsal otokorelasyonun söz konusu olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle benzer değerlere sahip gözlemler bir arada bulunma eğilimindedir. 2009'da 0.51 olan Moran's I değeri 2018 yılında artarak 0.56 olmuştur. Bu durum iller arası mekânsal bağımlılığın az da olsa arttığını göstermektedir.

Kadınların Eğitim Düzeyi Moran's I Saçılma Diyagramları (2009, 2018)

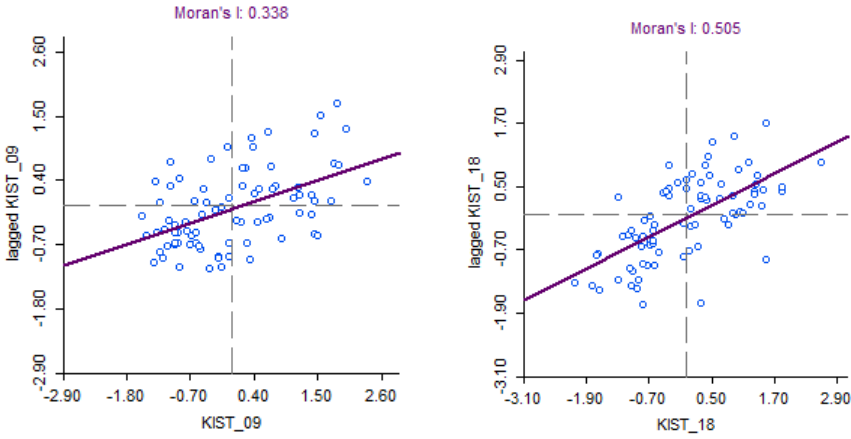
Kadınların eğitim düzeyinin Moran's I saçılma diyagramlarına bakıldığında her iki yıl için de pozitif mekânsal otokorelasyonun söz konusu olduğu görülmektedir. 2009'da 0.43 olan Moran's I değeri 2018 yılında 0.41'e düşmüştür. Mekânsal bağımlılıkta çok ciddi bir değişme olmadığı söylenebilir.

Eğitimde Cinsiyet Eşitsizliği Moran's I Saçılma Diyagramları (2009, 2018)

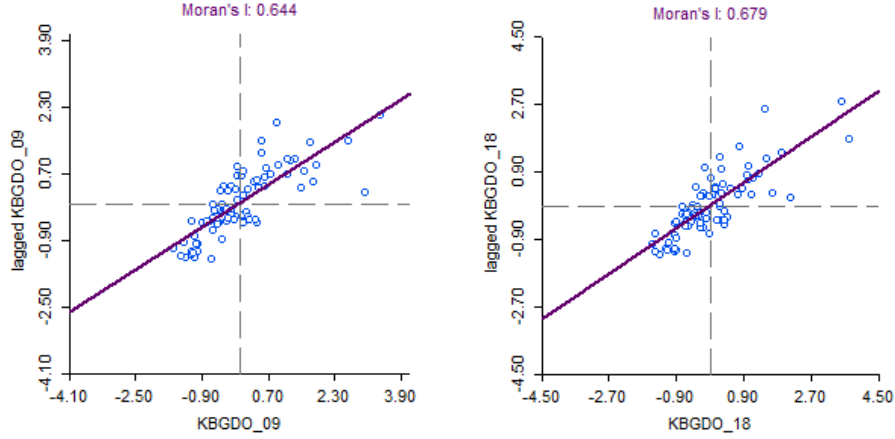
Eğitimde cinsiyet eşitsizliğine ilişkin Moran's I saçılma diyagramları, 2009 ve 2018 yılları için pozitif mekânsal otokorelasyona işaret etmektedir. 2009'da 0.46 olan Moran's I değeri 2018 yılında 0.57'ye yükselmiştir. Bu durum iller arası mekânsal bağımlılığın arttığını göstermektedir.

Kadın İstihdamı Moran's I Saçılma Diyagramları (2009, 2018)

Kadın istihdamı verisinin Moran's I saçılma diyagramları, 2009 ve 2018 yılları için pozitif mekânsal otokorelasyona işaret etmektedir. 2009'da 0.33 olan Moran's I değeri 2018 yılında 0.50'ye yükselmiştir. Diğer bir ifadeyle benzer değerli yerlerin birbirini etkileme gücü artmıştır.

Kişi Başına Gelir Düzeyi Moran's I Saçılma Diyagramları (2009, 2018)

Kişi başına gelir düzeyine ait Moran's I saçılma diyagramlarına bakıldığında her iki yıl için de yüksek düzeyde pozitif mekânsal otokorelasyonun söz konusu olduğu görülmektedir. Türkiye'de kişi başına gelir düzeyinde mekânsal bağımlılığın incelenen diğer değişkenlere göre daha yüksek olduğu söylenebilir. 2009 (0.64) dan 2018'e (0.67) gelindiğinde mekânsal otokorelasyonun derecesi az da olsa artmıştır.

Ek 2: Değişkenlere İlişkin Lokal Mekânsal Otokorelasyon Türleri

İller	2009					2018				
	EGT_KAD	EGT_ESZ	ERG_DOĞ	KİST	KBGDO	EGT_KAD	EGT_ESZ	ERG_DOĞ	KİST	KBGDO
Adana				HL			LL		HL	
Adıyaman				LL	LL				LL	LL
Afyon						LL				
Ağrı	LL		HH		LL	LL		HH		LL
Aksaray			HH							
Amasya			LH							
Ankara		LH								
Antalya							LL			
Ardahan										
Artvin										
Aydın	HH	LL		HH	LH	HH	LL		HH	LH
Balıkesir					HH		LL			HH
Bartın								LL		
Batman	LL	HH	HH	LL	LL	LL	HH	HH	LL	LL
Bayburt		HH	LL					LL		
Bilecik			LL		HH			LL		HH
Bingöl		HH					HH			
Bitlis	LL		HH		LL	LL	HH	HH	LL	LL
Bolu	HH		LL		HH	HH		LL		HH
Burdur		LL		LH		LH	LL		HH	
Bursa			LL		HH			LL		HH
Canakkale				HH			LL		HH	
Çankırı								LL		
Corum										
Denizli		LL					LL			
Diyarbakır	LL	HH		LL	LL	LL	HH		LL	LL
Düzce			LL							
Edirne				HH	HH				HH	HH
Elazığ		HH								
Erzincan		HH	LL				HH	LL		HL
Erzurum	LL				LL	LL	HH	HH	LL	LL
Eskişehir					HH					HH
Gazi Antep				LL	LL			HH	LL	LL
Giresun								LL		
Gümüşhane		HH	LL					LL		
Hakkari	LL				LL	LL	HH		LL	LL
Hatay										
İçel							LL			
İğdır	LL		HH		LL	LL		HH		LL
İsparta										
İstanbul					HH					HH
İzmir		LL					LL			
K. Maraş									LL	
Karabük								LL		
Karaman										
Kars	LL		HH		LL	LL		HH		LL
Kastamonu										
Kayseri			HH	LL						
Kilis									HL	
Kırkkale			HH							
Kırklareli				HH					HH	
Kırşehir			HH							
Kocaeli	HH		LL	LH	HH	HH	LL	LL		HH
Konya	LH				HH	LH	HL			
Kütahya					HH					LH
Malatya		HH		LL					LL	

Ek 2'in devamı

Manisa		LL		HH			LL		HH	
Mardin	LL	HH		LL	LL	LL	HH		LL	LL
Muğla		LL		HH			LL		HH	
Muş	LL	LH	HH	LL	LL			HH	LL	LL
Nevşehir			HH	LL		LL	HH		LL	
Niğde										
Ordu										
Osmaniye							LL		LL	
Rize		HH	LL				HH	LL		
Sakarya			LL		HH			LL	HH	HH
Samsun									HH	
Şanlı Urfâ	LL				LL				LL	LL
Siirt	LL	HH		LL	LL	LL	HH	HH	LL	LL
Sinop										
Şırnak	LL	HH		LL	LL	LL	HH		LL	LL
Sivas										
Tekirdağ	HH	LL		HH	HH	HH	LL		HH	HH
Tokat										
Trabzon		HH	LL					LL		
Tunceli		HH		HL						
Uşak										
Van	LL	LH	HH		LL	LL	HH	HH	LL	LL
Yalova			LL		HH					HH
Yozgat			HH	LL						
Zonguldak									LH	